

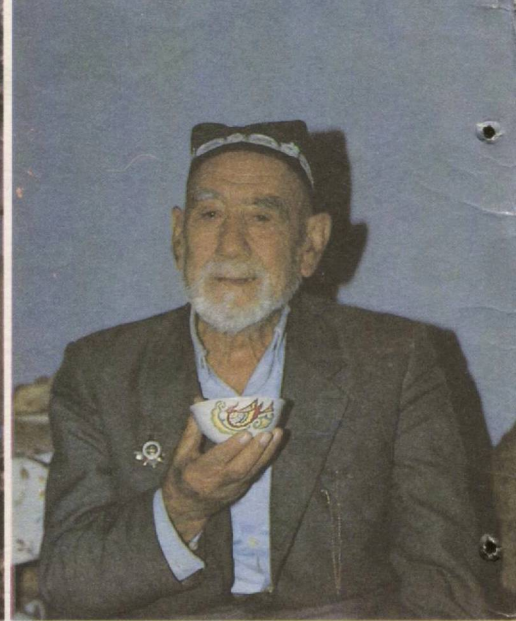
غزستان

ГУЛИСТОН

5-6

1992

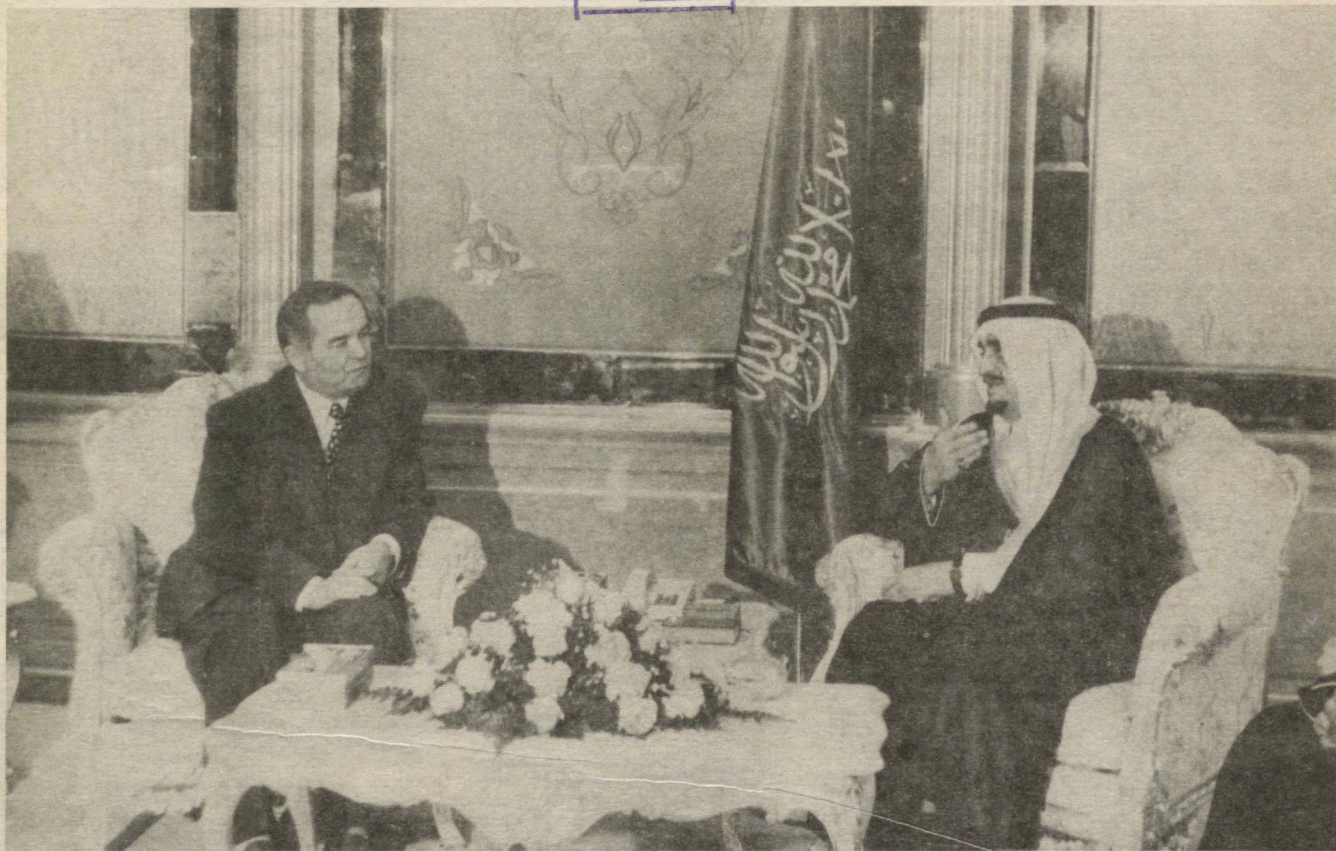
Мирзачўл воҳаси саксон беш баҳорни қаршилаётган Тоштемир ота Азимов (юқорида, ўнгдаги сурат) сингари нуроний отахонлар кўз ўнгига сўлим масканга айланди. Эндилликда бу ерда уддабурон инсонлар сидқидилдан фаолият кўрсатишмоқда. Гулистон тумани ижроқўми раиси Дилбархон Эркабоева (юқорида, чапдаги сурат) «Октябр»

жамоа хўжалигининг фаол сўт соғувчилари даврасида. Қуйидаги суратда хўжалик чорвачилик фермасининг мудир Мухтор Абдурасулов тadbиркор молбоқарлар Голиб Абдукаримов, Жаҳонгир Қурбоновлар билан.

Сураткаш Р. НУРИНБОЕВ

ГБ УЎСР
Ж

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов шу йилнинг 11—14 апрел кунлари расмий ташир билан Саудия Арабистонида бўлди. Саудия Арабистони подшоси, икки муқаддас масжид имоми Фаҳд бин Абдул Азиз ҳазрати олийларининг Ўзбекистон ҳукумати делегациясига алоҳида эътибор берганликлари учун Президентимиз сафари зўр

муваффақият билан ўтди.

Суратда: Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислоҳ Каримов ва Саудия Арабистони подшоси, икки муқаддас масжид имоми Фаҳд бин Абдул Азиз Жидда шаҳридаги Ас-Салом қасрида ўзаро суҳбатлашмоқдалар.

Сурат муаллифлари М. Салимов ва А. Жўрабоевлар.

**№ 5—6
507—508**

Жавзо — Саратон

(Май — Июн)

1992

Ойнома 1925 йилдан
чиқа бошлаган

НОШИР:
Ўзбекистон Республикаси
«Шарк» нашриёт-матбаа
концерни

Бош муҳаррир:
МИРМУҲСИН

Таҳрир хайъати:
Оқилжон ҲУСАН
(бош муҳаррир
ўринбосари),
Абдусайд НУРБОЕВ
(масъул котиб),
Абдураззоқ КАРИМ
ШУКРУЛЛО
Хуршид ДАВРОН
Ҳамид ЗИЕЕВ
Эргаш МУҲАММАД

Бадий муҳаррир
Мирвосил ОДИЛОВ

Манзилгоҳимиз:
Тошкент — II, 790000,
«Правда» рўзномаси
кўчаси, 41.

Тех муҳаррир
Бойназар БОЙМУРОДОВ

Таҳририят телефонлар: бош муҳаррир — 33-35-20; бош муҳаррир ўринбосари — 33-35-90; масъул котиб — 32-58-33; ижтимоий-сиёсий бўлим — 33-36-02; адабиёт ва санъат, фан ва маданият бўлимлари — 32-58-77; Вазитиш бўлими — 33-36-59; мусакхх — 32-58-78.

© «Гулистон» 5—6, 1992

Кўнгол-кўнгилдан сув ичар, деган ҳикматли ибора қадимдан тилдан-тилга, дилдан-дилга кўчиб келади. Ҳақиқатдан ҳам инсонлар доимо бир-бирларига интилиб келганлар. Улар бошқа-бошқа халқ вакиллари бўлишларига қарамасдан меҳр ришталарини боғлаб туришган, дўст-биродар тутинишган. Бундай яқин мулоқот учун иқтисодий, маданий ва ҳатто оилавий шарт-шароитлар ҳам мавжуд бўлган. Тақдири бир, дини ва турмуш тарзи яқин Туркистон халқлари Мағрибдан Машриққача турли мазҳаб халқлари билан асрлар давомида яқин муносабатда бўлганлар. Шундай ажойиб алоқа воситаларидан бири, шубҳасиз Буюк ипак йўли ҳисобланади.

Утган йили баҳор ойида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (ЮНЕСКО) томонидан тузилган махсус гуруҳ Буюк ипак йўли бўйлаб катта юриш уюштирди. Унда йигирма тўрт мамлакат вакиллари: тарихчи ва шарқшунос-

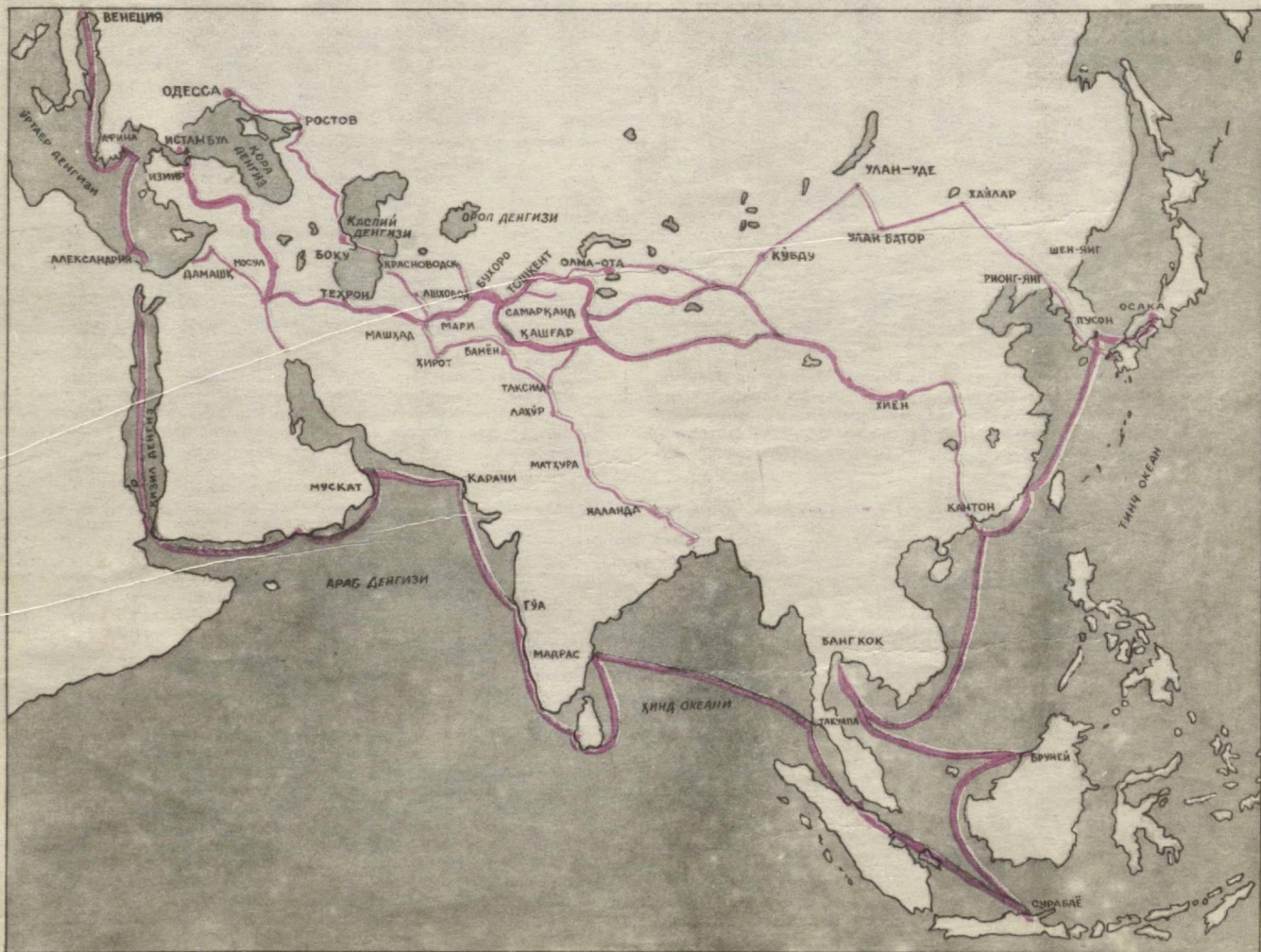
лар, қадимшунос ва этнографлар, халқ оғзаки ижоди билимдонлари ва тилшунослар, жуғроф ва санъатшунос олимлар, журналист ва киночилар иштирок этдилар. Турли касбдаги, ҳар хил миллатга мансуб бир юзу йигирма кишидан иборат бу жамоа катта илмий муаммоларни ҳал этибгина қолмади, балки у «Буюк ипак йўли — мулоқотлар йўли» деган инсонпарвар шиорга тўла амал қилиб, бу тадбирнинг сиёсий аҳамиятга эга эканлигини амалда тасдиқлади.

ЮНЕСКОнинг бош директори Жаноб Федерико Майор бу ҳақда шундай деган эди: «Бир вақтлар даштлар, денгизлар, саҳроларни кесиб ўтган Ипак йўли турли маданиятлар орасида салимий мулоқот яратилишига ноёб имконият туғдирди ва уларнинг ўзаро бойишига ёрдам берди. Бу мулоқот бугун қайта тикланиши зарур, бизда ҳамжиҳатликни янги поғонага кўтариш учун тарихий имконият мавжуд — ЮНЕСКО ўз олдига худди шундай олижаноб мақсадни қўйган.

Буюк

Мазкур гуруҳ аъзолари Узоқ Шарқ ва Ғарб ўлкалари орасидаги қадимий, йирик савдо йўлларини ўрганиб, улар ўртасидаги тарихий муносабатларни қайта тиклаш каби муҳим вазифани бажаришга, халқлар ўртасидаги дўстлик алоқаларини яна ҳам мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Буюк ипак йўли XXV асрга яқин халқаро алоқаларни мустаҳкамлашга хизмат қилиб келган. Дастлаб эрамиздан аввалги IV аср охирларига келиб Искандар Зулқарнайн юриш-

ипак йўли

ларидан кейин Шарқ ва Ғарб орасидаги муносабатлар ҳар томонлама кучая борган эди. Ипак йўлининг узунлиги етти минг километр бўлиб ниҳоятда катта ҳудудни қамраб олган.

Тадқиқотчиларнинг фикрларига кўра, мазкур карвон йўли буйича Урта Осиёга биринчи бўлиб Хитойдаги Хань сулоласи даврида (эрамининг 206—220 йилларида) қудратли Кушон давлати сайёҳлари томонидан асос солинган. Урта Осиёдаги бу қадимий йўл дастлабки вақтда икки йўналишга эга бўлган: Ғарбий қисми Месопотамияга, шарқий қисми Хитойгача чиққан. Бу даврда Кушон салтанати подшолиги Рим подшолиги билан алоқада бўлган ва Шарқ билан Ғарб ўртасида ўзига хос кўприк ҳисобланган. Ниҳоятда баланд тоғ тизмаларига эга бўлган Помир ва Тяньшан кўп йиллар бу хайрли ишга ғов бўлиб келган. Хитойлик атоқли сайёҳ, олим Чжон Цаннинг жасурлиги туфайли бу икки йўналишга йўл очилиб, карвонлар бу ғовни бошқа ўтадиган бўлганлар. Шундай қилиб Буюк ипак йўли жуда катта ҳудудга қўзилган: унинг бир қисми Уртаер денгизи соҳилларидаги қадимги Рим ва Юнонистондан Узоқ Шарқдаги Хитой ва Ҳиндистонгача етиб борган.

Олимларнинг ҳисобларига қараганда, савдо карвонлари кунига ўртача йигирма беш-ўттиз чақирим масофани босиб ўтганлар. Ҳозиргача сақланиб келган кўҳна харобалар бу жойларда бир вақтлар маданий алоқалар гуркираб ривожланганидан, савдо-сотик ишлари авж олганидан, ўзаро муносабатлар мавжуд эканлигидан далолат беради. Тош қояларига эса турли элатлар ва қабилалар вакиллари раҳбарлигида, уларнинг ёзув намуналари нақшланган. Будда ҳайкаллари қолдиқлари қадимги Туркистон, Ҳиндистон, Шри Ланка, Хитой, Япония ва Қўрия билан алоқада бўлганлигидан, уларнинг савдогарлари катта карвонлар билан Ғарбга шу йўл орқали ўтганлигидан далолат бериб турибди.

Экспедиция ўз фаолиятини «Дашт йўли» деб номланган режа асосида Туркменистон пойтахти — Ашхободдан бошлаган эди. Қадимги Хитой сайёҳлари, машҳур Марко Поло ва бошқа муаллифлар таърифлаган жазирама саҳро ва даштларда қад кўтарган кўҳна шаҳар ва қалъалар ҳозиргача ҳайратомуздор. Копет-доғ этакларида Эрон билан чегарадош табиий тепаликда жойлашган ҳашаматли баланд Эски Наса харобалари мана бир неча ўн йиллар давомида қадимшунослар диққатини ўзига жалб қилиб келмоқда. Қазилмалардан топилган ноёб буюмлар, айниқса аёлларнинг мармардан ясалган нозик ҳайкаллари, фил суягидан яратилган ажойиб буюмлар, Буюк ипак йўли орқали ғарб ва шарқни ўзаро бир-бирига боғлаганлигига, маънавий эҳтиёжларини қондириб келганлигига ёрқин мисол бўла олади. Афсуски бу ажойиб тарихий обида ҳалигача тала ўрганилган, унинг бағрида сирли топилмалар ва ноёб буюмлар тула эканлигига шубҳа йўқ.

Илк феодализм даврида, араб истилоси арафасида йирик шаҳар ва маданият марказига айланган Марв экспедиция иштирокчиларини ўзининг кўҳна обидалари билан лол қолдирган эди. Қадимги обидалардан Қизил қалъа Катта Кўшк ва унга яқин харобалардан топилган асори-атиқалар VI—VII асрларда Марв ваҳоси гуркираб ривожланганлигидан, деҳқончилик, ҳунармандчилик ва савдо-сотик тараққиёт этганлигидан далолат бериб турибди. Бироқ ҳали бизга аён бўлмаган сиру синоатлар қанчадан-қанча. Жанубий Туркменистонда Буюк ипак йўли ўтган бир неча шаҳар ва қишлоқлар бўлган. Шулардан Гурияно, Сина, Маргиананинг бош шаҳри Антиохиянинг номи манбаларда айtilади. Шаҳар теварагига катта қулдорларнинг боғли ҳовлилари, ибодатхоналар жойлашган. Марв қалъасини 27 чақирим девор ўраб олган. Бу ерда энг катта қул бозорлари бўлиб, унда бактриялик қулларни узоқ Бобул ва бошқа Олд Осиё мамлакатларида сотганлар. Бу даврга келиб, айниқса XI—XII асрларда Марв ваҳоси янада гуллаб-яшнаган...

ЮНЕСКО томонидан бир неча мамлакатлар иштирокида тузилган Буюк ипак йўли дастурининг амалга оширилиши тарих фани олдида турган бир неча муҳим муаммоларни ечади. «Олдиндиган оққан сувнинг қадри йўқ», дейдилар. Энг муҳим дастлабки ачинарли илмий хулосалардан бири — Буюк ипак йўли сафарига иштирок қилиб, турли тил ва ирқдаги шарқ тарихи ва маданиятини биладиган мутахассислар обидаларининг эгасиз қолганлигини куюнчақлик билан эътироф этишди. Улар оёқ ости бўлиб ётган, баъзан шудгор қилиниб экин экилган ўнлаб кўҳна қалъа ва шаҳар харобаларининг тақдирини нафақат билалари, ҳатто ажнабий ҳамкасбларимизни қаттиқ ачинтирди. Бундай муаммолар Хевада бўлиб ўтган илмий анжуманда бир неча марта тақдорланди. Покистонлик таниқли олим, профессор Аҳмад Хасан Дониининг йирик халқро ташкилотнинг вакили сифатида ажойиб обидалардан буюк аждодимиз Хўжа Аҳмад Ясавий макбараси олдида маҳаллий раҳбарлар билан бўлган суҳбатдаги бир мулоҳазаси диққатга сазовордир. Мазкур обидани қайта тамирлашга моҳдий маблағ етмаётганини эшитиб, ЮНЕСКО томонидан зарур ёрдам қилишни гапирганда меҳмонларни кузатаётган маҳаллий раҳбарлардан бири бундай ёрдамга муҳтож эмасмиз, деб рад этди. Қани энди ўшандай раҳбарлар ташаббусни қўлга олиб табаррук осори-атиқаларни жадал тамирлашни ташкил этсалар, Туркистонлик элу-элатдошлар фахр билан ғуруримизни ҳамиша баланд тутиб юрсак.

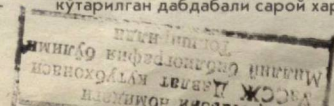
Бундай ачинарли ҳолат Қирғизистонда ҳам мавжуд экан. Қирғиз элининг ниҳоятда гўзал Чу водийсидаги Тўқмоқ шаҳридан 12 чақирим узоқликда жойлашган Бўрон номида қадимий обида асли X аср ўрталарида XIII аср бошларига ҳужмронлик қилган қудратли Қорахонийлар давлати пойтахти Боласоғун харобала-

ри катта ҳудудни эгаллайди. Шарқий турк халқларининг машҳур маданий ва сиёсий маркази ҳисобланган бу ажойиб шаҳарни Чингизхон ўз одатига зид ҳолда хонавайрон қилмасдан унга ҳатто «губалик» деб янги ном берган. Бу сўзининг асли маъноси «яқши, чиройли шаҳар» демакдир. Шубҳасиз Қорахонийлар пойтахти ўз даврида Буюк ипак йўлида жойлашган Урта Осиёдаги энг яшнаётган гўзал шаҳарлардан бири ҳисобланади. Аммо айрим қозоқ олимларнинг фикрларича, Боласоғун Қирғизистонда эмас, балки Қозоғистон территориясида жойлашган. Бу фикрни таниқли қозоқ олими қадимшунос ва этнограф, профессор Вохид Шалекенов кейинги йилларда ўтказишга ташвиқотлари асосида исботлашга ҳаракат қилмоқда. Қандай бўлмасин қирғиз Боласоғунининг аҳоли фожияли. XIII аср бошларидаёқ баъзи ижтимоий-иқтисодий сабабларга кўра, инқирозга учраган бу шаҳар харобаларининг қалъа территориясида ҳозир ҳам дон экилмоқда.

Мазкур обиданинг нақадар ноёб эканлигини тасдиқлаш учун у ерда туғилиб таълим олган ўртаосиёлик икки нафар буюк мутафаккирнинг номини эслаш етарли. Қорахонийлар пойтахти ажойиб шоир ва улуғ мутафаккир Юсуф Хос Ҳожиб ва атоқли қомусчи, биринчи туркшунос олим Маҳмуд Қашғарий билан бевосита боғлиқдир. Агар Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг ажойиб «Қўтадғу билиг» асари туфайли жаҳонга танилган бўлса, Маҳмуд Қашғарий оламга донги кетган машҳур «Девону-луғатит турк» асарини яратган. Асли Маҳмуднинг туғилган жойи Қашғар ҳисобланса-да, аммо келиб чиқishi Қорахонийлардан. Унинг дедаси Қорахонийлар сулоласига асос солган биринчи ҳокимнинг яқин қариндоши Ҳусайн Мухаммад Исмаиқулнинг жанубида жойлашган Барсхон шаҳрига ҳокимлик қилган, кейинчалик янги подшоликнинг биринчи пойтахти Қашғарга кўчиб кетган ва у ерда ажойиб мутафаккир олим таваллуд қўрган.

Мазкур буюк сиймолар билан боғлиқ обидаларнинг харобалари шундай аҳволда эканлигидан нафақат бизлар, ҳатто ажнабий ҳамкасбларимиз ҳам ниҳоятда ачиндилар. Менинг суҳбатдошим Истамбулдаги Мармара университети профессорси Нажот Дибёр бакри қўҳна Туркистонни ватанимиз, муқаддас тупроқ, деб қайд қилиб Ипак йўли обидаларини турк халқларининг умумий ёдгорликлари сифатида қадрлаб, уларни туркий давлатларни бир-бирларига ақинлаштириб турадиган риштадир, деди, тадқиқий ишлар учун зарур маблағлар тўплаб умумий кучларни сафарбар қилиш вақти келди, деган фикрни айтди. Унинг ҳамкасб ватандоши тарихчи профессор Нодир Давлат эса бул Буюк ипак йўлининг ўтмишида мавжуд бўлган қатор карвонсаройларини ҳам ҳар томонлама ўрганишимиз лозимлигини қайд қилди. Унинг фикрича, ҳозирги пайтда бундай карвонсаройлар қайта тикланса, турли мамлакатларнинг иқтисодиётига ва муносабатларига ижобий таъсир қилган бўлур эди.

Айрим олимлар Эллиққалъа ноҳияси яқинидаги қадимий Хоразмшоҳлар пойтахти Тупроққалъа ва гўзал ибодат макони афсонавий Қўйқирилганқалъа харобаларини эслаб, улар ҳам ачинарли аҳволда эканлигини ёниб-қуийб гапирдилар. Мен бу ажойиб обидаларнинг дастлабки қазималарида бевосита иштирок қилганман. Эсимда, эллигинчи йилларнинг ўрталарида ер сатҳидан 25 метр баландликка кўтарилган дабдабали сарой харобалари турли

масофада жойлашган кўп сонли ёдгорликлар ичида алоҳида ажралиб турар эди. Қалъа қасрининг учбурчакли баланд тепалигидан теварак-атрофга назар ташласангиз, узоқ-яқиндаги Қум уюмлари орасида қад кўтариб турган ҳашаматли обидаларнинг сирли кўринишлари, эски сўғориш иншоотларнинг узоқларга чўзилган излари кишини ҳаяжонга солади. Мана, ярим асрдан ортиқ бу ерда ўтказилаётган тадқиқотлар қадимги хоразмликларнинг ноёб санъати ва маданияти тўғрисида ҳозиргача ажойиб намуналарни тақдим этмоқда. Аммо Тупроққалъа атрофини кейинги ўн йилликларда ўраб олган пахта далалари бундай ажойиб обиданинг емирилишига сабаб бўлмоқда: сўғорилган ерларнинг шўри қалъанинг ички қисмида ҳам шўрлик пайдо қилган. Бундай фожиали аҳвол сирларга тўла даб-дабали Жонбасқалъа харобаларини ҳам, жаҳон маданияти дурдоналаридан Кўҳна Урганчдаги Тўрабек хоним ва Нажмиддин Қубро мақбаралари, Урта Осиёдаги энг баланд минора ва Тақиш мақбараси каби ноёб обидаларни ҳам четлаб ўтмаётир. Уларни жиддий таъмирлаш у ёқда турсин, ҳатто ҳозирги аҳволда сақлаб қолиш ҳам хавф остида. Замон талабига мос келадиган техникавий таъмирлаш ишлари кенг миқёсда олиб борилмаса, мазкур ажойиб обидалар бевақт барбод бўлиши мумкин.

Мазкур, ажойиб илмий сайёҳатимизнинг охириги манзили Хитой чегарасидаги Ходгос шаҳрида тугади. У ердаги обидалар билан танишиб бўлгач карвон Олмаота томон йўл олди. Ходгосда эса қоладиган бир воқеа рўй берди. Биз билан узоқ давр сафар қилган хитойлик киношунослар ва айрим олимлар чегарадан ўтиб, уйларига жўнадилар. Хайрлашув шундай таассуротли бўлдики, энг кадрдон оғайинлар видолашгандек кўз ёш тўкишиб кузатиб қўйишдик.

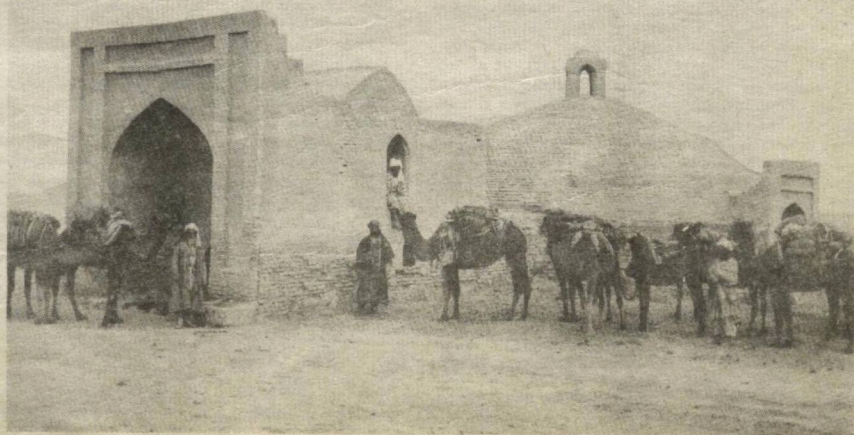
Экспедиция икки ойлик сафарини Қозоғистоннинг гўзал пойтахти Олмаотада халқаро семинар билан якунлади. ЮНЕСКО нинг 1987 йилдаги Бош конференцияси 24 сессияси қабул қилган қарорига биноан Буюк Ипак йўлининг комплекс ўрганиш халқаро программаси иккита йирик асосий мақсадни олдинга сурган эди. Биринчи муаммо — «Инсонни ўраб олган муҳит, ер ва денгиз ресурслари» ва иккинчиси — «Маданият ва келажак». Ана шу программа асосида ишлаб чиқилган тадбирлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасида ўтказилган маданият тараққиёти ўн йиллиги қароридан келиб чиққандир. Шу асосда 10—15 та халқаро семинарлар, илмий жамоатчилик билан учрашувлар мўлжалланган. Буюк Ипак йўли экспедициясининг якуни ҳам мазкур қарорнинг амалга оширилиши бўлиб, унинг номи «Буюк Ипак йўлида кўчманчи ва ўтроқ маданиятларнинг ўзаро таъсири» деб аталган эди. Икки кун давомида қизгин мунозаралар, янги фикр ва мулоҳазалар, муҳим илмий хулосалар ва дадил-фаразлар билан ўтказилган Олмаота конференцияси Ипак йўлини ўрганишдаги ни-

ҳоятда муҳим ва фойдали анжуман бўлди. Семинарда иштирок қилган айрим бизнесмен ва ишбилармонлар экспедиция якунларидан ҳатто амалий хулосалар чиқаришни ва Ипак йўли бўйлаб янгича тиклаш асосида савдосотиқни юксак поғонага кўтаришни таклиф қилдилар. Ҳиндистондан келган — Буюк Неру авлодидан чиққан йирик коммерсант Адитйа Неру анжуманда гапириб, агар чинакам савдони тушунадиган, ҳалол ишбилармонлар бўлса, Ипак йўлини тиклаб, унга зарур мол етказиб беришни ваъда қилди. У бир шарқ ривоятини эслатиб ўтди: Чу водийсидан чиққан бир савдогар Хитойнинг бир вилоятига бориб, ниҳоятда чиройлик, ҳушбўй дориворлар сепишган қутичада марварид сотилаётганини кўриб, қимматбаҳо тошни савдолашмай қутисини сотиб олган. Демак, чулик савдогар марвариднинг қадрига ҳали етмаган. Худди шундай савдони билмайдиган, форибгарлик қилмай пок олиб сотадиган ишбилармон кишилар билан алоқа қилиш имконияти бўлса, йирик савдо йўлларини очиш мумкинлигини нотiq аниқ ифодалаган эди.

Буюк Ипак йўли Қозоғистон Миллий қўмитаси раисининг муовини тарих фанлари доктори, профессор Мурот Авезов шундай доно бир фикрни айтган эди: «Менинг тушунчамда Ипак йўли нафақат конкрет тарихий реалик, бу тушунча бизларга бир нарсани унутмасликка ундайди: кишилар ўз йўллари нақадар мураккаб бўлмасин, ўз мустақил йўналишига нақадар эга бўлмасин, доимо умумий тил топишлари мумкин. Шу маънода йўл тушунчаси — буюк нарса... У чегарани билмайдиган ва бепоён ўзаро ҳамкорлик маконини талаб этади. Буюк Ипак йўлини қайта тиклаш — тарихий хотирага ҳурмат бўлибгина қолмай, тинчликпарвар аъналаримизни қайта тиклаш, Шарқ ва Ғарб орасидаги муносабатларни янги сифатга кўтариш имкониятини яратди». Асли 1987 йили ЮНЕСКО эълон қилган Жаҳон маданий тараққиёти ўн йиллигининг таркибий қисми ва конкрет амалий иш ҳисобланган Буюк Ипак йўли экспедициясининг Урта Осиё ва Қозоғистон территориясида ўтказган самарали тадқиқотлари ҳақиқатан ҳам нафақат илмий, балки сиёсий ва маданий жиҳатдан жуда катта аҳамиятга эга олижаноб бир тадбир бўлди.

Маънавий маданиятини қадрламаган, ўз ўтмишини билмаган халқ ижтимоий тараққиётдан чеккада қолади. Шунинг учун ЮНЕСКО бошлаб берган мазкур олижаноб ишларни давом қилдириб, ўтмишда яратилган маданий обидаларни ўрганиш ва қайта таъмирлашга қанча кўп эътибор берсак, шунча ўлкамиз ривожига зўр ҳисса қўшган бўлардик.

Исо ЖАББОРОВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
фан арбоби, профессор.

Наманганлик шоиримиз Ҳабиб САЎДУЛЛА ўзининг ўнлаб шеърий китоблари билан шеърхонлар назарига тушган. Ушбу айёмларда ул зот нақ эллик баҳорни қаршиладилар. Нозиктаъб шоиримиз учун бу ёш айна куч-қувватга тўлган давр. У кишини қутлуг сана билан чин юракдан муборакбод этиб, ижодларига барака тилаб қоламиз.

ЭЙ, ҲАЁТ

Мардингни қилма, эй ҳаёт,
номардга рўбарў.
Номардни этма бир нафас
жўмардга рўбарў.
Бир мард топар ҳиммат билан
Минг дардга ҳам даво,
Номард қилур ўз кори-ла
Минг дардга рўбарў.
Мард ювса олам тарзидан
Гарду ғуборини,
Номард иши этмоқ уни
Воз гардга рўбарў.
Қай бир кўнгил бўлмиш яра
Номард пандидан,
Этгил уни бир мен каби
Ҳамдардга рўбарў
Умрим йўлида айладинг
Мардларни менга дўст,
Душманни ҳам кўрсанг раво
Эт мардга рўбарў.

ОЙ

Ой жамолингиз кўриб
Ошўфтаҳол осмонда ой,
Бир талашган Сиз билан
Кўрку камол осмонда ой.
Дейдилар: «Аслида ой
Менкиди ё улми» деб,
Ўз-ўзига ҳар кеча
Бергай савол осмонда ой.
Интизор бўлмиш ўзи ҳам
Сизни бир бор кўргали,
Шул сабаб ҳар кеч чиқар
Ошиқ мисол осмонда ой.
Не ажаб, ўт кўзларингиз
Қилса Чўлпонни хумор,
Қошингиз орзусида
Бўлгай ҳилол осмонда ой.
Ахтариб бир чора топмай
Васлингизга етгали,
Ерда кул бўлмиш Ҳабиб,
Кўйган сопол осмонда ой.

ОМАД

Боболар нақл этурларким,
Ҳаётда бор экан омад,
Ҳалол, заҳматкаш инсонга
Ҳамиша ёр экан омад.
Менинг наздимда ҳам дўстлар
Бу ҳикматда ҳақиқат бор,
Туғилган онидан аммо
Тамоман кўр экан омад.
Шу боис йўлга кирганда
Етаклаб кетмиш олчоқлар,
Уларнинг дастидан асло
Қочолмай зор экан омад.
Кимки кечаю кундуз
Ҳалол меҳнат била кутгай,
Унинг қошига йўл топмай
Мудом ночор экан омад.
Сўқир бечорани доим
Сотур пулдорлар қўлдай,
Иложсиздир, деманг ҳаргиз
«Лаганбардор экан омад».
Гоҳи нодонга қўлдор ул,
Гоҳи жоҳилга шамширдир,
Уларнинг изми-ла поклик
Осилган дор экан омад.
Ҳақиқатни кўмиб ерга
Гоҳи оқни сиёҳ дерза
Имонсизга изн бергай
Қаранг, беор экан омад.
Машаққатни билиб эзгу
Яратсанг бог, чиқарсанг сув,
Ҳаётнинг лаззати ҳам шу
Мазар йўқ, бор экан омад.
Енаркан ишқ ўти дилда,
Ҳабиб, бас, шул эрур бахтинг,
Муҳаббатсиз кўнгиллارга
Фақат даркор экан омад.

СИЗ ТУҒИЛГАН КҮН

Ғариб дунё ғаний бўлмиш
Азизим, сиз туғилган кун.
Ажиб нур бирла йўғрилмиш
Азизим, сиз туғилган кун.
Ривож топмиш сизинг бирла
Малоҳат мулки оламда,
Бу мулк сарвар билан тўлмиш
Азизим, сиз туғилган кун.
Очиб оғзини гуллар лол
Қолибдир чеҳрангиз кўргач,
Уятдан лолалар сўлмиш

Азизим, сиз туғилган кун
Кўриб бу ғайри ҳолатни
Ўзи йўрғаклаб олмоққа
Қуёш кўндан тушиб келмиш
Азизим, сиз туғилган кун.
Ҳасад қурсин, кўриб сизни
Чиқиб дostonу эртакдан:
Парилар сочларин юлмиш
Азизим, сиз туғилган кун.
Уриб фарёд Бобо Машраб
Чиқиб кетган Намангонга
Бари шоирлар интилмиш
Азизим, сиз туғилган кун.
Бу дунёга Гўзаллик, Бахт,
Муҳаббат ахтариб келган
Ҳабибнинг омади кулмиш
Азизим, сиз туғилган кун.

ДАРЕ

Менинг ўмрим каби шошқин
Оқар дарё,
Менинг кўнглим каби тошқин
Оқар дарё.
Буюк шиддат, буюк қудрат
Унга хосдир,
Асов тойдир, уриб тўлқин
Оқар дарё.
Қилиб ғавро, уриб тошларни
Тошларга,
Саёз жойда солиб шовқин
Оқар дарё.
Жавоҳир сақлаган жойда
Таажжубким,
Билинтирмай ажиб сокин
Оқар дарё.
Гоҳи йўчан эрур гўё
Мунажжим чол,
Гоҳи шоир мисол жўшқин
Оқар дарё.
Шу кори-ла у инсонга
Кетар ўхшаб,
Ҳаётнинг ё олиб машқин
Оқар дарё.
Сириб билмоққа интилсам,
Умр етмас,
Тагин умрим каби шошқин
Оқар дарё.

Мовароуннахр

Романдан парча

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсин шу номдаги янги тарихий романини ёзиб тутатди. Асар X—XI асрларда, буюк Хоразмшоҳ Нўштакин Гарчон ва унинг фарзандлари Қутбиддин Муҳаммад, Аълоиддин Муҳаммад — Отсиз даврини ўз ичига олиб (Темур Малик, Жалолиддинлар давридан икки юз йилча илгариги), унда Мовароуннахр ҳамда Хоразм мамлакати салжукийларга — султон Санжарга тобеликдан қутулиш, икки буюк дарё оралигидаги Самарқанд, Бухоро, Шош, Гурганж, Ахси, Термиз, Кешу Хўжанд, Хеваю Уттор... шаҳарларининг юксалиши, бир-бирлари билан яқинлашуви тасвирланади. Хоразм, аynи вақтда Мовароуннахр саркардаларидан бири амир Алп Арслоннинг юрту заминга муҳаббатига, жангу жасоратига, гўзал Шоҳсанам севгисига романда кенг ўрин берилган.

Малика Шоҳсанамни зиндондан қутқарилиб, ўн чоғли сардорларни ҳам озод этилиб, қочириб, шитоб билан йўлга тушган мўрдак арава далама-дала жадал борарди. Тонг ғира-ширасида Гурганждан чиқиб, ҳеч қаёққа бурилмай катта йўлда қалдираб, шитоб билан кетаётган арава ҳали Гурлонга етмай, икки-уч фарсанг¹ қолганда йўл устида тўхтади. Арава ёнида қилич ялангочлаб отда кетаётган амир Алп Арслон дарҳол аравакаш — сарбоз йигитга «Нима гап?» дегандай мурожаат этди. Сарбоз ҳам қилич осиб олган эди. Орқароқда оти белини букиб келаётган давангир Муҳаммад Али ал-Мисрий ҳам от жilовини тортиб тўхтади. Олдинда кетаётган икки сарбоз ҳам жойларидан тўхтадилар.

— Малика безовта бўлаётирлар, — деди аравага қўшилган от устидаги сарбоз, — сув-сув, деган овозни эшитаётирмен. Шу сабабдин тўхтадим.

Амир дарҳол отининг бошини буриб, арава ёнига келди-да, орқадаги пардани кўтариб, Шоҳсанамга мурожаат этди:

— Маликам, бир нима тилайсизми? Сув дедингизми?

— Амир ҳазратлари, мен ортиқ боролмаймен... Юрагим куяйдир. Хушим ўзимда эмас. Дунё чарх айланиб кетаётир. Томоғим қақраб кетди... Мен Гурлонга етиб боролмаймен...

— Е, алҳазар! — деди амир дарҳол ёнига ал-Мисрийни чорлаб, — сув келтир! Маликам чанқаган. Беҳузур бўлмоқда... Сув кел-

тир! — у ал-Мисрийга қаради. — Югур, анави кишлокқа бор! Қайнаган сув, совуқ сув... барибир! Тез бор, паҳлавоним!

Шоҳсанам беҳол ётар, баъзан тўлганар, инграр, оҳ урар, лаблари қуриб, кўкариб энтикарди. Кўнгли беҳузур бўлаётгани амининг капалагини учириб юборди. Икки ҳафта зиндонда ётмоқ осонми.

Шу лаҳзанинг ўзидаёқ ал-Мисрий от чоптириб, узокда кўринган кишлокқа югурди. Амир нима қилишини билмасди, малика билан гаплашмоқ, уни чарчатмоқни лозим топмасди. Унинг ёнига ўтиб тагга солмоқни ҳам ўзига эп кўрмасди. Номаҳрам хотин ёнига ўтмоқ, кўлини ушламоққа шарият йўл бермайди!

Беҳол ётган Шоҳсанам барча истеҳзоларни фаҳм ётар, амининг ниҳоятда одобли, шарият йўлини бузмаслигини ҳам биларди. Лекин юракда аланга олиб, тугён ураётган муҳаббат ҳамма қоида «кўрғонларини» бузиб юборишга қодир! Унсиз бир нидо Шоҳсанам юрагидан фавворадек отиларди. Лекин зиндон заҳи жонини суғириб олгани ва бунинг устига араванинг қалдур-қулдури юракни бетоқат қилиб, ҳозироқ жони узилишини сезиб турган Шоҳсанам арава тўхтаганидан фойдаланиб, ётган ерида бош кўтарди:

— Амир ҳазратлари!

— Лаббай!

— Отдан тушиб, менинг ёнимга чиқинг!

— Хўп бўлади.

— Бир табиб сифатида чиқинг. Ахир табиблар номаҳрам ёнига кирадилар-ку. Шарият бунга йўл беради. Сиз менинг ҳам табибим, ҳам халоскоримсиз. Тортинмай ёнимга келинг! Йўлдошларингиз менинг аҳволиمنى кўриб турибдилар-ку! Агар кўнглиларига бир нима келса айтинг, ёмонлиқни ўйламасунлар. Менинг умрим тугамоқда.

Сиз ҳазратнинг қўлингизда жон берсам дейман. Келинг, тез келинг!

Амир Алп Арслоннинг юраги шигиллаб кетди, шу лаҳза одан ерга сакраб тушиб, от жilовини йўлдошларидан бирига тутқазди-да, ўзи лип этиб арава ичига кирди. Беҳол ётган Шоҳсанамнинг бошини тиззасига олди. Қўлларидан ушлади, дарҳақиқат табиблардек билагини ушлаб, томир уришини кўрди. Бармоқлари совиган... Ташналик, сарой жаннатига яшаган бу фариштаннинг заҳ ертўла — зиндонга тушиб қолиши бир ҳафта ичидаёқ рамоғда жон қилиб, куч-қувватини сўриб олган эди. Унинг жонидан умиди йўқ, мабодо Юсуфшоҳ одамлари кўриб қолгудай бўлса нимча чўнтагидаги заҳарни оғизга тўкиб, зиндонда ҳалок бўлишни мўлжаллаб ётган эди.

Амир Алп Арслон Шоҳсанам пешонасига кафтини босди, дарҳақиқат иссиқлик ўрнини совуқ босган... У қўлини олаётган эди, Шоҳсанам амир кафти устидан ўз кафтини босиб, секин: «Ҳазрат, пешонамдан қўлингизни олманг. Онажоним шундай қилар эдилар, мен ўшанда тузалиб кетардим...» деди.

— Хўп, маликам, — у анча вақтгача Шоҳсанамнинг гўзал пешонасига йўғон ва қадоқ кафтини босиб турди. Кейин сочларини, икки қалдирғоч қошларини ҳам силаб қўйди. «Табиб сифатида» пешонасидан ўпди. Бу эркалаш Шоҳсанамга ёқдим, унинг лабларидан табассум аломатлари пайдо бўлди. Тирилаётганди бўлди.

Шу лаҳза ал-Мисрий от чоптириб, дала-лардан далаларга ўтиб, ўқдек учиб келди. У қўлидаги хумчани узатди, унда муздек булоқ суви бор эди. Ундан сўнг дарҳол бир хурмача қатиқни ҳам узатди, бир сиқим тўғралган пиёзни ҳам амирга узатди.

— Амир ҳазратлари, аввал қатиқни хўплатар экансиз. Пиёзни ҳам чайнаб ютсунлар! Мен бунинг олиб келган хонадон эгаси шундай, деб тайинлади. Мен ул кишига зиндондан одам олиб кетаётирмиз, дедим. У мухтарам зот бу гапни эшитгач, бир қултум сув ичириб, сўнгга хурмачадаги қатиқдан, сўнг пиёз беринг, дедилар. Иложи бўлса сувдан кўра ҳам қатиқни ичириблар, дедилар. Қатиқ инсон вужудидаги барча иллатни йўқотади, қатиғу пиёз бебаҳо дори дедилар. Ўзингиз ўйлаб кўринг, маликага қатиқ хўплатиш керакдир.

¹ фарсанг — беш километрча.

— Сенга ташаккур, пахлавон! Сен инимдан ҳам аълосен! — деди амир кўрпачага тўкилганига ҳам эътибор бермай Шохсанамга аввал қатиқ ҳўплаттирди. Ундан сўнг, ёнидаги ханжарини сугириб, тезда пиёзни ариб, тўраб, Шохсанамга едирди. У жирганиб, пиёз ёқтирмаслигини айтганига қарамай, оғзига тикди. Устидан яна қатиқ ҳўплаттирди.

Бир муддатдан сўнг, ал-Мисрий ва от устидида ўтирган йигитларга атроф-жонидан кўз узмаслик, мабодо отликлар кўриниб қолса, жангга тайёр туришни буюрди.

То Шохсанам ўзига келмагунча аравани юрғазигиға рухсат этмади. Бир донишманд табибининг, киши беҳол бўлганда, дарҳақиқат қатиқ ичишни таъкидлаганини эслади. Пиёз ҳушга келтиришини биларди. У орачора аричлган пиёзни Шохсанам бурнига ҳам сурқаб, ҳушига келтиришига уринарди.

— Жаноб, сиз нима қилаётирсиз? — деди кулиб беҳол Шохсанам, иссиғи чиқиб турганига ҳам қарамай, — мен пиёзни, саримсоқ пиёзни жуда ёмон кўрамен!

— Ҳозир ёмон кўрамен, яхши кўрамен, дейдиган пайт эмас, маликам! Сизнинг саломатлигингиз ҳамма нарсадан муҳим! Инжиқлик қилмай, айтганимни қилинг! Қатиқдан яна ҳўпланг!

— Ҳўп, — у ҳўплайди.

— Чанқов бироз тўхтадимиз?

— Ҳа.

— Яна ҳўпланг!

— Йўқ!

— Илтимос қиламен, ҳўпланг!

— Ҳўп, — у ёш гўдакдек инжиқлик қилар, эркаланар, — амир ҳазратлари, мени бу кўрпачадан тиззангизга олинг, бир табиб сифатида. Арава юриши билан юрак безовта бўлади.

— Ҳўп, — Амир Шохсанамни кўрпачадан кўтариб, ўтирган жойида тиззалари устига олди. Охиста кўчди. Араванинг олдидаги пардани қия очиб, аравакашга: «Ҳайда! Кетдик!» деди. Арава қалдирашида Шохсанам амир бағрида унча беҳузур бўлиб, юраги ўйнамади. Беланчакада ётгандек бўлди. Бу ҳолга кўзи тушган ал-Мисрий дарҳол юзини ўгириб, отига қамчи босиб, олдинга ўтиб кетди. Веҳол маликани то Гурлонга қадар шундоқ олиб бормаса, арава қалдурқулдирида жони узилишига кўзи етди. Зарурат туғилганда номахрамга бундай илтифот — ёрдам этилишига шариат йўл беради, деб ўйлади. Шохсанам амир кучоғида беозор борарди. Лекин улар дом-мим дейишмасди, беҳол Шохсанам она кучоғида кетаётгандай, амир ҳазратлари тиззасида, бошини унинг кўксига қўйганча борарди. Уларнинг нафаслари урилиб турарди.

Аммо шариат қоидалари бузилди: бир муддатдан сўнг амир Шохсанамнинг қош-кўзларидан ўлиб, эркалаб, бағрига босди. Худди шундай эҳтирос билан Шохсанам ҳам унинг бўйнидан кўчди. Улик танда жон пайдо бўлди.

Арава Гурлонга яқинлашганда амир Шохсанамга мурожаат этди:

— Бир оз тузуқмисен?

— Тузуқмен.

— Қатиқ ичирайми?

— Ҳазрат, Гурлонга етиб қолдикми?

— Озгина қолди.

— Унда мени кўрпачага ётқазиб қўйинг. Худо гуноҳимни кечирсин.

— Маликам...

— Энди ўлсам армоним йўқ...

— Ундай дема. Мен сени жонимдан ортиқ севамен. Жасоратли бўлмоқ лозим. Сен от миниб, Хоразм салтанати учун жангга кирган ёлғиз аёлсен, жасоратли бўл!

— Мен салтанатдан кўра ҳам сиз ҳазратнинг ёнингизда бўлишни, сизни ҳимоя қилишни, енгилсак бирга ҳалок бўлишни кўзлаб жангга кирганмен. Голиб чиқсак бирга голиб чиқишни умид қилдим. Ваъзиларнинг жангдан қочишини билардим...

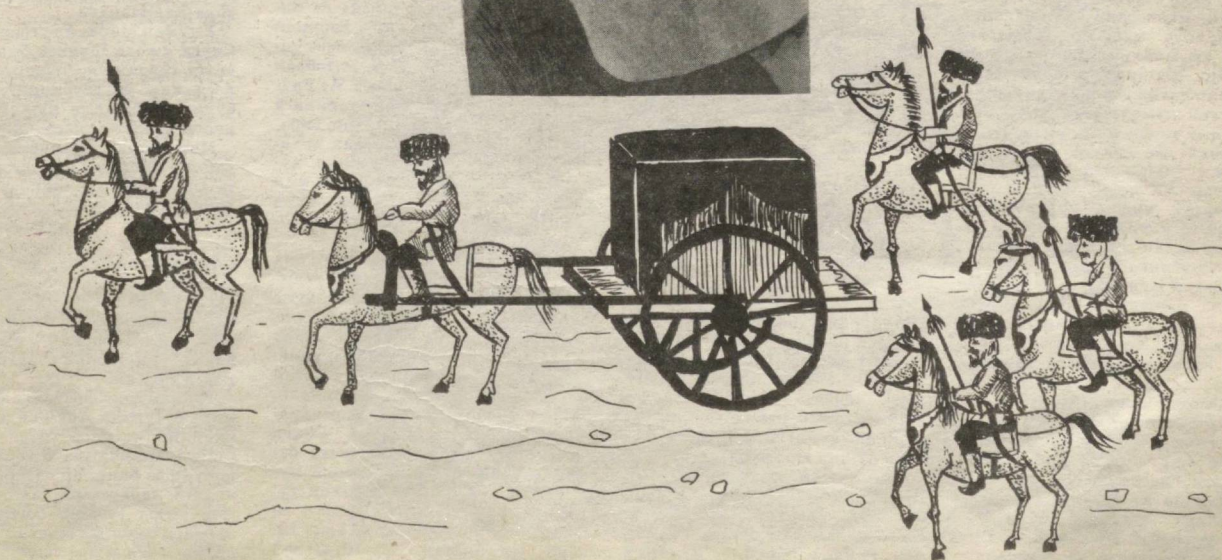

Улар икковлари бир лаҳза жим бўлиб қолишди. Мўрдак арава ва беш қуроланган сувори кенг дала ўртасидаги йўлда, Гурлон томон жадаллик билан боришарди.

Куннинг ўрталарида мўрдак арава ва беш отлиқ Гурлонга кириб келишди. Қалъадан анча бериюқда, йўлнинг икки томонидаги пистирмаларда яшириниб, туну кун қўриқчилик қилаётган пиёдалар кўзи араваю отликларга тушди. Паналиқдан от суриб, отилиб чиққан суворий-элиқбоши (амир кўшинидаги энг зўр сарбозлардан Отажон Бўтакўз) келиб, амир ҳазратларига таъзим этди, бу ишлардан хабардор эди, лашкарбошини қутлади. Агар улар яна бир кун кечикканларида Бўтакўз-элиқбоши ўзининг гала сарбозлари билан ярим тунда орқама-орқа бориб, зиндон атрофидаги ясовулларни чошиб, маликани, бошқа сардорларни қутқариб келишишга шох фармониини олган эди. Амир ўз сарбози билан қўл олишиб, омонлашишди, оллоҳга шукр, бу ишда оллоҳнинг ўзи ёр бўлди, деб от устида юзларига фотиҳа тортдилар.

Сарбоз Бўтакўз уларни Гурлон дарбозасигача кузатиб, яна орқасига қайтди. Арава ва отликлар қалъа беги ҳовлисига киришди. Бу — атрофлари девор билан ўралган кўркам ҳовлида Аълоиддин Муҳаммад Хоразмшоҳ — Отсиз ўз хонадонини билан бирга турарди. Қалъа ичидаги бошқа номдор кишилар ҳовлиларида ҳам подшоҳга содиқ бир неча мансабдорлар истиқомат қиларди. Мўрдак арава дарбоза олдида тўхтаб, ичкаридан чиққан хизматкор хотинлар курси олиб чиқиб, малика Шохсанамни эҳтиёткорлик билан аравадан тушириб, ичкарига олиб кирдилар. Кўрпа-ёстиқ солиб тайёрланган озода хонага олиб кириб, тоғорада илиқ сув келтирдилар. Маликанинг юз-қўлини ювишди, кийим-кечакларини ечиб олиб, ўзга либос кийгазишди. Илиқ сувга оёқларини солишди, ювишди... Яна пиёз тўғралган бир коса қатиқ олиб кириб, зўрлаб ичиришди. У кулди, яхши ҳамки улуг ҳаким Абу Али ибн Сино, мен ўлсам бу дунёда қатиқ қолади-ку, қатиқни ичаберинглар, деган эканлар. Қатиқ ичабериб юрагим тўлиб кетди-ку! деб куларди.

Шохсанамнинг зиндондан қутқарилиб, йўлга чиққани хабари аллақачон шоҳга, шаҳзода Сулаймоншоҳга етиб, «аркони давлат» тинчиган эди. Бир муддатдан сўнг Шохсанам муғр шўрва ичиб, бир оз ўзига келди. Сочларини сандал ёғочидан асалган тарокларда тараб, олтин ва зумрад тақинчоқларини тақиб, либосларига атру ифтор сепиб, беҳоллигига қарамай, анча ўзига пардоз бериб, парёстукларда ётди. Унинг хонасига подшоҳ, улуг малика Суюк хотун, шаҳзода

Расмларни Б. БОЙМУРОДОВ чизган.

Сулаймоншоҳ кириб келишди. Хона дахли-занада шаҳзода виқор билан ўз онасига (Шоҳ-санамга ишора этиб): «Аёл киши отга миниб, қилич ушлаши тўғри эмас-да! Мана, қанча овораю сарсонлик...» деди. Бу гап отага ҳам, онага ҳам унча ёқмади. Подшоҳ ҳам, малика ҳам индашмади. «Сен ўзинг нега Гурганжни ташлаб, бунда келдинг! Хотининг-чалик ҳам бўлмадинг, қўлингга қилич тутмадинг!» деган гап ота юрагидан ўтди. Лекин шу иш бўлганида ўглининг ёпирилиб келган мўри-малахдек байкандликлар оёғи остида қолиб, ҳалок бўлишини ҳам кўз олди-га келтирди.

Авалл шоҳ ҳазрати олийлари, ундан сўнг малика ва шаҳзода Шоҳсанам ёнига киришди. Шоҳсанам дарҳол ўрнидан туриб, Олий ҳазратга салом берди, Ҳазрат қўли билан ишора қилиб, унинг жойида ўтира беришни сўради.

— Ассалому алайкум, Ҳазрати Олийлари, — ўрнидан туриб, бош эгди Шоҳсанам.

— Ваалайкум ассалом! — деди подшоҳ тайёрланган курсига ўтириб, — қизим, кўргулдиқ экан, анча азоб чекдинг... Қани, (подшоҳ, малика, шаҳзода ва Шоҳсанам қўларини фотиҳага очдилар). Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳим...

Дуодан сўнг подшоҳ келинига бир неча савол тариқасида гап айтди:

— Қизим, табиб қақиртирдик. Иншоолло, тузалиб кетасен. Худо хоҳласа ранимлардан пойтахтни озод этамиз, ҳақ йўлага қарор топади!

— Айтганингиз келсин, улуг ҳазрат! Сиз, салтанатимиз отасисиз, пушти-паноҳимизсиз, доимо Оллоҳдан сийҳат-саломатлик тилаймен, Хоразм еридан ёмонлар ҳайдаб чи-

қарилишига ишонамен. Доимо сизга худо ёр бўлсин!

Подшоҳ Шоҳсанам билан илиқ хайр-хўшлашиб чиқиб кетгач, қайнонаси — улуг малика ҳам келини пешонасини ушлаб, силаб, дуо қилиб чиқиб кетди. Унинг ёнида эри — шаҳзода Сулаймоншоҳ сўлжайиб, ёлғиз қолди.

— Номард амаким сени зиндонга ташладими? Қандай ярамас инсон! Унинг қони бузук, у тарсо хотиндан бўлган... Унинг ёмонлиги ёпилигидан маълум эди... Ахлоқи бузуқлигини билган бувам — Қутбиддин Муҳаммад Хоразмшоҳ ҳазрати олийлари унга салтанатни қолдириб бўлмаслигини билганлар. Зиндондаги зах ертўлага жосуслар, хойналар... ташланарди, сен ўша ерда ётдингми?

Шоҳсанам эрининг бу гапларига тамоман оғзи очилиб қолди. У ҳатто ўпиш у ёқда турсин, қўлини ушлашга ҳам йиргангандек бўлди. Сувуқ юзига тикилиб туриб, «Ҳа» ишорасини қилди. Эҳтирослар, ширин сўзлар йўқ, муҳаббат йўқ, сувуқ бир қайқал тошга ўхшаб кўринди. Бу мижғов шаҳзодага қандай қилиб текканини ўзи ҳам билмасди. «Сўлжайган ўғлига Хоразмнинг энг гўзал қизини олиб берган», эди.

— Майли, тузалиб ол, кейин гаплашамиз, — деди Сулаймоншоҳ хайрлашиб, ташқарига чиқиб кетаркан. У яна қайрилиб, Шоҳсанамга бокди, — ҳозир табиб келиб қолади. Эҳтимол келиб, айвонда ўтирган-дир... — У чиқиб кетди.

Эрининг сувуқ муомаласи юрагига ханжардек ботди. Унинг кўнгли беҳузур бўла-бошлади, тезроқ ўша табибнинг келишини истарди.

Наҳотки эр бўлиб, жуда бўлмаганда қўлидан ушласа! Жуда бўлмаганда қайнона-сичалик пешонасига қафтини босмаса! Ундан йиргангандек, узоқ туриб гаплашгани, ўша зах зиндонни эслатгани бу унинг ақлан заифлигимикан ёки амир билан ораларидаги муҳаббатни сезиб қолдимикан? Шоҳсанам ҳаёли изтироблар қўршовида қолди. У эридан норизо — ҳали шу маҳалгача ялонғоч қучмагани, ўпмагани, эзмагани... бир томон, айна вақтда унинг олдида ўзини гуноҳкор одамдек хижолат тортарди. Бир ёстукка бош қўйган қимса, наҳотки ўлим жойдан соғ-саломат келсаю уни навозиш этмаса, кўнгул учун ҳам...

Шоҳсанамнинг юраги сиқилди. Оҳ уриб, ёстукка бош қўйди. Шу лаҳза, дарҳақиқат айвонда қутиб турган табиб ва яна бир хизматкор хотин унинг ёнига югуриб киришди.

Ҳовлида шоҳ билан амир қамти ўтириб суҳбатлашарди:

— Жулдур девона қиёфасида бордим. Улуг ҳазрат, шу одамнинг тарихидан хабар-дормисиз?

— Ҳа, — деди шоҳ бир оз хаёлга кетиб, — хабарим бор. Уни Мажнун дейдилар. Қисмати оғир бўлган. Анави ярамас Ад-Давла-га икки бор фармон этиб, уни ватанилик қилиб қўйинг, кийим-кечак бериб, кўмак этинг, дедим. Икки бор ҳам бизнинг ионани қабул қилмабди. Ўзга бева-бечораларга бериб юборибди. У ғаройиб инсон. Келиминики кутқариб келганингиз, мардлингизга тасанно айтамен, ташаккуримни қабул қилинг, амир ҳазратлари! Юртни босқинчидан озод этгач, иншоолло, хурматингиз яна ҳам ошур. Салтанат учун чеккан заҳматларингиз учун Оллоҳ ўз даргоҳида ёрлақанган бўлсин.

МЕРОСИМИЗ ТАЛҚИНИ

БИРИ БИРИГА УСТОЗ

Ўрта Осиё ва Ҳиндистон халқлари дўстлиги ва ҳамкорлиги чуқур тарихий илдизга эга. Бу икки халқ ҳаётининг жуда кўп сийёси, иқтисодий ва маданий соҳаларида мавжуд муштараклик, умумийлик ёрқин намоён бўлган. Кейинги ижобий ўзгаришлар натижасида, айнқса Ўзбекистон җумҳуриятининг мустақиллиги эълон қилиниши билан қадимий дўстлик ва ҳамкорлик ривожини учун жуда катта имкониятлар очилди.

Ҳозирги кунда вужудга келган сийёси ва иқтисодий муҳит Ҳиндистон билан мустақил Ўзбекистон республикаси ўртасида савдо-иқтисодий муносабатларни ўрнатиш ва мавжуд муносабатларни кенгайтириш учун имкониятлар яратмоқда. Ҳиндистон ва Ўрта Осиё алоқалари асосан тарихий нуқтаи назардан С. Азимжонов, И. Низомиддинов, А. Ўринбоев, И. Тўхтаўжаева ва бошқалар томонидан махсус ўрганилган ва бу соҳага оид кўплаб мақолалар, алоҳида рисоалар чоп этилган. Ўзбекистон ва Ҳиндистон муносабатлари етакчи ҳиндшунос олимларидан И. Ҳошимов, Т. Ўёсов, Ф. Салимова ва бошқаларнинг тадқиқотлари — китоблар-

да ҳар тарафлама ёритилган. Шундай бўлса-да, ҳали дўстлик ва ҳамкорлиқнинг яхши ўрганилмаган алоҳида даврлари мавжуд. Ҳиндистон Миллий илмлар академияси томонидан нашрга тайёрланган ва инглиз тилида чоп этилган икки жилдлик «Ҳиндистон ва Ўрта Осиёнинг ўрта асрлардаги фан ва технология соҳасидаги ўзаро муносабатлари» номли китоб қадимий дўстлик ва илмий ҳамкорлиқнинг турли соҳаларига бағишланган бўлиб, ундаги мақолалар Ҳиндистон, Тошкент, Москва, Душанбадаги етакчи олимлар томонидан ёзилган. Барча материаллар мазмунан икки жилдга ажратилган.

Асарнинг биринчи жилдида умумий ғоялар, илми нужум, риёзиёт ва физика соҳасидаги Ўрта Осиё ва Ҳиндистон олимлари мероси алоҳида тадқиқ этилган бўлиб, уларда бир мамлакат олимнинг илмий изланишлари қўшни юрт мутахассисларининг тажрибаларига, илмий ютуқларига асосланганини кўра-миз. Бу айнқса, Абдуллоҳ ал-Хоразмий, Абул Ҳасан Бойҳақий, Абу Райхон Беруний, Захириддин Муҳаммад Бобур ва Маҳмуд

ибн Вали ижодиға оид мақола-ларда ўз аксини тошган.

Шунингдек, ҳинд олимларидан А. Раҳмоннинг «Ҳиндистондаги фан тарихи концепцияси» ва Би-но Чаттержининг «Ал-Беруний ва Брахмагупта» каби мазмундор мақолалари ҳам китобдан ўрин олган. Ҳинд олимлари А. Раҳмон мақола-сида фан тарихига оид қизиқарли кузатишлар, Европа ва Шарқнинг илм-фан соҳасидаги ўзаро муносабатлари, хусусан Ҳиндистондаги илм-фан технология тараққиётида Ғарб олимларининг тутган ўрни муҳо-кама этилган.

Мажмуанинг астрономияга оид иккинчи қисмида асосан Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмийнинг илми нужум тараққиётига қўшган улкан ҳиссаси ҳамда унинг издошлари Абу Райхон Беруний, Мирзо Улугбек, Маҳарожа Савай Жай Сингх фаолияти ёритилади, айнқса ҳинд олимлари Вирандрат Шарманинг Жай Сингх ҳаёти ва илмий фаолиятига бағишланган мақола-си ўзининг мукаммаллиги билан ажралиб туради. Унда Жай Сингх ҳаёти ва ижоди турли даврларга ажратилиб ўрганилган. У Шимолий Ҳиндистонда Рожпур оиласида

1688 йили дунёга келди ва ўн бир ёшида Анбер вилояти ҳокими бўлди. Жай Сингх 1743 йили 54 ёшида вафот этган. Унинг астрономияга қўшган асосий ҳиссаси «Зичи Муҳаммад Шоҳий» номли асари бўлиб, тўрт юз ва-рақли форсий тилда битилган астрономик жадалдир. Бу асар ўзининг тузилиши жиҳатидан 300 йил аввал яратилган «Зичи Улугбек»ка жуда ўхшайди.

Жай Сингх ўз илмий тадқиқот-лари учун Жайпур шаҳрида мах-сус обсерватория — Жантар Ман-тар қурдирган эди. Ҳозирги кун-да бу бино ҳинд меъморчилик санъатининг ноёб обидаси сифа-тида қадрланади.

Умуман Мирзо Улугбек ва Жай Сингх ижоди шуниси билан диқ-қатга сазоворки, уларнинг икка-ласи ҳам ўз даврининг ҳокими бўла туриб, илми нужум тарақ-қиётига катта ҳисса қўшганлар. Математика ва риёзиётга оид учинчи қисмда Ҳиндистон ва Ўрта Осиё олимларининг ушбу соҳа-нинг ривожига қўшган салмоқ-ли ҳиссаси С. Сирожиiddinov, А. Аҳмедов мақола-ларида бой фактик материаллар асосида ало-ҳида кўрсатилган. Ҳозирги кун-даги ўн рақамли ҳисоб тизими ҳам қадимги ҳинд ҳисоб тизими-нинг Ал-Хоразмий томонидан ислох қилиниши натижасида юзага келган.

Тўпламининг физикага оид қис-мида бутунлай Абу Райхон Беру-нийнинг оптика, гравитация — сайёраларнинг ўзаро тортишиши қонуни ва оқимлар назарияси ҳа-қидаги қарашлари таҳлил этил-ган. Буюк аллома бошқа соҳа-лардаги каби физикавий ҳодиса-ларни ўрганишда ҳам қадимги ҳинд олимлари асарларига тая-

ниб, уларга танқидий ёндошиб, ўзи ўтказган кўплаб илмий тажрибаларини умумлаштирган.

Маълумки, Ҳиндистон ва Ўрта Осиё табибларининг тиббиёт фани тараққиётига қўшган ҳиссалари жуда катта бўлишига қарамай, уларнинг жуда бой амалий ва назарий мерослари Ўрта асрларда яратилган кўп мўътабар қўлёзмаларда қўлиб келмоқда. Шунинг учун ҳам тўпلامдаги Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний ва Исмоил Жўржонийнинг бу соҳадаги сермахсул фаолияти алоҳида ўрганилиши табиийдир. Уларнинг ижодида ҳам албатта ҳинд табиблари тажрибалари ўзига хос ўрин тутади. Айниқса Ҳиндистондаги турли медалар, ўт-ўланлар, гиёҳлардан дорилар тайёрлашда Ўрта Осиё олимлари унумли фойдаланганлар.

Ҳинд олимлари Ҳаким Абул Ҳамид ва П. В. Шарманинг «Бобурийлар давридаги Ҳиндистон ва Ўрта Осиёнинг табобат соҳасидаги ҳамкорлиги» ва «Табобат соҳасида Ҳиндистон ва Ўрта Осиё алоқалари» номли мақолаларида жуда кўп табиблар фаолиятига тўхталиб ўтилади. Ҳаким Абдул Ҳамид мақоласида Ўрта Осиё ва Ҳиндистон табибларининг алоқалари тўрт тарихий даврга ажратилади: биринчи давр еттинчи асрдан 1220 йилгача, яъни арабларнинг Ўрта Осиёга келишидан Чингизхоннинг Ўрта Осиёни босиб олишигача бўлган давр; иккинчи давр 1220 йилдан 1370 йилгача, яъни Чингизийлар давридан Амир Темур ҳокимият тепасига келгунча бўлган вақт; учинчи давр 1370—1526 йиллар — Амир Темурнинг ҳокимиятга келишидан Бобурнинг Ҳиндистонда янги салтанатга асос солган вақтгача бўлган муддат; тўртинчи давр эса XVI асрдан бошланиб XVII аср ўрталаригача давом этган. Бу даврда Ҳиндистонда Бобурийлар, Эронда Сафавийлар ва Ўрта Осиёда Шайбонийлар ҳокимлик қилган эдилар.

Бобурийлар даврида Ҳиндистонда табобат илмига шахсан Бобур, Акбар, Жаҳонгир ва бошқалар алоҳида эътибор берганлар. Бобур шахсан Ҳаким Юсуф бин Муҳаммад бин Юсуф ал-Ҳиравийни 1526 йили Ҳиндистонга таклиф қилган. Бу табиб ўндан ортиқ тиббий рисоалар муаллифидир. Унинг асарлари форс тилида битилган бўлиб, айримлари бир неча марта ўзбек тилига таржима қилинган эди. Ҳозирги кунда Юсуфий ижоди устида иқтидорли шарқшунос Маҳмуд Ҳасанов тадқиқот ишлари олиб бормоқда.

Мазкур мақолада Ҳиндистонда ижод этган ўттиз беш йirik табиблар ҳаёти ва ижоди хусусида қимматли маълумотлар келтирилади. Ибн Сино асарларининг Ҳиндистондаги табиблар ижодига таъсири алоҳида ўрганилиб, машҳур «Ал-Қонун фит-тиб» асарига уч олим: Ибн Нафис ал-Қарший, Муҳаммад бин Маҳмуд ал-Амулий ва Ҳаким Али Чилонийлар томонидан шарҳ ёзилгани қайд этилади. Шунингдек Ҳиндистонда «Ал-Қонун»нинг учта қисқартирилган тахрири — «қонунча» тузилгани баён этилади.

Ҳиндистон ва Ўрта Осиёнинг санъат, ҳунар ва технология соҳасидаги ҳамкорлиги иккинчи жилдининг асосий қисmini эгаллайди. Айниқса бу соҳаларга оид обидалар икки халқ бадий даҳоси маҳсули бўлиб, уларнинг жаҳон маданияти хазинасига қўшган улушидир. Бу қисмда ҳинд олимларидан С. Р. Рао, И. Г. Хон, Лалланжи Гопал ва бошқаларнинг мақолалари ўзининг мазмундорлиги билан ажралиб туради.

Ҳинд олими С. Р. Рао ўз тадқиқотида Ўрта Осиё ва Ҳиндистон ҳамда Афғонистон ҳудудидаги қадимий санъат обидалари яратилишидаги умумий анъаналарга алоҳида эътибор берган бўлса, ушбу мавзу С. К. Андахари ва Б. Н. Мукержи мақолаларида давом эттирилган. Айниқса, Ҳиндистон ва Ўрта Осиёда яратилган деворий расмлар, буддизмга алоқадор ҳайкаллар ва санъат обидаларида қадимдан икки мамлакат ҳамкорлиги ёрқин акс эттирилган.

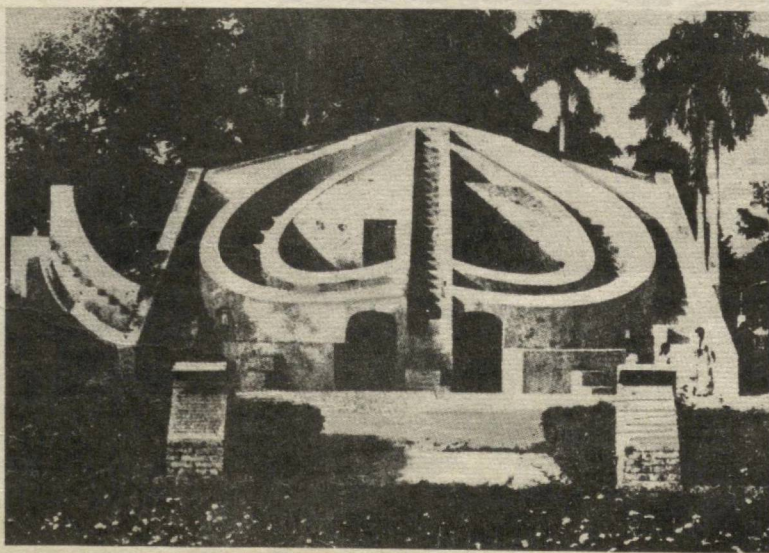
Жумҳуриятимизнинг мустақиллиги эълон қилиниши туфайли Ҳиндистон ва Ўзбекистон ҳамкорлиги тараққиёти учун жуда катта имкониятлар очилмоқда. Шу муносабат билан биз — шу соҳа мутахассисларига айрим истиқболли тадбирларни амалга оширишни жуда зарур деб ҳисоблаймиз. 1. Ўзбекистон жумҳурияти ўзининг энг яқин қўшнилари Афғонистон, Покистон ва Ҳиндистон билан бевосита қадимги савдо йўлларини қайта тиклашни жуда зарур. Чунки ҳаво йўли орқали кенг савдо-сотиқ ва ҳамкорликни амалга ошириш жуда мушкул. Шунга эришиш керакки, юқоридаги мамлакатлар фуқаролари бир-бирларининг юртларига бемалол бораоладиган ва савдосотиқ қиладиган бўлишлари керак. 2. Қадимдан Ҳиндистонда обрў-эътиборга эга бўлган Ўрта Осиё товарлари — хонатлас, пахтадан тўқиладиган газламалар, анъанавий санъаткорлик, хунармандчилик асарлари, қуруқ медалар ва айниқса, машҳур

отлар наслларини тиклаб, ҳоризга чиқаришга эришиши зарур; 3. Ҳиндистон ва Ўзбекистон маҳаллий кадрлари жаҳон савиясидаги юқори малакали мутахассис қилиб тарбиялашда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фондлари ва тараққий этган мамлакатлардан биргаликда ёрдам олиши зарур. 4. Мустақил жумҳуриятнинг ташқи сиёсати асосий йўналишларини белгилаш ва юксак малакали кадрларни танлаш тарихчи, шарқшунос ва ҳиндунос олимлар билан маслаҳатлашиш, керак бўлса баҳс-мунозаралар, симпозиумлар ўтказиш асосида олиб борилиши мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз.

Булардан ташқари ҳозирги янги шароитда шаклланиб келаётган ишбилармонларнинг ҳам фаолиятида тарихий тажриба ва анъаналар ҳисобга олиниши жуда муҳим. Чунки тижорат, иқтисодий алоқалар ва ўзаро ҳамкорликда маданий яқинлик, тарихий анъаналарнинг роли бекиёс каттадир. Уларни инкор этиш эса ўзаро тушунмовчиликларни келтириб чиқариши мумкин.

Хулоса сифатида ҳинд олимларини Ўрта Осиё ва Ҳиндистон ўзаро муносабатлари тарихига оид жуда муҳим тадқиқотлар чоп этилиши билан самимий табриклаймиз. Бизнинг жумҳуриятимизда ҳам мана шундай хайрли ишларга ҳукумат вакиллари, давлат арбоблари ва ишбилармонлар томонидан ҳомийлик қилиниши, рағбатлантирилиши жуда зарурдир. Чунки ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида илм ва тижорат, ишлаб чиқаришнинг ўзаро ҳамкорлиги, бир-бирини тўлдириши жуда муҳимдир.

**Абдураҳим МАДРАИМОВ,
Бахтиёр ОБИДОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси
Абу Райҳон Беруний
номли Шарқшунослик
илмгоҳининг катта
илмий ходимлари,
фан номзодлари.**

Жай Сингх томонидан Ҳиндистонда қурилган расадхона.

INTERACTION BETWEEN INDIAN AND
CENTRAL ASIAN SCIENCE AND
TECHNOLOGY IN MEDIAEVAL TIMES

VOLUME I
General Ideas & Methodology, Astronomy,
Mathematics and Physical Concepts

INDIAN NATIONAL SCIENCE ACADEMY
RAHADUR SHAH ZAFAR MARG
NEW DELHI-110002

INTERACTION BETWEEN INDIAN AND
CENTRAL ASIAN SCIENCE AND
TECHNOLOGY IN MEDIAEVAL TIMES

VOLUME II
Medicine, Technology, Arts & Crafts,
Architecture and Music

INDIAN NATIONAL SCIENCE ACADEMY
RAHADUR SHAH ZAFAR MARG
NEW DELHI-110002

Республика кишлоқ хўжалик Фанлар академиясига қарашли Р. Шредер номидаги боғдорчилик, узумчилик ва виночиликка ихтисослаштирилган илмий-текшириш институтининг директори, академик Махмуджон Мирзаев билан музоҳаба

мизнинг бебаҳо неъматларининг янгидан-янги турларини яратиш масаласини бир нуқтага бирлаштиришни тақозо этарди. Ҳамда бу жараёни режали равишда амалга оширишимиз лозим эди.

М: Ҳозирги кунда бозорларимиздаги мева-чеваларнинг нархи осмонга чиқиб кетди. Бундай ташвишли ҳолни сиз — боғдорчилик

фоизини ташкил қилади холос. Кўриниб турибдики, бу халқимизнинг мева-чевага бўлган эҳтиёжини қондира олмайди. Киши бошига бор-йўғи ўртача 76 килограмм мева-чева тўғри келаяпти. Бундай аянчли аҳволдан қутилишнинг бирдан-бир йўли жумҳуриятимиз ҳудудларида боғларни кўпайтириш. Иложи бўлса ҳар бир инсон бир дон

зор ва ҳоказолар. Бугунги кунга келиб эса уларнинг номи қолди холос. 1966 йилги Тошкент зилзиласидан кейин ана шу боғлар ўрнида ўйламай-нетмай кўп қаватли биноларни қаторлаштириб қуриб ташлангани ёмон бўлди. Мана бугунги кунда эса ўша ўйламай қилинган ишларнинг азобини тортиб келаяпмиз. Чилонзор туманини олайлик. Бу ҳудудда жийдалар ҳаддан ташқари кўп ўсарди. Аҳоли жийда учун бозорларга бориб овора бўлиб ўтиришмасди. Энг асосийси одам организмидagi турли хилдаги касалликларга унинг фойдаси катта бўларди.

М: Мана ҳозир айни баҳор фасли бўлганлиги учун сизларнинг тажриба участкаларингиздаги барча дарахтлар қийғос гуллабди. Айтингчи бу боғда неча хилдаги мевали дарахт турлари бор?

М. М.: Тўғри айтасиз, ҳозир айни баҳор фасли бўлганлиги учун бизнинг ер участкамиздаги барча

Дарахтларнинг мева-чевага бўлган эҳтиёжини қондириш

МУХБИР: Ҳурматли Махмуджон Мирзаевич, сиз бошқараётган мазкур илмий-текшириш муассасаси қачон ва қандай мақсадларни кўзлаб ташкил топган?

М. М.: Бизнинг илмий-текшириш даргоҳимизга 1934 йилда атоқли давлат арбоби ва боғдорчилик ишининг жонқуяри Усмон Юсупов томонидан асос солинган эди. 1948 йили эса алоҳида ихтисослаштирилган институтга айлантирилди. Уша йиллари унинг жами ер майдони 36 гектарни ташкил қилган бўлиб, бор-йўғи 36 та илмий ходим фаолият кўрсатарди. Муассасамизнинг асосий вазифаси жумҳуриятимиз вилоятларига турли хилдаги дарахт кўчатларини етказиб беришдан иборат эди. Бу кўрсаткич институтимиз илк ташкил этилган давлари йилига атиги 1,5—2 минг туп кўчат тайёрлаган бўлса, ҳозирги кунда жумҳуриятимиз хўжаликларига бир йилда 30 миллион донга ҳар хил кўчатларни етиштириб бераёламиз. Бундан ташқари институтимизнинг ер майдони 20 минг гектардан ошганлиги ҳам имкониятларимизни янада кенгайтириб юборди. Жумладан, бу ерлардан олаётган соф фойдамиз йил давомида 45 миллион сўмни ташкил этмоқда.

Энди илмий-текшириш даргоҳини ташкил қилишдан кўзланган асосий мақсад ҳақида тўхталадиган бўлсам, бу энг аввало, жумҳуриятимизда мевачилик, боғдорчилик ва узумчиликни изчил тарзда янги фан ва техника ютуқлари асосида ривожлантиришдан иборат эди. Чунки замон талаби қадимдан боғроғларга ва турли хилдаги поллиз маҳсулотларига бой бўлган юрти-

илмининг билимдонлари қандай баҳолайсизлар?

М. М.: Ҳақиқатдан ҳам жумҳуриятимиз бозорларидаги танг аҳвол ҳаммани ташвишлантираяпти. Масалан, олма—фалон пул, ўрик—пистон пул, кўчатларнинг нархи бир неча баробар ошган, картошка-пиёзларнинг яқинига йўлаб бўлмайди ва ҳоказолар. Нега бизнинг серкўёш Ўзбекистонимизда, барча ноз-неъматлар юрти бўлмиш саховатли бу юртда аҳвол бунчалик ёмон? деган ҳақли савол туғилади.

Агар биз бу масаланинг туб моҳиятини ўрганадиган бўлсак, гап мева-чевага ниҳоят даражада бой ҳисобланган жумҳуриятимизда ишнинг режали ташкил қилинмаётганига келиб тақалади. Бир мисол: вилоятларимиздаги деярли барча шахсий томорқа эгалари баҳорда ўз ер участкаларига қарам экидилар. Қарамлар пишиб-етилгандан сўнг эса, уларни қабул қилиб савдо нуқталарига етказиб бериш пайсалга солинади. Гоҳ бутунлай вагонлар ажратилмайди, гоҳ юк машинаси йўқ. Кўриниб турибдики, бечора деҳқоннинг меҳнатининг ҳам, у етиштирган ҳосилнинг ҳам қадрига етилмаёпти. Ҳар ҳолда шу пайтгача таъминот ишлари шу даражада ташкил этилган эди. Мен бу билан нима демоқчиман: у ҳам бўлса энг муҳими хўжалик раҳбарлари харидорлар билан шартномаларни имзолашлари керак. Шунда деҳқон ҳам, харидорлар ҳам планли равишда иш олиб борадилар. Энди боғлар хусусида тўхталадиган бўлсам очигини айтиш керак бу соҳада қувонадиган ҳеч нарса қилингани йўқ. Боғроғлар жумҳуриятимиз жами ер майдонининг 5

бўлса ҳам мевали дарахт кўчатини экиб парвариш қилсин. Шунга имконият яратилиши керак.

М: Бундан бир неча ўн йиллар олдин Тошкент шаҳрининг ўзида, атрофида турли хилдаги боғлар бўлган. Уларнинг йилдан-йилга камайиб, ҳатто йўқолиб кетишига сабаб нимада деб ўйлайсиз?

М. М.: Ҳақиқатдан ҳам то 60-йиллар бошларигача Тошкент шаҳрида кўплаб катта-кичик боғроғлар мавжуд эди. Масалан, Минг ўрик, Бодомзор, Урикзор, Олма-

дарахтлар турли рангда товланиб қийғос гуллади. Энди, сизнинг саволингизга келсак бизнинг бу институтимизда бир қанча ўнлаб мевали дарахтлар бор. Жумладан, бизда йилига 280 хил мевали ва мевасиз дарахт кўчатлари кўпайтирилади. Мисол учун бу ерда узумнинг 700 дан ортқ нав мавжуд. Шундан 90 фозиз янги нави қадимдан боғдон ҳисобланган халқимиздан йиғиб олинган. Бодомнинг энг яхши навларидан «Техас нал Фарил», «Седлиц», олма-

Академик Махмуджон Мирзаев олимлар даврасида

ларнинг «Эртанги Самарқанд», «Тошкент боравинкаси», «Беш юлдуз», «Жанират»; нокининг «Тўёна», «Қалдирғоч», «Қишки нашвати», «Гран чемпион»; гилоснинг «Ревиршон», «Наполиён», навлари мавжуд. Шунингдек бу ерда атиргулларнинг 450 дан ортиқ тури бор. Бунга яна кўшимча қиладиган бўлсам, 50 гектар лимонзор, 20 гектар апельсин, 10 гектар мандаринзорларимиз ҳам мавжуд. Қисқаси, бу ерда ҳоҳлаган дарахт ёки ўсимлик турларини учратишингиз мумкин. Чунки барча ноёб навлар шу ердан ўрин олган.

М: Ҳурматли Махмуджон Мирзаевич, бундан бир неча йиллар олдин айрим давлат раҳбарлари томонидан «Ичкикибозликка қарши» кураш сиёсати сиэларнинг бу узумзорларингизга ҳам ўз таъсирини ўтказдики ёки?

М. М: Албатта, мен сизнинг гапингизга қўйилмаман. Чунки ўша даврдаги бу ёлгон сиёсат натижа-

сида жумҳуриятимиздаги қанчадан-қанча узумзорлар ер билан яқсон қилинди. Қанчадан-қанча маблаглар кўкка соғурилмади дейсиз. Ҳозирда бу ҳақда гапирсам юрагим орқамга тортиб кетади. Негаки энг яхши узумларнинг янги-дан янги навлари йўқ қилинди. Жумладан, бу «қора булут» бизнинг институтимиз тепасида ҳам пайдо бўлди. Фақатгина жонкуяр ходимларимизнинг савий-ҳаракатлари туфайли узумзорларни сақлаб қолишга эришдик. Ва тўғри ҳам қилган эканмиз. Негаки биз бу савий ҳаракатимиз учун келажак авлодлар олдида жавоб беришимиз керак эди-да! Энди, бизнинг институтимиз олимлари яратган спиртли ва спиртсиз ичимликлар масаласига келсак, улар бизда 1900-йилдан бери сақланиб келинмоқда. Жумладан, ванининг ўзи 13 хилдан ошади: Масалан: «Офарин», «Гулруҳ», «Улоб» ва бошқалар. Булар Иттифок (собиқ) ва Жаҳон кўргазмаларида кўплаб олтин ва кумуш медаллар соҳиби бўлишган. Мен шу ўринда яна бир нарсани қўшимча қилиб ўтмоқчи эдимки, у ҳам бўлса ўзбек бобонлари орасида ажойиб эл севган фидойилари бор. Масалан, жумҳуриятимизга таниқли бобонлардан тошкентлик Рўзимат Муҳамедов, Фаргона водийсининг Булоқбоши даҳасидан Қори ака каби бобонларимиз ўзларидан жуда катта маданий мерос қолдирган ва қолдиришмоқда. Мана шундай инсонлар борлиги учун бизнинг еримиз янги-дан янги боғ-роғларга айланаверади.

Мазмуни суҳбатингиз учун раҳмат.

Суҳбатдош, Т. РАҲМОНОВ

Миллат фахри

Туркистоннинг чор Русияси зулмига қарши миллий-озодлик ва маърифатпарварлик ҳаракатини Тошкентда Фитрат, Мунаввар Қори, Самарқандда Махмудхўжа Бехбудий, Фарғонада Амур Али, Исмоил Обид, Ҳожи Муин каби тараққийпарвар ўзбек зиёлилари иштироки-сиз тасаввур этиб бўлмайди.

Мунаввар Қори — Тошкентда биринчи бўлиб 1901 йили янги усулдаги жадид мактабини ташкил этган киши. Бу ишни у ўша пайтдаги махфий хизматларнинг таъқибларига қарамасдан катта ғайрат-шижоат кўрсатиб амалга оширган. Унинг ўзи бу мактаб учун «Адаби аввал» — «Биринчи адаб» алифбоси ва «Адаби соний» каби ўқиб китобларини чоп эттирди. Бундан ташқари муаллифнинг «Ёр юзи», «Тажвид» каби бир қанча асарлари ҳам сақланиб қолган. Шунинг ўзига Мунаввар Қорининг маърифатпарвар инсон, ношир, журналист, олим, адиб, Туркистон жадидларининг раҳбарларидан бири сифатида фақат Туркистондагина эмас, барча мусулмонлар орасида катта ҳурмат-эътиборга эга бўлганлигини кўрсатади.

Туркистон жадидларининг тўнғич газети «Тараққий» 1906 йил 1 июндан Мунаввар Қорининг ташаббуси билан Исмоил Обид муҳаррирлигида нашр қилина бошланди. Мана шу дастлабки қалдирғоч сониде Мунаввар Қорининг «Бизнинг жаҳолат...» деб номланган мақоласи эълон этилди. Кейинчалик Мунаввар Қори «Хуршид», «Нажот», «Кенгаш» («Туркистон Марказий шўросининг нашр афкори») каби газета-ларга ҳам муҳаррирлик қилди.

Мунаввар Қори ўз замонасининг бир онгли вакили сифатида мустақил Ватан ва бу Ватан халқининг бахти, турмуши учун жон куйдира-эди. У дастлаб зўравонлик тартиботини йўқотиш ва мусулмонлар ҳам дунёвий билимларни эгаллаши зарурлигини илгари сурди. Шунингдек, у шариатнинг асл ҳукмини бузувчи мунофиқлар ва жоҳилларни тўғри йўлга солиш учун жуда кўп ишлар қилди: мақолалар ёзди, омма орасида нутқлар сўзлади, китоблар чоп эттирди. Урф-одатларимиз, тартиб-интизом масаласида шариатга асосланиб тартибномалар ишлаб чиқди. «Шўрои Исло» жамияти тузиб, мусулмонлар тарбиясида залворли хизматлар қилди. Қуйида унинг бугунги кунда ҳам долзарблигини йўқотмаган масалаларга бағишланган илк мақолаларидан бирини ўқийсиз.

Нормурод АБАЗОВ,
Низомий номли муаллимлар
тайёрлаш олий билимгоҳининг
ўқитувчиси.

Муҳтарам мусулмонлар!

Ҳозирги қимматчилик ва озиқ-сизлик шул қадар қўрқинчлик даражага бордики, кўп оилалар, фақир ва бечоралар пулга ҳам озуқ тополмасдан кўчаба-кўча саргардон бўлиб неча кунларгача оч турмоққа мажбурият қирурлар. Ҳозирда давом этиб тургон даҳшатлик уруш, бу ҳаллиг сусизлик ва чигиртка балолари бу ҳолни минбаъд яна қўрқинчлик даражага олув, борадургонга ўхшаб кўринадур. «Туркистон мусулмонларининг сейъди» яна мана шул ҳолни эътиборга олув орамизда бўлиб тургон баъзи бидъат ва исроф ишларни, чунончи тўй, марака, гап, базм, ялloch, қозoқлар орасидаги улоқ, пойга ва жаноза кuni бўладургон арафотни билкуллий барҳам бержақ қарор берди. Шўро исломияни ҳинг йигирма иккинчи апрелда воқеъ умумий мажлисида Тошкентнинг қозилари ва уламолари ҳам бу шунинг акасини ша-

риатга хилоф топдилар ва ўз ора-ларидан бир комиссия сайлаб, тўй ва маъракаларни бундан буён қуйидаги тартибда қилчун-сун деб халқга эълон қилмақни шу комиссияларга топширдилар.

Биринчи, жаноза кuni илом ва уламоларга йиртиш ва чопонлар улашмоқ, қариндош-уруғларга қаро кийимликлардек нимарса-лар бермоқ, ювгувчи ва отунлар-га ижро хизматларидан зиёда ҳар хил кийимлар бермоқ, отунлар келиб турув товуш чиқорув ўқим-соқ, хотунларга улашладургон етти кило қавoқ оши, қор ёғди, лайлак келди, қовун-узум, йигир-ма, қирқ, ҳайит, фотоҳа ва йил ошидeк халқга ош бериладургон исрофлар; қозoқлар орасидаги йил оши пойгaлар, аҳли косиб-лар тарафидан арвоҳ пири исми билан бериладур. Бугун шу русумлар йўқ қилинди ва булар ба-далига жаноза кuni давлатлик кишилар уламо оммаларига пул бирдан хайр от қилмоқлари ҳам

юқорида мазкур маърака кунлар-да маҳалладан уч-тўрт киши ча-қириб хатми Қуръон қилдирмоқ-лари мумкиндур.

Иккинчи, қиз тўйларда совчи кўрувчилик, фитр, кичик тўй, қозон қайтарши, катта тўй, базм ва барча исрофлари ва юз кўрар, ҳайитларда мол ёпиб келин кўр-моқ, қиз оши бермоқ ва никоҳ кунларида ялlochлар ўйнатмоқ, ёр-ёр айтмоқ, хотунларнинг ҳар бирига алоҳида нон ва ошлар тортмоқ, «тўққиз-тўққиз» сан-дўқларда чуруб кетадургон гул кўрпа ва фалак кўрпачалардек фойдасиз, кўчалардан кўтариб, араба ва тўйларга галла ва бошқа нарсалар ортиб, тўй юбормoқ, қиз қалин олмоқ ва шунда ўхшааш исрофат ва бидъатлар билкуллий малъундур. Бунлар ўрнига келин ва кувё тарафлари кийим ва зарурий уй асбоблари тўғрисида пул ила битишсунлар ҳам никоҳ кuni кувё ўз ошнолари ва маҳал-ла кишилари билан бекарнай, фақат сурнай билан борув ни-коҳ қилурлар ва келин тараф ўз қариндошлари билан келинни олув борурлар. Фақат кувё ила борадургон кишиларнинг сони йигирма, қирқ кишидан ошмас-лиги, келин ила борадургон хо-тунларнинг сони ўн-йигирмадан ошмаслиги лозимдур. Қарлари ҳар мартаба кuni бўлиб, кувё ила бирга борадургон кишилардин келин ила борадургон хотунлар ҳам ўн кишидан ортуқ бўлмасун. Қарларда таом фақат емоқ учун-гина бўлиб, тугув олув кетмоқ-лар ва яна бешик тўйи, кирдилар бутунлай йўқолиб битесунлар.

Учунчи, ўғул тўйида атроф-даги маҳкамалардин одамлар ча-қириб ош бермоқ, улоқ бермоқ, хотун оши бермоқ, хатна қилина-дургон болаларга кўчаба-кўча саргардон қилув ақча йигмоқ ва шунларга ўхшагон исрофлар билкуллий малъундир. Фақат давлатлик кишилар уламо ва имомлари чақириб кичикроқ бир мавлуд мажлиси ясаб ва фа-қир кишилар маҳалладан уч-тўрт кишинигина чақирув ўғил-ларини хатна қиладурлар.

«Шўро исломия» давлатлик кишилардин илтимос қиладурки, мавлуд мажлисини ҳам кўб қат-та қилув юбормасдин мумкин қад-дар тартибга роия қилсалар (те-жаб сарф қилсалар). Ҳам маҳал-ладаги оч ва ё бева-бечораларга, мадраса ва жамият хайрияларга берасалар.

Ушбу тартибга муҳолифат қил-гон кишилардин марака ва тўй-ларин тўхтатмоқ ва айбнома (про-токол) ёзув, қозиларга топшур-моқ даҳа ва шаҳар бошлуқларига ҳавола қилинди. Бундай киши-ларга иттифoқ масаласини буз-ғонлиги ва шаръий ҳаром бўл-гон исроф қилгонлиги учун муҳ-тарам қозилар шариатда муво-фиқ қаттиқ жазага мустақик қи-линадурлар.

Муҳтарам маҳалла имомлари, маҳалла комитетларидан илти-мос қиладурки, ушбу эълонно-мани халқга тўшунтурув халқни ушбу тартибдан чиқмасликга тартиб ва ташвиқ қилсалар эди. Чунончи жаноб ҳақ таоло исроф қилувчиларни суймас.

Республика қишлоқ хўжалик Фанлар академиясига қарашли Р. Шредер номидаги боғдорчилик, узумчилик ва виночиликка ихтисослаштирилган илмий-тектириш институтининг директори, академик Махмуджон Мирзаев билан музоҳаба

мизнинг бебаҳо неъматларининг янгидан-янги турларини яратиш масаласини бир нуқтага бириштиришни тақозо этарди. Ҳамда бу жараёни режалаштиришда амалга оширишимиз лозим эди.

М: Ҳозирги кунда бозорларимиздаги мева-чеваларнинг нархи осмонга чиқиб кетди. Бундай ташвишли ҳолни сиз — боғдорчилик

фоиизини ташкил қилади ҳолос. Кўриниб турибдики, бу халқимизнинг мева-чевага бўлган эҳтиёжини қондира олмайди. Киши бошига бор-йўғи ўртача 76 килограмм мева-чева тўғри келаяпти. Бундай аянчли аҳволдан қўтилишнинг бирдан-бир йўли жумҳуриятимиз ҳудудларида боғларни кўпайтириш. Илоҳи бўлса ҳар бир инсон бир дон

зор ва ҳоказолар. Бугунги кунга келиб эса уларнинг номи қолди ҳолос. 1966 йилги Тошкент зилзиласидан кейин ана шу боғлар ўрнида ўйламай-нетмай кўп қаватли биноларни қаторлаштириб қўриб ташлангани ёмон бўлди. Мана бугунги кунда эса ўша ўйламай қилинган ишларнинг азобини тортиб келаямиз. Чилонзор туманини олайлик. Бу ҳудудда жийдалар ҳаддан ташқари кўп ўсарди. Аҳоли жийда учун бозорларга бориб овора бўлиб ўтиришмасди. Энг асосийси одам организмидеги турли хилдаги касалликларга унинг фойдаси катта бўларди.

М: Мана ҳозир айни баҳор фасли бўлганлиги учун сизларнинг тажриба участкаларингиздаги барча дарахтлар қийғос гуллабди. Айтингчи бу боғда неча хилдаги мевали дарахт турлари бор?

М. М: Тўғри айтасиз, ҳозир айни баҳор фасли бўлганлиги учун бизнинг ер участкамиздаги барча

ларнинг «Эртанги Самарқанд», «Тошкент боравинкаси», «Беш юлдуз», «Жанират»; нокнинг «Тўёна», «Қалдирғоч», «Қишки нашвати», «Гран чемпион»; гилоснинг «Ревиршон», «Наполиён», навлари мавжуд. Шунингдек бу ерда атиргулларнинг 450 дан ортиқ тури бор. Бунга яна қўшимча қиладиган бўлсам, 50 гектар лимонзор, 20 гектар апельсин, 10 гектар мандаринзорларимиз ҳам мавжуд. Қисқаси, бу ерда ҳоҳлаган дарахт ёки ўсимлик турларини учратишингиз мумкин. Чунки барча ноёб навлар шу ердан ўрин олган.

М: Хўрматли Махмуджон Мирзаевич, бундан бир неча йиллар олдин айрим давлат раҳбарлари томонидан «Ичкиликбозликка қарши» кураш сиёсати сизларнинг бу узумзорларингизга ҳам ўз таъсирини ўтказдики ёки?

М. М: Албатта, мен сизнинг гапингизга қўшмаман. Чунки ўша даврдаги бу ёлгон сиёсат натижа-

сида жумҳуриятимиздаги қанчадан-қанча узумзорлар ер билан яқсон қилинди. Қанчадан-қанча маблаглар кўкка совирилмади дейсиз. Ҳозирда бу ҳақда гапирсам юрагим орқамга тортиб кетади. Негаки энг яхши узумларнинг янгидан янги навлари йўқ қилинди. Жумладан, бу «қора булут» бизнинг институтимиз тепасида ҳам пайдо бўлди. Фақатгина жонқуяр ходимларимизнинг саъйи-ҳаракатлари туфайли узумзорларни сақлаб қолишга эришдик. Ва тўғри ҳам қилган эканмиз. Негаки биз бу саъйи ҳаракатимиз учун келажак авлодлар олдида жавоб беришимиз керак эди-да! Энди, бизнинг институтимиз олимлари яратган спиртли ва спиртсиз ичимликлар масаласига келсак, улар бизда 1900-йилдан бери сақланиб келинмоқда. Жумладан, винонинг ўзи 13 хилдан ошади: Масалан: «Офарин», «Гулруҳ», «Гуллуб» ва бошқалар. Булар Иттифоқ (собиқ) ва Жаҳон кўрғазмаларида кўплаб олтин ва кумуш медаллар соҳиби бўлишган. Мен шу ўринда яна бир нарсани қўшимча қилиб ўтмоқчи эдимки, у ҳам бўлса ўзбек боғбонлари орасида ажойиб эл севган фидойилари бор. Масалан, жумҳуриятимизга таниқли боғбонлардан тошкентлик Рўзимат Мухамедов, Фарғона водийсининг Булоқбоши даҳасидан Қори ака каби боғбонларимиз ўзларидан жуда катта маданий мерос қолдирган ва қолдиришмоқда. Мана шундай инсонлар борлиги учун бизнинг еримиз янгидан-янги боғ-роғларга айланаверади.

Мазмунли суҳбатингиз учун раҳмат.

Суҳбатдош, Т. РАҲМОҶОН

Миллат фахри

Туркистоннинг чор Русияси зулмига қарши миллий-озодлик ва маърифатпарварлик ҳаракатини Тошкентда Фитрат, Мунаввар Қори, Самарқандда Махмудхўжа Бехбудий, Фарғонада Амур Али, Исмоил Обид, Ҳожи Муин каби тараққиёпарвар ўзбек зиёлилари иштирокисиз тасаввур этиб бўлмайди.

Мунаввар Қори — Тошкентда биринчи бўлиб 1901 йили янги усулдаги жаҳид мактабини ташкил этган киши. Бу ишни у ўша пайтдаги махфий хизматларнинг таъқибларига қарамасдан катта ғайрат-шижоат кўрсатиб амалга оширган. Унинг ўзи бу мактаб учун «Адаби аввал» — «Биринчи адаб» алифбоси ва «Адаби соний» каби ўқиш китобларини чоп эттирди. Бундан ташқари муаллифнинг «Ер юзи», «Тажвид» каби бир қанча асарлари ҳам сақланиб қолган. Шунинг ўзига Мунаввар Қорининг маърифатпарвар инсон, ношир, журналист, олим, адиб, Туркистон жаҳидларининг раҳбарларидан бири сифатида фақат Туркистондагина эмас, барча мусулмонлар орасида катта ҳурмат-эътиборга эга бўлганлигини кўрсатади.

Туркистон жаҳидларининг тўнгич газети «Тараққий» 1906 йил 1 июндан Мунаввар Қорининг ташаббуси билан Исмоил Обид муҳаррирлигида нашр қилина бошланди. Мана шу дастлабки қалдирғоч сониде Мунаввар Қорининг «Бизнинг жаҳолат...» деб номланган мақоласи эълон этилди. Кейинчалик Мунаввар Қори «Хуршид», «Нажот», «Кенгаш» («Туркистон Марказий шўросининг нашр афкори») каби газеталарга ҳам муҳаррирлик қилди.

Мунаввар Қори ўз замонасининг бир онгли вакили сифатида мустақил Ватан ва бу Ватан халқининг бахти, турмуши учун жон куйдирар эди. У дастлаб зўравонлик тартиботини йўқотиш ва мусулмонлар ҳам дунёвий билимларни эгаллаши зарурлигини илгари сурди. Шунингдек, у шариятнинг асл ҳукмини бузувчи мунофиқлар ва жоҳилларни тўғри йўлга солиш учун жуда кўп ишлар қилди: мақолалар ёзди, омма орасида нутқлар сўзлади, китоблар чоп эттирди. Урф-одатларимиз, тартиб-интизом масаласида шариятга асосланиб тартибномалар ишлаб чиқди. «Шўрои Исломи» жамияти тузиб, мусулмонлар тарбиясида залворли хизматлар қилди. Қуйида унинг бугунги кунда ҳам долзарблигини йўқотмаган масалаларга бағишланган илк мақолаларидан бирини ўқийсиз.

Нормурад АБАЗОВ,
Низомий ноили муаллимлар
тайёрлаш олий билимгоҳининг
ўқитувчиси.

Шўрои исломиянинг қарорномаси

Муҳтарам мусулмонлар!

Ҳозирги қимматчилик ва озқисиллик шул қадар кўрқинчлироқ даражага бордики, кўп оилалар, фақир ва бечоралар пулга ҳам озқисил тополмасдан кўчаба-кўча сарғардон бўлиб неча кунларгача оч турмоққа мажбур қўйишмоқда. Ҳозирда давом этиб турган даҳшатлиқ уруш, бу илгги сувсизлик ва чигиртка балолари бу ҳолни минбаъд яна кўрқинчлироқ даражага олиб, борадургонга ўхшаб кўринадур. «Туркистон мусулмонларининг селъиди» яна мана шул ҳолни эътиборга олиб орамизда бўлиб тургон бағъи бидъат ва исроф ишларини, чунки чўй, марақа, гап, базм, яллоҳи; қозоқлар орасидаги улоқ, пойза ва жаноза кўни бўладургон арафотни билкуллий барҳам бермакка қарор берди. Шўрои исломиянинг йигирма иккинчи апрелда воқеъ умумий мажлисида Тошкентнинг қозилари ва уламолари ҳам бу ишнинг аксарини ша-

риатга хилоф топдилар ва ўз ораларидан бир комиссия сайлаб, тўй ва маъракаларни бундан буён қуйидаги тартибда қилунсун деб халққа эълон қилмақни шу комиссияларга топширдилар.

Биринчи, жаноза кўни имом ва уламоларга йиртиш ва чопонлар улашмоқ, қариндош-уруғларга қаро қийимликлардек нимарсалар бермоқ, ювгуччи ва отунларга ижро хизматларидан зиёда ҳар хил қийимлар бермоқ, отунлар келиб турув товуш чиқорув ўқиқмоқ, хотунларга улашладургон етти кило қавоқ оши, қор ёғди, лайлак келди, қовун-узум, йигирма, қирқ, ҳайит, фотоҳа ва йил ошидек халққа ош бериладургон исрофлар; қозоқлар орасидаги йил оши пойгалар, аҳли косиблар тарафидан арвоҳ пири исми билан бериладур. Бугун шу русумлар йўқ қилинди ва булар бадалига жаноза кўни давлатлик кишилар уламо оммаларига пул билан хайр от қилмоқлари ҳам

юқорида мазкур маърақа кунларда маҳалладан уч-тўрт киши чақириб хатми Қуръон қилдирмоқлари мумкин.

Иккинчи, қиз тўйларида совчи кўрувчилик, фитр, кичик тўй, қозон қайтариш, катта тўй, базм ва барча исрофлари ва юз кўрар, ҳайитларда мол ёпиб келин кўрмоқ, қиз оши бермоқ ва никоҳ кунларида яллочилар ўйнатмоқ, ёр-ёр айтмоқ, хотунларнинг ҳар бирига алоҳида нон ва ошлар тортмоқ, «тўққиз-тўққиз» сандуқларда чурув кетадургон гул кўрпа ва фалак кўрпачалардек фойдасиз, кўчалардан кўтариб, араба ва тўйларга галла ва бошқа нарсалар ортиб, тўй юбормоқ, қиз қалин олмоқ ва шунга ўхшаш исрофат ва бидъатлар билкуллий малъундур. Бунлар ўрнига келин ва кўёв тарафлари кийим ва запурий уй асбоблари тўғрисида пул ила битишсунлар ҳам никоҳ кўни кўёв ўз ошнолари ва маҳалла кишилари билан бекарнай, фақат сурнай билан борув никоҳ қилурлар ва келин тараф ўз қариндошлари билан келинни олув борурлар. Фақат кўёв ила борадургон кишиларнинг сони йигирма, қирқ кишидан ошмаслиги, келин ила борадургон хотунларнинг сони ўн-йигирмадан ошмаслиги лозимдур. Чарлари ҳар мартаба кўни бўлиб, кўёв ила бирга борадургон кишилардин келин ила борадургон хотунлар ҳам ўн кишидан ортуқ бўлмасун. Чарларда таом фақат ёмоқ учунгина бўлиб, тугув олув кетмоқлар ва яна бешик тўйи, кирдилар бутунлай йўқолиб битсунлар.

Учунчи, ўғул тўйида атрофдаги маҳкамалардин одамлар чақирув ош бермоқ, улоқ бермоқ, хотун оши бермоқ, хатна қилинадургон болаларга кўчаба-кўча сарғардон қилув ақча йиғмоқ ва шунларга ўхшагон исрофлар билкуллий малъундур. Фақат давлатлик кишилар уламо ва имомларни чақирув кичикроқ бир мавлуд мажлиси ясаб ва фақир кишилар маҳалладан уч-тўрт кишинигина чақирув ўғилларини хатна қиладурлар.

Шўрои исломия давлатлик кишилардин илтимос қиладурки, мавлуд мажлисини ҳам кўб катта қилув юбормасдин мумкин қадар тартибга роия қилсалар (тежаб сарф қилсалар). Ҳам маҳалладаги оч ва ё бева-бечораларга, мадраса ва жамият хайрияларга берсалар.

Ушбу тартибга муҳолифат қилгон кишилардин марақа ва тўйларини тўтатмоқ ва айбнома (протокол) ёзув, қозиларга топшурмоқ даҳа ва шаҳар бошлуқларига ҳавола қилинди. Бундай кишиларга иттифоқ масаласини бузгонлиги ва шаръий ҳаром бўлгон исроф қилгонлиги учун муҳтарам қозилар шариятга мувофиқ қаттиқ жазога мустақил қилинадурлар.

Муҳтарам маҳалла имомлари, маҳалла комитетларидан илтимос қилладурки, ушбу эълонмани халққа тўшунтурув халқни ушбу тартибдан чиқмасликка тарғиб ва ташвиқ қилсалар эди. Чунки ҳар ҳикмат ҳақ таоло исроф қилувчиларни суймас.

МУХБИР: Хўрматли Махмуджон Мирзаевич, сиз бошқараётган мазкур илмий-тектириш муассасаси қачон ва қандай мақсадларни кўзлаб ташкил топган?

М. М: Бизнинг илмий-тектириш даргоҳимизга 1934 йилда атоқли давлат арбоби ва боғдорчилик ишнинг жонқуяри Усмон Юсупов томонидан асос солинган эди. 1948 йили эса алоҳида ихтисослаштирилган институтга айлантирилди. Ўша йиллари унинг жами ер майдони 36 гектарни ташкил қилган бўлиб, бор-йўғи 36 та илмий ходим фаолият кўрсатарди. Муассасамизнинг асосий вазифаси жумҳуриятимиз вилоятларига турли хилдаги дарахт кўчатларини етказиб беришдан иборат эди. Бу кўрсаткич институтимиз илк ташкил этилган давлари йилига атиги 1,5—2 минг туп кўчат тайёрлаган бўлса, ҳозирги кунда жумҳуриятимиз хўжаликларига бир йилда 30 миллион донга ҳар хил кўчатларни етиштириб бераётган. Бундан ташқари институтимизнинг ер майдони 20 минг гектардан ошганлиги ҳам имкониятларимизни янада кенгайтириб юборди. Жумладан, бу ерлардан олаётган соф фойдамиз йил давомида 45 миллион сўмни ташкил этмоқда.

Энди илмий-тектириш даргоҳини ташкил қилишдан кўзланган асосий мақсад ҳақида тўхталадиган бўлсам, бу энг аввало, жумҳуриятимизда мевачилик, боғдорчилик ва узумчиликни изчил тарзда янги фан ва техника ютуқлари асосида ривожлантиришдан иборат эди. Чунки замон талаби қадимдан боғроғларга ва турли хилдаги полиз маҳсулотларига бой бўлган юрти-

илмининг билимдонлари қандай баҳолайсизлар?

М. М: Ҳақиқатдан ҳам жумҳуриятимиз бозорларидаги танг аҳвол ҳаммаи ташвишлантирапти. Масалан, олма—фалон пул, ўрик — пистон пул, кўчатларнинг нархи бир неча баробар ошган, картошка-пийёзларнинг яқинига йўлаб бўлмайди ва ҳоказолар. Нега бизнинг серқувш Ўзбекистонимизда, барча ноз-неъматлар юрти бўлмиш саховатли бу юртда аҳвол бунчалик ёмон? деган ҳақли савол турғилади.

Агар биз бу масаланинг туб моҳиятини ўрганадиган бўлсак, гап мева-чевага ниҳоят даражада бой ҳисобланган жумҳуриятимизда ишнинг режалаштириш қилинмаётганига келиб тақалади. Бир мисол: вилоятларимиздаги деярли барча шахсий томорқа эгалари баҳорда ўз ер участкаларига қарам экидилар. Қарамлар пишиб-етилгандан сўнг эса, уларни қабул қилиб савдо нуқталарига етказиб бериш пайсалга солинади. Гоҳ бутунлай вагонлар ажратилмайди, гоҳ юк машинаси йўқ. Кўриниб турибдики, бечора деҳқоннинг меҳнатининг ҳам, у етиштирган ҳосилнинг ҳам қадрига етилмаяпти. Ҳар ҳолда шу пайтгача таъминот ишлари шу даражада ташкил этилган эди. Мен бу билан нима демоқчиман: у ҳам бўлса энг муҳими хўжалик раҳбарлари харидорлар билан шартномаларни имзолашлари керак. Шунда деҳқон ҳам, харидорлар ҳам планли равишда иш олиб борадилар. Энди боғлар ҳусусида тўхталадиган бўлсам очинини айтиш керак бу соҳада қувонадиган ҳеч нарса қилингани йўқ. Боғ-роғлар жумҳуриятимиз жами ер майдонининг 5

бўлса ҳам мевали дарахт кўчатини экиб парвариш қилсин. Шунга имконият яратилиши керак.

М: Бундан бир неча ўн йиллар олдин Тошкент шаҳрининг ўзида, атрофида турли хилдаги боғлар бўлган. Уларнинг йилдан-йилга камайиб, ҳатто йўқолиб кетишига сабаб нимада деб ўйлайсиз?

М. М: Ҳақиқатдан ҳам то 60-йиллар бошларигача Тошкент шаҳрида кўплаб катта-кичик боғ-роғлар мавжуд эди. Масалан, Минг ўрик, Бодомзор, Ўрикзор, Олма-

дарахтлар турли рангда товланиб қийғос гуллади. Энди, сизнинг саволингизга келсак бизнинг бу институтимизда бир қанча ўнлаб мевали дарахтлар бор. Жумладан, бизда йилига 280 хил мевали ва мевасиз дарахт кўчатлари кўпайтирилади. Мисол учун бу ерда узумнинг 700 дан ортиқ нави мавжуд. Шундан 90 фойз янги нави қадимдан боғбон ҳисобланган халқимиздан йиғиб олинган. Бодомнинг энг яхши навларидан «Техас нал Фарил», «Седлиц», олма-

Академик Махмуджон Мирзаев олимлар даврасида

АДОЛАТ ТАЛҚИНИ

Исоният тараққиёти тарихида адолат буюк сиймоларни ҳаяжонлантириб келган гоёлардан биридир. Кишилик жамиятининг илк даврларида «қилмишига яраша жазо олмоқ», «кўзга кўз», «тишга тиш» тушунчаларининг ифодаси бўлган адолат гоёси ўзининг тор маънодаги «қасос олиш» маъносини кенгайтириб, кейинчалик миллион-миллион мазлумларнинг зулм ва адолатсизликни тўғри фаҳмлаш, унга қарши курашини зарурлигини англаш хусусидаги таълимотларга асос яратди. Тарихда юз берган барча ўзгаришлар адолат тиги остида олиб борилди. Адолат тушунчасининг ривожини исоният босиб ўтган машаққатли кураш йўлининг ифодасидир. Шу нуқтаи назардан, Ҳазрат Навоийнинг адолат гоёси фақат тарихий аҳамиятгагина эмас, балки муҳим илмий ва амалий аҳамиятга ҳам эгадир.

Адолатни барқарор қилиш истиғи буюк шоир учун олий мақсад эди. Хондамирнинг маълумотига кўра, Алишер Навоий дастлаб дўсти Ҳусайн Бойқароннинг мамлакат ишларини бошқариш ҳақидаги таклифини рад этади. Султон қистайвергач, Навоий: «Бир соатлик адолат олтмиш йиллик ибодатдан афзал», деган ҳадисга амал қилиб рози бўлади. Муаллифининг таърифлашича, шоир «амирлик тахтини ва ҳукумат маснадининг ўзининг муборак қадами билан зийнатлади ва жабр-жафо рақамларини даврон саҳифасидан маҳв қилиб, адолат ва инсоф эшикларини исоният юзига очиб қўйди».

Адолат гоёси «Саддий Искандарий» дostonида ўзининг ёрқин бадий ифодасини топган. Навоий Искандар сиймосини ўз даврининг ижтимоий-сиёсий қарашларига нисбатан илоҳийлаштиради. Маърифатли, соф виждонли ва одил подшоҳ раҳнамолигида адолатпарвар жамият қуриш гоёларини ифодалайди. Шоирнинг фикрича, шоҳларнинг олий ҳиммати уларнинг ҳудудийлиги ёки диний эътиқодларидангина иборат эмас, балки адолат илкани тутиб, халқнинг молини ва номусини сақлаш ҳамда уни аўлмдан ҳимоя қилишдан иборатдир. Аҳли фуқароларга меҳр-мурувватли подшоҳ олий ҳимматли сиймо сифатига эга бўлаолар:

Шоҳи ишни адл ила бунёд этар,
Адл бузуқ мулкини обод этар.
Кофири одил они обод этиб,
Мўмини золим они барбод этиб.
Шоҳи эрур адл ила даврон анга,
Бўлди сирот ўтмоғи осон анга.

Мамлакатни обод қилган подшоҳ кофир бўлса ҳам золим мусулмондан яхшидур. Бундай одил подшоҳ кофирнинг нариги дунёда сирот кўпригидан ўтиши ҳам осон. Уни адли учун худонинг ўзи ҳам ёрлақайди. Мисол тариқасида Сосонийлардан Ануширвон ҳақида ривоят келтирилади.

Навоий адолат гоёсини ифодаларкан, мамлакатни қандай бошқариш, раъият билан қандай муомала қилиш, амалдорларни давлат лавозимларига қандай тайинлаш, юқори лавозимдагилар фаолиятини қандай назорат қилиш хусусида подшоҳларга маслаҳат ва тавсиялар беради. Емонларга жазо бермоқ шоҳнинг тутган йўли, мулоимлик, инсонпарварлик эса унинг давлатни бошқариш усули бўлиши керак, деб таъкидланади. (Емонга жазо гар сийсатдурур, мурувват — тариқи рийсатдурур). Одил шоҳ дўст билан душмани ажрата билиши, дўстларини рағбатлантириб, душманларини жазоламоғи даркор: «Шоҳдин ҳам лутф марғубдур, ҳам сийсат матлубдур. Аммо ҳар бири ўз маҳалида ҳўбдур. Бас анга дўстдан душмани фарқ этарга кўп мулоҳаза керак (дур) ва фаросат ва ёрн ағердин тоғирга кўп тажриба қийсат» (Маҳбуб ул қулуб).

Шоир фикрича, адолат биринчидан, ҳукмдорларнинг маънавий қиёфасини белгилловчи ахлоқий таъриф, иккинчидан эса тузумга нисбатан берилган баҳодан иборат. Шоир адолат ақидасини юқори қўяркан, ҳукмдорлар зиммасидаги вазифа ва мажбуриятларини кўрсатади. Улардан халққа нисбатан инсоний меҳр-шафқатни талаб қилади. Шоҳнинг нуфуз-эътибори, шоҳ ҳокимиятининг барқарорлигини инсонпарварлик ва одилликка асосланганлик керак, деб таъкидлайди. Навоий талқинида адолат тушунчаси умуминсоний қонунга ҳамда ҳамма учун баробар ахлоқий қоидага айланади:

*Халойиққа кўрма, қилиб бенаво,
Ўзингга раво кўрмагани раво.*

Адолат қоидасининг бу таърифи Шарқ оламига хос анъанавий қарашларга тўла мос келади. Масалан, «Ўз нафсини учун нимани хоҳлар экансан, шу нарсани бошқа кишиларга ҳам раво кўргил», деган ҳикматли сўзларда адолат тушунчаси умуминсоний қоида сифатида ифодаланади. Амир Деҳлавий бу фикрни қуйидагича баён қилади:

*Ўзингга кўрмасанг наштарни раво,
Бошқаларга найза кўтарма асло.*

Демак, Ҳазрат Навоий ижодида адолат умуминсоний мазмундаги ахлоқий тушунча сифатида талқин қилинади. Шоир инсонни эзгу ишларга ундовчи асосий омиллар ахлоқийликка асосланганини тупунади. Ҳукмдорлар фаолиятининг мезони адолат, манавий қиёфасининг белгиси инсонпарварликдир. Шоҳларга *афв, қарам* ва *жавонмардлик* фазилатлари ҳам хор. Шу сифатларга эга бўлган шоҳ билан халқ бардам бўлади. *Олжано*б ва *ҳимматли* шоҳга нисбатан халқда ваҳима бўлмайди. Шу боис шоҳ мамлакатдаги яхши ишлардан ҳам, ёмон ишлардан ҳам воқиф бўлади. Бу хил қарашлар «Маҳбуб ул қулуб», «Ҳайрат ул аброр» ва бошқа дostonларда ҳам мавжуд.

Шарқ мутафаккирларининг адолат тушунчаси моҳиятини талқин этишларида икки хил хусусият бор. Биринчидан, дунёвий адолат «камолат етмаган», «тўла бўлмаган» ҳисобланиб, у «илоҳий адолат», «мутлақ адолатнинг» ердаги кўриниши дейилади. Шунга кўра, адолат гоёси «илоҳий адолат»га асосланади. Иккинчидан, адолатнинг таркибий қисми сифатида раҳмдиллик, инсоф, меҳр-шафқат каби ахлоқий фазилатлар эътироф қилинади.

Юқоридаги хусусиятларни улуғ шоир қарашларида ҳам кўриш мумкин. Шоирнинг фикрича, «мутлақ адолат»ни ер юзиде рўёбга чиқариш ҳукмдорларнинг бурчидир. Шу боис подшоҳ ҳокимияти илоҳийлаштирилади. Шоҳ худонинг Ердаги сояси сифатида «азиз ва мумтоз» бандалардан биридир, дейилади. «Ҳайрат ул аброр» дostonининг учинчи мақолатида султонга шундай мурожаат қилинади:

*Ҳотами адлингга сипеҳри баланд,
«Рости-ю русти» билан нақибанд.
Хутбаи жоҳинг қафар иншо қилиб,
«Яъмуру бил-адл» ила тугро қилиб.
Ҳаққи солиб сояи ризғат санга,
Рўзи этиб тахти хилофот санга.*

Шоир шоҳ ҳокимиятини «илоҳийлаштириб», мурувват қилиш, мазлумларни зулм ва золимлардан ҳимоя этиш ҳукмдорнинг худо олдидаги бурчидир, деган хулосага келади. Шоҳ ҳокимиятини илоҳийлаштириш орқали шоир ўзининг муҳим ижтимоий талабларини ўртага қўяди. Подшоҳ зиммасига мажбуриятлар юклаб, унинг халқ олдидаги масъулиятини эслатади. Шоир вазифасини одилона бажармаган золим подшоҳ ҳақида шундай дейди:

*Ҳақ сени адл этгали султон этиб,
Зулм ила сен халқни вайрон этиб,
Ул сени маъмури ибодат қилиб,
Сен лаабу лаҳони одат қилиб,
Зулмунг эрур қундузу фиқсинг кеча,
Зулм ила фиқсинг неча, бўлай неча?*

Ҳукмдорнинг раъият олдидаги бурч ва мажбуриятларидан келиб чиққан ҳолда, Навоий подшоҳни пода хавфсизлигини бўрилардан қўриқловчи қўпон, деб атайди. Подшоҳ «азиз ва мумтоз» дейилар экан, бу сўздан подшоҳ бошқалардан устун деган маъно келиб чиқмайди. Аксинча, подшоҳ ҳам ҳамма қатори бир жинсдан яратилган, унинг мартабаси фақат халқ олдидаги масъулиятини ортттиради, холос.

*Эрурсен сени ул гуруҳ инсдин,
Бори офаринида бир жинсдан...
Бу ким ҳақ сени имтиёз айлади,
Бори халққа сарфароз айлади.
Гуноҳдин тилар чоғда ҳақдин амон,
Ўзунги алардин бири бил гумон.
Неким ўз қошиғида нораво,
Улуққа ани кўрма асло раво.*

Навоий ижодида адолат чуқур гоёвий мазмунга эга бўлган серкирра тушунча сифатида шарҳланади. *Адолат ахлоқий категория сифатида* шахсларнинг ўзаро муносабатлари, хатти-ҳаракатлари ва қилмишларига берилган маънавий баҳо бўлиб, уларнинг белгиланган ахлоқий меъёрларга муносиб ёки номуносиблигини ифодалайди. Бошқача айтганда, адолат одамларнинг бир-бирларига зиён қилмаслик, ҳеч бир инсоннинг манфаат ва орномусига тегмаслик, ўзаро ҳурмат, бир-бирининг азоб-уқубатларига ҳамдардлик талабларини ифодаловчи кенг маънодаги ахлоқий-ижтимоий ва фалсафий тушунчадир.

Адолат ҳуқуқий категория сифатида давлат ишларини мавжуд қоида ва қонунга кўра бажариш зарурлигини ифодаловчи тушунчадир. Шу нуқтаи назардан адолат бир жамият аъзосининг ҳуқуқини сақлаш қонуни ҳисобланади. Бу ерда адолат қонун маъносиде шарҳланади. Адолат амалда бажариш ишлари устидан назорат олиб бориш ҳукмдорларнинг маънавий ва сиёсий бурчи, деб кўрсатилади.

Адолат сиёсий категория сифатида мавжуд ижтимоий ва иқтисодий муносабатларнинг характерини ҳамда кишиларнинг уларга нисбатан маънавий қарашларини, баҳоларини ифодаловчи муҳим омил бўлиб, ҳукмдорлар фаолиятининг муҳим мезони ҳисобланади. Адолат айрим шахслар ўртасидаги ўзаро муносабатларга берилган ахлоқий баҳо, шунингдек подшоҳ ва ҳукмдор доираларнинг ижтимоий фаолиятига таърифдир. Бу гоё ёлғизгина шоҳларга

ниобатан эмас, балки бутун жамиятнинг маънавий ва сиёсий ҳолатига ҳам берилган баҳодан иборатдир. Адолатли бўлиш, шоир фикрича, олий ахлоқий сифатларга эга бўлишни ҳам ифодалайди. Инсон ҳар жиҳатдан покликка риоя қилиши керак:

*Ани чун шоҳ этти яздони пок,
Керакмас анинг хотири лавенок...
Ўзи чун шоир айлади поклик,
Бўлур дафъа нопоку бекбонлик.
Чу ваҳм этти нопокликдан ёмон,
Халойиқ айёлига бўлади амон.*

Адолатнинг барқарорлиги мамлакат ҳаёти фаровонлигининг гарови эканлигини тасдиқлаб Навоий шундай дейди: «Адолатли подшоҳ ҳақдан халойиққа кўрсатилган марҳаматдир, мамлакат учун тинчлик ва фаровонлик сабабидир. Кўёш билан баҳор ёмғиридек қора туپроқдан гуллар очар ва мамлакат кишилари бошига олту билан дурлар сочар. Фақирлар ва нотавонлар унинг юмшоқлик ва яхши муомаласидан роҳатда, золимлар ва мирсаблар анинг сиёсати тигидин кўрқувда... Қасоси тигидан ўғри қўли халқ молидин тортилган. Ўч олиш кўрқинчидан — йўлтўсарлар ҳоли йўқлик саҳросида янчилган. Тунинг кўп қисмида савдо қилиш учун дўконларда шам, безорилар кўча кезишидан хотирлари жам. Шаҳарда йўллар кўриқчиси ул, далада қўйлар чўпони ҳам ул. Аҳолининг ҳовли ва боғи у туфайли обод, амалдорларнинг орау ва фарогати у туфайли фаровон» («Маҳбуб ул қулуб»).

Адолатсизлик — ёвузликдир, улус бошига келтирилган азоб-уқубат ва бахтсизлик манбандир. Золим подшоҳнинг кўнглига зулм ёқимли, фиқс хотирига сеvimлидир. Навоий таърифига кўра, «ноҳақ қон тўқмоқ ҳамиша унинг ҳунаридир, жони бор киши ундан кўрқувдадир. Агар ичкиликка берилса, кўча-кўйларда юриш мусулмонларга хатарлидир... Ўзининг номаъқулчилиги ўзига яхши кўринади, халқнинг маъқул иши унга ёқимсиз ва ёмон туюлади. Кўп хизмат оз янглиш билан унинг олдида нобуд бўлади, кўп ҳақиқат оз хато билан унинг ҳузурида йўққа чиқади. Ҳатто фикри ўнг келмаса, даҳли йўқларни шу фикрда шерик ҳисоблайди, балки шу фикр қаршиларига тўхмат қилади. Нотўғри ҳаёли тўғри чиқмаса, иштироки бўлмаганларни қисади, балки хабари йўқларни эзади. Ҳаёт сувини заҳар деса, маъқулламаган гуноҳ-

ли; қўёш нурини қоронғи деса, бу гапни мактамаганнинг рўзғори қаро бўлади... Чин сўз айтганлар жони хатарда, яхшиликка ундаганлар ўлим хавфда. Ҳақиқат унинг қошида беҳуда, ақли жоҳилдир унинг назарида».

Ҳукмдорларнинг турмуш тарзи, уларнинг қилмишлари ва хатти-ҳаракатлари улус халқи учун намунали ва ибратли ишларда намоён бўлиши керак. Шунга кўра, шоир айтдики, «шоҳга ҳар кимки, мулозим ва тобиъ бўлғай, иши ва таври шоҳ ишига мушобих (ўхшаш, монанд) воқеа бўлғай. Агар шоҳга адолат шоир улуси шиорида ҳам адолатдан осор. Агар шоҳга зулм пеша (ҳунар, одат) — элида ҳам зулмидин андиша. Ҳукамо шоҳни дебдурлар: дарёи заҳор (тўла, серсув) ва қавму хайлин (кишилар тўдалари) дарё теграсидаги анҳор. Дарё суйига не кайфият ва не ҳосият, анҳорга ҳам ул кайфият ва ул ҳосият. Ул аччиқ — бу аччиқ; ул чучук — бу чучук; ул тийра (булғонч, қоронғу) — бу тийра; ул сузуқ».

Сиёсат ва ахлоқ масаласида италиялик мутафаккир ва давлат арбоби Николо Макиавелли бошқача ёндашади, у сиёсатни ахлоқдан ажратиб қарайди. Олим фикрича, одамлар эғзу ишларини ахлоқий фазилати туфайли эмас, балки ҳоким кучга суяниб амалга оширадидилар. Ҳукмдор яхши фазилатлар эгаси бўлиши шарт эмас, у фақат ўзини шундай фазилатларга эга қилиб кўрсата олса бас. Давлатни бошқаришда ваъдабозлик, айёрлик, муттаҳамлик ҳукмдорга малол келмасдан, балки унинг ҳокимиятининг мустаҳкамланишида ёрдам бериши мумкин. Чунки ҳокимият қонун кучига ва зўрликка асосланади: қонун инсонга мансуб, куч — ҳайвонга. Агар жамиятни бошқаришда ҳукмдор қонун кучидан етарли даражада фойдалана олмаса, унда Макиавелли куч ишлатишни тавсия қилади: «Ҳукмдор ўзида ҳам ҳайвоннинг, ҳам инсоннинг табиятини мужассамлантirmoғи лозим. У худди тулғига ва арслонга ўхшамоғи даркор — тулки тузоқ ва пистирмаларда сезгир арслон бўрилир юрагини ёради». Ҳокимиятни сақлашнинг энг яхши қуроли сифатида Макиавелли ахлоқий мунофиқликни, риёкорликни тавсия қилади: подшоҳ ва ҳукмдорлар чиройли, баландпарвоз сўзлар билан, алломалиги билан, художўйлиги билан кишилари мафтун қилмоғи лозим ва шундай қобилиятга эга бўлиши керак. Ҳукмдорларда хайр-саховат, ҳиммат ва мурувват каби фазилатлар

бўлиши шарт эмас, лекин ана шундай хислат эгалари бўлиб қўрина билмоқлари даркордир. Олижаноб мақсадлар йўлида қилинган ёвузлик ва қурбонлар ўзини оқлайди, деб таъкидлайди Макиавелли. Олижаноблик ва инсонпарварлик қуролланган ёвуз кучлар олдида қўймо мағлубиятга учраган. У шифқатсиз сиёсий воситаларни «давлат манфаатларини ҳимоя қилиш» нуқтаи назаридан оқлайди. Лекин Макиавеллининг замондошлари ҳам «давлат манфаатларини ҳимоя қилиш» ниқоби билан зўравонлик ва қонунсизликни оқлаш мумкин эмаслигини, бу сўзлар ва ёвузлик усуллар фақат мустабид золимлар учун уларнинг ўз шахсий ҳокимиятини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлашлари учун қулай восита эканлигини таъкидлаганлар.

Агар Макиавелли сиёсатда қонунсизлик ва қиргинчилик усуллари қўлланишининг «назарий-фалсафий» принципларини асослаб берган бўлса, XX асрда Сталин бу ёвуз сиёсатни кенг кўламда ва узоқ йиллар давомида амалга оширди. Жамиятимизнинг яқин ўтмиш тарихидан ҳаммага яхши маълумки, мудҳиш ва қонли сталинизм мафкуриси «мақсад воситани оқлайди», деган ақиданинг равшан мисолидир. Мамлакатимизда 30-йиллардаги қиргин, адолатсизлик ва инсон ҳуқуқининг поймол этилиши энг «олижаноб мақсад» ва буюк гоё — социализм учун кураш шиори остида олиб борилди. Ҳар қандай яхши ният, орау-умидларнинг ёвузлик йўли билан, қонунсиз ва бадахлоқ воситалар билан амалга оширилиши мумкин эмаслиги бугун ҳаммага аёндыр. Бу ёвуз сиёсат халқ томонидан қораланди. Ҳуқуқий давлат қуриш фақат қонуний асосдагина амалга оширилиши мумкин.

Навоий ўзининг давлатни бошқариш ва жамиятни идора қилиш ҳақидаги таълимотини ахлоқийлик ва инсонпарварлик ақидалари билан асослайди. Ахлоқий фазилатлар аҳамиятининг ҳукмдорлар фаолиятида юзага чиқишида кўради. Шоир ахлоқий сифатларнинг амалий ишлар билан узвий боғлиқ эканини таъкидлаб, инсонларнинг ўзаро муносабатлари муайян метёр ва ақидалар асосида юзага чиқишини кўрсатади.

Малик ОРИПОВ,
профессор
Эсонбой УРИНОВ.

Урхон ВЕЛИ

ИСТАНБУЛНИ ТИНГЛАЙМАН

*Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган
Олдидан майин бир шабада эсар
Аста-аста силкинар
Япроқлар дарахтларда
Узоқларда жуда узоқларда
Мешкобчиларнинг тинмаган шикилдоқлари
Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган*

*Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган
Қушлар ўтар бирдан
Юксаклардан гала-гала чугур-чугур
Тўрға тушганлари нола чекар
Бир хотиннинг сувга тегар оёқлари
Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган*

*Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган
Салқингина Ёпиқ Бозор
Чугур-чугур Маҳмудношо
Кабутар тўла ҳовилар
Болға овозлари эшитилар доклардан
Гўзалим баҳор шамолида тер ҳидлари
Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган*

*Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган
Бир ён соҳил қайиқхоналари ним қоронғи
Бошида эски оламларнинг сарҳушлиги
Тинган пўртаналарнинг гув-гуви қўйида
Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган*

*Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган
Бир шўҳ аёл ўтди кўприкдан йўргалаб
Сўкишлар қўшиқлар хуштаклар гап отишлар
Бир нарса тушди қўлидан ерга
Бир гул бўлиши керак
Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган*

*Истанбулни тинглайман кўзларим юмилган
Бир қуш типирчилар этакларида
Пешонанг шўрми шўр эмасми биламан
Лабларинг хўлми хўл эмасми биламан
Оппоқ бир ой туғар кунгабоқарлар орқасидан
Қалбининг уришидан тушунаман
Истанбулни тинглайман*

Туркчадан
Миразиз АЪЗАМ таржимаси

◆ Етмиш йиллик азоб.
◆ Вазирлар ўқирмаккан?
◆ Дарсликлар мукаммал бўлсин!
◆ Биз кимни алдаямиз?

ҳолда мутлақо бошқа мақсадларни тарғиб қилишга маҳкум эътирилан. Мен Ватан деб Ўзбекистонни тушунаман ва қадимдан бизнинг жумҳурият Туркистоннинг бир бўлаги бўлиб келган, демак, ватанимиз — ЎЗБЕКИСТОН. БАТАН деганда ота-боболаримиз яшаган, бунёд қилган, уларнинг хоки ётган макон тушунилади. Айтайлик, Тюмень ёки Сибирда, Украина ёки Воронежда қайси бобомизнинг хоки туроби бор? Уларни қайси авлодимиз бунёд қилган? Ҳеч қайсиси. Шундай экан, дарсликка ўзбек ёки Ўзбекистонда яшаб ижод қилган шоир, ёзувчиларнинг ижодидан намуналар киритилиши, киритилганда ҳам ўзбек адабиётининг барча давлари, ижтимоий ҳаёт оқимлари, ёзувчиларнинг қайси ғояларга хизмат қилгани, уларнинг асарлари қиймати батафсил баҳолашга имкон берадиган даражада вақт ажратилиши

Ҳадемай Ўзбекистон Республикаси мустақил, деб эълон қилинганга бир йил ўтди. Хўш, ўтган давр мобайнида маориф соҳасида қандай ўзгаришлар қилинди? Биз келажакимиз, деб фахрланишга одатланиб қолган фарзандларимизга таълим-тарбия беришнинг аҳволи қай даражада, ўқув қўлланмаларини тубдан ўзгартириш ҳақида бош қотирилаяптими?

Шу сингари саволлар, ўйлайманки, давр билан ҳамнафас бўлган ҳар бир фуқарони ташвишлантирса керак.

Мен ўқитувчман, очигини айтганда маошларнинг бир қадар оширилишини, ўқувчиларга нонушта улашиш тадбирларини айтмасак, деярли бу соҳада ҳали биласимариб киришилгани йўқ. Етмиш йил давомида қулогимизга қуйиб келинган ёлгон сиёсатнинг асоратидан, мана бир йил ўтиб бораётган бўлса-да, қутила олганимиз йўқ. Қайси томонга қараманг муте ижрочиларнинг анграйиб турганлигини кўриб, ўтиб бораётган ҳар бир дақиқа олтин билан баробарлигини кимга айтишингни билмайсан киши. Масъул лавозимдаги баъзи кишиларнинг масъулиятсизлиги, очиги, қорғозбилиги оқибатида қуйидан бўлаётган ташаббуслар ҳам бўғиб келинаётгандай чамамда. Чунки мазкур соҳа хизматчилари орасида ҳеч бўлмаганда ўнтасидан биттаси ташаббускор бўлмаслиги мумкин эмас. Албатта улар имконият даражасида аллақачон эскириб улгурган дарслик режаларидан воз кечиб, ўз билганларича ўқувчиларига янги ҳаёт шамолини етказишга ҳаракат қилиб келишмоқда. Аммо аксарият ўқитувчилар ҳамон ўша-ўша алмисокдан қолган иш усулларига тиш-тирноғи билан ёпишиб олганлар. Мавзулар дарсликлар асосида тушунтирилади, уйга вазифалар ҳам таърифлардан берилади. У ёки бу мавзу атрофида изланиш, янги манбалардан фойдаланиб, уни бойитиш ҳақида гап-сўз ҳам бўлиши мумкин эмас.

Ушбу мақолада адабиёт дарсликларининг қандай бўлиши ҳақида шахсий мулоҳазаларимни ўртага ташламоқчиман ҳолос. Шояд, бу муаммоларни ҳал етишда бизнинг фикрларимиз ҳам инобатга олинса!

Келинг, гапни 5 (4)—синф адабиёт дарслигидан бошлайлик. Аввало, унинг ҳозирги ҳолати ҳақида қисқача изох: Дарслик бугунга қадар деярли ўзгаришсиз ўн беш марта нашр қилинди. У олти бўлимдан иборат бўлиб, **биринчиси** халқ оғзаки ижодини ўрганишга ажратилган. **Иккинчиси** Ҳамид Олимжоннинг «Семурғ ёки Паризод ва Бунёд шеърий эртаги тавсия этилади. **Учинчиси** Алишер Навоий, Миркарим Осим, Л. Н. Толстой ижодида, **тўртинчиси** Уйғун, Ойбек, Амин Умарий, Зафар Диёр, Зулфия ижодида, **бешинчиси** Ғайратий, Валентин Катаев, А. Гайдарга, **сўнггиси** Л. Савельев, А. Т. Твардовский, Зафар Диёрга ажратилган. Биз санаб ўтган мавзулар ҳафтасига икки соатдан 68 соат ўттилади. Дарслик киритилган асарлар ўқувчининг мушоҳада қобилиятини, бадий дидини, оғзаки ва ёзма нутқини ўстиришга ва мазкур шоир, ёзувчиларнинг ижоди ҳақида маълум тасаввур беришга мўлжалланган.

Дарслик «Ватан адабиёти» деб номлангани

гини талқин қилувчи эртақ киритилса айни муддао бўларди.

Адабиёт халқ оғзаки ижодидан бошланганлиги учун дарсликнинг биринчи бобида халқ эртаклари, мақол ва топишмоқлари берилганлиги яхши. Бироқ иккинчи боб Алишер Навоийдан бошланганлиги ўқувчиларда ўзбек адабиётини Алишер Навоий бошлаб берган, ундан олдин шоирлар бўлмаган, деган тасаввур уйротмасмикан? Шунинг учун бу бўлимда Юсуф Хос-Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Хоразмий, Қутб, Дурбек, Атоий, Саккокий, Лутфий ва бошқа шоирлар ҳақида қисқа маълумотлар, Навоий ижодининг пойдеворлари ҳақида тушунтириш киритилса, мантиқан тўғри бўларди. Мазкур дарсликда Алишер Навоий ижодий фаолиятига юзаки ёндошилгани аниқ. «Елғончи» масалининг дарсликдаги матни мутлақо талабга жавоб бермайди. Дарслик

лади. Энди «Елғончи» масалини ўқиган бола «Навоий ҳам район рўномасидан бошқа ерда шеъри босилмайдиган қишлоқ шоирига ўхшар экан-да», демаслиги керак! 5-синф ўқувчиси ҳам Навоий асарларини ўқиб, ўқитувчи ёрдамида тушуниб, ўзбек адабиёти ва ўзбек адабий тилининг асосчиси, газал мулкнинг султони эканлигини қанча эрта тушуниб-илғаб олса, шунча яхши бўларди. Дарсликка ҳазратнинг

Оз-оз ўрганиб доно бўлур.

Қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур.

Сўраб-сўраб ўрганган олим,

Орлини сўрамаган ўзига золим,

Тилга ихтиёрсиз —

Элга эътиборсиз.

ҚОТИБ ҚОЛГАН

ҚОИДА

сингари ҳикматга айланиб кетган фардларидан киритилишини истардик.

Адабиёт араб тилидан олинган бўлиб, одоб бераман, деган маънони англатади. Умуман адабиётнинг вазифаси болаларда яхши хулқ ва фазилатларни шакллантириш, мулоҳазага ундаш, уларга тарихи, миллий қадриятларини сингдириш ва уларни ҳаётга тайёрлашдир. Шунинг учун дарсликка бирор шоир ёки ёзувчининг асари киритилаётганда ёки дарслик тузаётганда «Одоб — илмдан кучли» деган мустақкам исломий қонуниятни асос қилиб олмоқ керак. Биз қайсидир партиянинг қарорлари ташвиқотида берилсак, давр сиёсатида бўйсундириш нуқтаи назаридан иш тутадиган бўлсак, болаларимиз ҳам тутган йўлимиз сингари тайинсиз, даврга қараб иш тутадиган одамлар бўлиб етишадилар. Чунки, экканимизни ўрамаиз-да!

Энди иккинчи масала. Дарсликда Ойбек ижодида ҳам яхшигина ўрин берилган. Бироқ, унинг «Олтин водийдан шабадалар» романини сўзсиз «Навоий» романи билан алмаштириш керак.

Дарсликда ўрин берилган Амин Умарий, Зафар Диёр, Уйғун ва Зулфияларнинг асарлари қаторини янада бойитиш, айримларини Ватан адабиётига субутеизларча «хизмат» қилганлигини ҳам таърифлаб киритиш керак.

Маълумки, босмачилик ҳаракати ҳақидаги қарашларимиз ўзгармоқда, унинг туб моҳияти ойдинлашмоқда. Ўйлаймизки, бу миллий истиқлол курашига ҳолис сиёсий баҳо бериш яқин вақт ичида нихосига етади. Дарсликдаги Ғайратийнинг «Унутилмас кунлар» асарида эса «Босмачилар» ўта ваҳший, ўз миллатини талаб, қириб ташловчи тўдалар сифатида кўрсатилган, уларнинг асл мақсадлари четлаб ўтилган.

Шаҳару қишлоқларимизни ёндириб, динимиз пешволари, фозилларимизни, ўз эрки ва миллатимиз озодлиги учун курашган фидойи кишиларимизни шафқатсизларча қириб ташлаган қизилларнинг фаолиятига бир ёқлама баҳо берилган. Тўғрироғи, тарихий ҳақиқат бўзилиб кўрсатилган. Шунинг учун бу асарни дарсликдан чиқариб ташлаб, ўрнига Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қодирийларнинг 20—30-йиллардаги ватанимиз ҳаёти аслича кўрсатилган тарихий мавзудаги асарларидан киритилиши керак.

Агар Ғайратий ижоди дарсликка киритилиши лозим деб топилса, унда кейинги бўғинга мансуб шоирларнинг ижоди ўрганилаётганда Ғайратий тўғарагининг аҳамияти, шогирдлар тайёрлаш тажрибаси ва шоир ижодида ўрин бериш кифоя қилади.

В. П. Катаевнинг «Полк ўғли» асари ҳақида салбий фикр билдиришдан ўзимни тийган ҳолда айтмоқчиманки, ўзбек ўқувчисида Россия ўрмонларида дайдиб юрган Ванянинг саргузаштларидан кўра, уруш давридаги ўзбек болалари ҳаётини ўргатиш ибратлироқ эмасми?!

Шу бўлимда кўшимча ўқиш учун Аркадий Гайдарнинг «Темур ва унинг командаси» асари берилган. Шу мавзуда ўзбек ижодкорларининг ҳеч нарсаси йўқдек. Дарсликка мутасадди биродарларимизга адабиётимизга жиддийроқ муносабатда бўлишларини маслаҳат берадик.

Дарсликнинг 6-бўлими Ленинга бағишланган. Аммо Лениннинг умумжаҳон миқёсидаги обрўси тўқилиб бўлди. Унинг қандай шахс ёки даҳо бўлганлиги кўпгина сир-синоати билан жамоатчиликка аён. Бу бўлим сиёсий курашчи бағишланар экан, унда Мунаввар Қори, Турор Рискүлов, Акмал Икромов, Файзулла Хўжаев, Қўқон мухторияти раҳбарлари, Мустафо Чўкаев ва бошқа сиёсий етук миллатдошларимиз ҳаётини акс эттирган асарлар ўрин олиши керак.

Дарслик ҳақидаги охирги мулоҳаза. Китоб жъамӣ 223 саҳифадан иборат. Унинг 91 саҳифаси ўзбек халқ оғзаки ижодида, ўзбек совет ижодкорларига ажратилган. Қолган 115 саҳифаси рус шоир-ёзувчиларига улашиб берилган. «Ватан адабиёти»ни оёқ ости қилиш бундан ортиқ бўлмаса керак!

Бундай нотайин мантиққа суяниш 11-синфгача бўлган барча дарсликларга тааллуқли.

8-синф адабиёт дарслиги ҳам 5-синфникидан беш баттар! Еканизми ушлайсиз ва уни шу пайтгача болаларга ўқитиб келаётган ўқитувчиларнинг сабру тоқатига-ю лоқайдлигига қойил қоласиз. Дарслик жъамӣ 414 саҳифа, 202 саҳифаси Пушкин, Гоголь, М. Горький, Маяковскийга бағишланган, 212 саҳифаси Алишер Навоий, Махмур, Уйғун, Ғафур Ғулом, Максуд Шайхзода, Абдулла Қаҳҳор, Зулфияга бағишланган (айрим назарий маълумотлар билан бирга). Қаранг, дарсликнинг тенг ярми рус адабиёти учун қурбон қилинган, ҳатто улуг бобомиз Алишер Навоий ҳаётига доир чорак саҳифа маълумот берилган, Махмурга доир деярли аниқ маълумот йўқ. Аммо Пушкиннинг болалик чоғлари (1799—1811), Лицейда (1811—1817), Петербургда (1817—1820), Жанубда (1820—1824, Михайловское қишлоғида (1824—1826), Москвада (1826), саргузаштлик йиллари (1827—1830), умрининг охирги йиллари (1830—1837) батафсил ёритилган. Бундан ташқари, Маяковский, Гоголларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳам ана шундай маълумотлар бор.

Муаллифлар бу ўрис ижодкорларнинг ҳаёти ва ижоди мактабларнинг ўрис адабиёти дарсликларида тўлиқ ўқитилишини, бунинг учун етарлиқча соатлар ажратилганлигини ҳисобга олишмаган. Қолаверса, ўқувчиларнинг аини ақли тиниқлашган, оқни қорадан ажрата оладиган бир пайтда қулоқлари га танабур чертилиб қайта-қайта Уйғун, Ҳамид Олимжон, Ғ. Ғулом, А. Қаҳҳор, К. Яшин, Зулфия ва ҳоказо адилларнинг

асарлари тиқиштирилаверадики, бу келажак авлодин аврашдан ўзга нарса эмас. Адабиёт ҳақиқатга хизмат қилиши керак!

Оғриқли савол туғилади: 8-синф ўқувчиси ўрис ижодкорларнинг ҳаётини шунчалик чуқур билиши лозиму Алишер Навоий ёки Махмурнинг ҳаётию ижодини юзаки билиши керакми?

Шуларни ўйлаб, дарслик деярли яроқсиз дейишга ҳақлимиз. Яна бир асос: 8-синф учун марказий малака ошириш институти томонидан тузилган иш режасида Увайсий, Ойбек, Ғайратий, Уйғун, Ҳамид Олимжон, Одил Ёқубов, Раҳмат Файзий, Саид Аҳмад, Ўткир Ҳошимов, чет эл адабиётидан Стендалнинг ҳаёти, ижодини ўтиш тавсия қилиниб, 48 соат вақт ажратилган, аммо мазкур дарсликда бу ҳақда бир оғиз ҳам гап йўқ. Буни қандай изоҳлаш керак?!

11-синф дарслигида ортиқча нарсалар ҳаддан ташқари кўп, зарур нарсалар йўқ ҳисоби. Мактабни битираётганлар бу даврда ўзбек адабиётининг энг сара намуналарини билиши лозим. Айтайлик, Алишер Навоий ва Бобур газаллари, Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қодирий асарлари ўрганилиши керак.

Дарсликнинг 46—66-саҳифалари Улуг Ватан уруши ва урушдан кейинги йиллар адабиётига ажратилган. Бунда ҳам асосий ўринни рус адабиёти эгаллаган. Драматургия бўлимчаси ҳам ўрис адабиётига таъзимдан бошқа нарса эмас. Менимча, бу давр адабиётини ўқитганда ўзбек ижодкорлари ва Ўзбекистонда яшаб ижод қилган қардошлар ижоди орқали давр ҳаёти, унинг барча мураккабликлари ва оғирликлари ҳамда ўша давр адабий муҳитини барча ўқувчиларга сингдириш лозим.

Барча дарсликларни кузатиб шундай хулосага келдикки, мактабни битириб чиққан ёшлар ўзбек совет болалар адабиёти ҳақида деярли тасаввурга эга бўлмайди. Зафар Диёр, Ҳамид Олимжон, Зулфия, Амин Умарийдан бир-иккита шеър ўқитган билан масала ҳал бўлиб қолмайди-ку ахир! Биз кимни алдаямиз. Менимча, 7-синф дарслиги тўлалигича болалар адабиётининг асосий хусусиятларини ҳазм қила оладиган ёшда бўлади. Дарслик Ҳамза, Султон Жўра, Саид Аҳмад, Аскар Мухтор, Шукр Саъдулла, Илёс Муслим, Адхам Раҳмат, Пулат Мўмин, Қудрат Ҳикмат, Худойберди Тўхтабоев, Турсунбой Адашбоев, Оқилжон Ҳусан, Анвар Обиджон, Рауф Толиб, Эргаш Раимов сингарилар ижодида бағишлаб тузилиши лозим. Улар ижодидан танланган асарлар болада давр ҳаётининг барча қирраларини, маънавий-руҳий муҳитнинг ҳамма товланишларини кўрсатиб берсин. Болалар адабиётини уч бўлимга бўлиб ўқитилишига тарафдорман: 1. 20—40-йиллар, 2. 50—60-йиллар, 3. 70—80-йиллар. Агар 20—30-йиллар болалар адабиёти ғариблаган бўлса, буни ҳам ўқувчи аниқ билсин...

Бокий МИРЗО Едгор МИРЗО ўғли

ТАҲРИРИЯТДАН

Чортоқлик муаллифимиз Бокий Мирзо Едгор Мирзо ўғлининг долзарб мавзуга бағишланган ушбу мақоласи ҳақиқатдан ҳам қўпчиликнинг дилидаги гапларни ўз катига олган. Бор ва шу кунларда ҳам қаймоғи атайлаб бузилмай келинаётган гаплардир. Хўш, қотиб қолган қондалар қачон чил-парчин бўлади? Қачон ўзбекининг фарзандлари, бундай бағрига шамол тегиб, ўз адабиёти, ўз тарихи ва маданиятини ўрганади? Бу мақоланинг ўзи ҳам баъзи масалаларда мунозаралик. Ҳар қалай, яхши дарслик, адабиётни ҳаққоний кўрсатадиган дарсликка муҳтожмиз.

Ойномаимизнинг яқин келажакдаги саҳифаларидан бирда бу мавзуда маориф жонқуярлари билан алоҳида мулоқот ўтказиб, масалага ойдинлик киритиш нияти-дамиз.

МУСАФФО ТАЛАФФУЗ

Ўзбек тили жуда қадимий, шу билан бирга, бадий ва илмий тиллардан биридир. Бу тилининг сўзлари ҳам маънодор. Шунинг учун ҳам бу тилда жаҳонга машҳур бадий обидалар, тарихий ва илмий рисолалар ёзилган. Барча тиллар каби ўзбек тили ҳам ўзининг ички имкониятлари ва бошқа тиллардан сўзлар ўзлаштириш орқали бойиб бормоқда. Бу қонуний ҳодисадир. Шу ўринда бир нарсани таъкидлаш керак, ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши тилимизнинг ёма ва оғзаки шакллари матнум даражада тозалаш, тил софлиги учун курашишга имкон яратди. Тилининг софлиги, умрбоқийлиги ва йўқолиб кетмаслиги учун кураш ҳар бир маданиятга, зидди кишиларнинг биринчи галдаги вазифасидир. Ўз она тилини йўқотган, унутган халқ илдизсиз дархатга ўхшайди.

Ўтган йиллар давомида она тилимиз мислсиз суратда камситилиб келинди. Инсоннинг жамиятда камол топиши энг аввало тил қувватига боғлиқ. Бу билан биз ёшларимиз фақат ўз она тилларини билса бўлади, демократи эмасман. Бошқа тилларни ҳам қанчалик кўп ўрганса, билса, шунча яхши. Бироқ, ўз тилини эсдан чиқармаслиги жуда зарур. Ота-боболаримиз жуда кўп тилларни билганлар. Бугунги кунда биргина ўзбек ёки рус тилини билишнинг ўзи кифоя қилмайди. Табиат, жамият ривожланиб бортгани сари тил ҳам такомиллашиб, ривожланиб боради. Бу жараён, асосан, тилда лексиканинг бойиб бориши билан характерланади. Ҳозир ҳам ўзбек тилининг лугат бойлиги бошқа тиллардан кирган сўзлар ҳисобига бойиб борапти. Бу айниқса матбуотда, радио ва телевидение эшиттириш ва кўрсатувларида, газеталарда ўз аксини топмоқда. Ажабланирлиси шундаки, ўзбек тилида маънодоши бўла туриб, матбуотда ўша сўзнинг бошқа тиллардан кириб келган шаклини қўллаш одатга айланган. Масалан, контрол қилиш, актуаль проблема, конкрет вазифа, актуаль интервью, актив процесс сингари жуда кўп сўз ва иборалар борки, уларни ўзбек тилидаги муқобилини қўллашдан кўра, бошқа тиллардан ўзлашган шакллари ҳамон ишлатилмоқда. Ахир шуларнинг ўрнига назорат қилиш, долзарб масала, ёки мавзу, аниқ вазифа, фаол жараён, долзарб суҳбат дея қўллаш, бизнингча, мақсадга мувофиқ бўлади. Шунда, биринчидан, ҳаммага тушунарли бўлади, иккинчидан, сўзларнинг таъсирчанлиги ҳам ортади. Ёки бўлмаса «меҳнаткаш» сўзи ҳаммага таниш ва шу сўзни қўллаш ўринли. Бироқ, кейин-

ги пайтда шу сўзни «меҳнатчи» шаклида қўллаш кенг тус олди. Бир ҳисобга тўғри, -каш қўшимчасининг ўрнини босадиган -чи қўшимчаси мавжуд. Лекин, «меҳнатчи» сўзи халқ тилида «меҳнаткаш» сўзидай жарагдор чиқмайди.

Яна бир масала. Суҳандонларимиз кўпинча -ли қўшимчаси билан -лик қўшимчасини алмаштириб қўллайдилар. Бу эса сўз маъносига ва гапнинг маъмунига салбий таъсир кўрсатади: Масалан: «Тоғли районларда қор ёғади, тоғлик районларда қор ёғади, қорли тоғлар қорлик тоғлар. Самарқандли киши самарқандлик киши. Шаҳарлик меҳмон шаҳарли меҳмон қабилир. Бизнингча, ҳаммасини ҳам ўз ўрнида мақсадга мувофиқ тарзда, яъни қорли тоғ, тоғли район, самарқандлик киши, шаҳарлик меҳмон тарзида қўлласак маъқул бўларди. — ёй қўшимчали сўзлар ҳам кейинги пайтда кўп қўлланадиган бўлиб қолди. «Тарбиявий аҳамияти каттадир», деган жумлада бу қўшимча тўғри қўлланилган. «Техникавий воситалар шайлаб қўйилди» жумласида эса -вий ортқчадир. Чуқки, шунинг ўрнига «Техника воситалари шай қолга келтирилди», десак ҳеч нарса ютқазмаймиз. Яна шуни ҳам айтиш керакки, кейинги пайтда радиоэшиттиришларида сўзларнинг тасвирий ифодасини қўллаш ҳоллари жуда кўпайиб кетди. Масалан, техника ижодкорлари, «оқ чашма» ижодкорлари, «зар ипак» ижодкорлари, «қирмизи дон» ижодкорлари, «оқ олтин» ижодкорлари, голмас ижодкорлар сингари. Уларнинг қандай ижодкор эканлигини халқ англай олмай қолади. Ёки бўлмаса, «Победа» колхозида машина терими бошланди», деган жумлани олиб қўрайлик. Ахир машинани ҳам териб оладими? Шуни «Фалон колхозда машинада пахта териш бошланди», деб тўғри гап тузсак, ҳаммага тушунарли эмасми? Шунда англашилмовчилик ҳам бўлмайди, гап ҳам тўғри тузилган бўлади, халққа тез ва тушунарли бўлади. «Машинага ўтирди ёки машина рулига ўтирди» каби жумлаларда ҳам бошқача мазмун чиқади. Буларнинг ўрнига машинани бошқармоқда, юргузмоқда деб қўллаш керак. Хулоса шуки, давлат нуфузига эга бўлган республика радиоси ва матбуот ҳодимлари сўз ва ибораларни, қисқартмаларни қўллашда маълум бир қоидага риоя қилишлари керак. Сўзларни тўғри талаффуз қилиш, гапларни адабий тил нормаларида тузишлари ва ўқишлари лозим, токи уни ҳамма тез ва осон тушуниб етсин.

Хусанбой ТОЖИМАТОВ

ЭЛ ТАНИГАН
ОДАМЛАР

ОЛТИН ОЛМА,

У кечки овқатдан сўнг ичкари хонада кундалик рўзномаларни кўздан кечирар экан, кўнглида алланечук гашлик пайдо бўлганини седи. Дунё воқеа-ҳодисаларига доир хабар, мақолалар билан танишгани сайин шу гашлик ортиб борар, хона ичидagi сукунат уни гўё исканжага олар, елкасидан эса оғир юк босиб турар эди. Ўзини ўриндиқ суянчига ташлади. Калласини турли ўй-хаёллар чулғаб олди: «Товба, нималар бўлапти ўзи! Биз шифокорлар одамларни дард, ўлим чангалидан асраб қолиш чораларини излаймиз. Одамлар эса бир-бирларининг жонларига қасд қилишади. Можаролар, отишмалар не-не азиз жонларни заволга маҳкум этмоқда. Бу бешафқатликлар, ёвузликлар қачон барҳам топар экан? Жамиятимизда олтинги йилдан кўп вақт давомида ҳукм суриб келган алдамчиликлар, кўзбўямачиликлар, айбисизларга отилган тошлар эмасмикан маънавиятимизга етказган бундай зарарнинг оқибати? Биз қора туни ҳам, қора кунни ҳам алвон сўз, алвон ранг билан ёритмоқчи бўлдик. Алвон сўз, алвон ранг... Алвон қон... Сунъийлик оқибати бу. Бошқа нарса эмас. Мовий, яшил, оқ ранглари яхши кўрадиган одамни ҳам алвон рангга ўраб ташлашса-я!..

Ранглар... Қизиқ, инсонпарварлик, меҳр-шафқат, муҳаббат сингари фазилатларнинг ҳам ранги бормикан? Қайси ранглар инсонга қувонч, бахт-саодат, сархушлик туйғусини бахш этиши мумкин?.. Мен шифокорман. Оқ рангни ёқтираман. Оқ кияман. Уйларим оқ, ниятларим оқ... Йўллариим-чи?... Бу оқлик одамларга нима бераёпти?

Шу пайт кўнглим қалинди. Хаёли бўлинди. Сергак тортиб турганида хонага турмуш ўртоғи Ҳафиза кирди.

— Сизни йўқлаб келишибди, — деди.

— Ким?

— Танимадим. Бир киши.

Анвар Маманович дахлизга чиқиб, меҳмонни ичкарига таклиф қилди.

— Фаллаоролдан келдим, — деди меҳмон. — Бобобек бова юборди.

— Қайси Бобобек бова?

— Минг тўққиз юз олтинчи олтинчи йилда сиз унинг ўглини оғир дарддан халос қилган экансиз. Танийсиз. Кўрсангиз, албатта танийсиз. Ҳозир тўқсон икки ёшдадир. Шу кишининг қизи Гулсара касалхонада, ахволи оғир. Ёнг ёмони, касаллиги аниқланган эмас. Бешта боласи бор... — Меҳмон бир хўрсиниб қўйди. — Бобобек бова бориб Са-

марқанддан Аслоновни келтиринглар, илтимос қилинлар, ёлворинглар, усиз келманглар, дедилар. Мана, келиб турибмиз, ака, умидимиз сиздан...

— Бораман, — деди Анвар Маманович ҳеч иккиланмай. Бундай воқеалар Анвар аканинг ҳаётида ҳар кун бўлмаса ҳам тез-тез бўлиб туради. Шифокор — халоскор. У энгил машина ўриндиғига жойлашиб олгач кўнглида бир қадар ифтихор седи. Қандай яхши одамларимиз бор. Орадан шунча йил ўтса ҳам унуттишмабди. Умуман, ўзи ҳам иш билан бўлиб анчайин ўтган кунларига эътибор қилмаган экан. Табобат даргоҳига ҳам кириб келиши тасодифий бўлмаган.

...Кампирчопон. Ғалати сўз. Бу сўзни у ҳеч қачон унутмайди. «Кампирчопондан заҳарланиш. Мия, орқа мия ва асаб таласининг аяллангани!» Ушанда тиббиёт мутахассислари онасига ҳам, синглисига ҳам шундай ташхис қўйишган. Кампирчопон деган бало Пойариқ туманидаги қанчадан-қанча кишиларнинг ёстиғини қуритганди. Ушанда у Челақ шаҳридаги 25-ўрта мактабнинг олтинчи синфида ўқиётган Анварнинг ҳам ёш жонига човут солган.

Уша йиллари бу заҳарли ўсимликка қарши қаттиқ кураш олиб борилди. Бугдой ва арпани ўришдан олдин кампирчопонларни юлиб ташлаш, донни тозалаш одат тусига кирди. Кампирчопон келтириб чиқарадиган дард ҳақида диссертациялар ёзилди. Касаллик тугатилди. Аммо Анвар у қолдирган асоратни сира ҳам унута олмайди. Ўз ҳаётини сақлаб қолган, аммо онаси ва синглисини дарддан қутқаришга ожизлик қилган шифокорларни ҳам ёдидан чиқармайди.

Уша кампирчопон тажовузига учраган пайтида у тиббиёт сирларини ўрганишга, одамлар соғлигини ҳимоя қилишдек шарафли касбини эгаллашга аҳд қилганди. Мақсад сари дадил интилди. Самарқанд давлат тиббиёт олийгоҳига ўқишга кирди. «Невропатолог бўламан!» — ҳаёт дахшати туфайли қалбига мустаҳкам жойлашиб олган ана шу аҳд-оразусига эришиш учун бутун имкониятлардан фойдаланди. Асаб касалликлари мутахассислиги бўйича тегишли маълумотларни эгаллади.

У аввал фан номзодлигини муваффақият билан ҳимоя қилди. Кўп ўтмай «Болаларда мувозанат ҳолатининг тикланиши ва асаб касалликлари таъсирида унинг бузилиши» деган мавзудаги докторлик диссертацияси устида ишлаш кирипти. Яна изланишлар, тадқиқотлар. Анвар Мамано-

ДУО ОЛ...

вич турли ёшдаги болаларда мувозанатнинг шаклланиши ва бузилиши сабабларини, шунингдек, даволаш йўллари синчковлик билан ўрганди. Асаб тоалари турли мураккаб шикастланишлар рўй берганда, болалардаги мувозанат айниқса ёмон ахволга тушиб қолишини кузатди. Мия пардалари яллиғланганда, бош мия чайқалганда, бошда шиш пайдо бўлганда, тугма асаб касалликларида, асаб толаси бола она қорнида бўлганидаёқ зарарланганда мувозанат бузилишининг оқибатларини бирма-бир аниқлади. Болаларда мувозанатнинг бузилишини даволаш бўйича умумий йўналишлар белгилади. Олдиндан касалликни аниқлаш меъонларини ишлаб чиқди. Унинг тавсияси билан асаб толасининг ҳар хил касаллик жараёнларини текшириш учун тиббиётда илк бор плантография (одамнинг юришини илмий ўлчаш), кузатиш жараёни электрон ҳисоблаш, окулография (кўз ҳаракатини текшириш), электронейромиография (мианинг электр ўтказувчанлигини аниқлаш) билан боғлиқ усулларни яратди. Бу усуллар тезда ҳозирги кўшни давлатлардаги қатор даволаш муассасалари, жумладан Самарқанд тиббиёт олийгоҳи 2-клиник шифохонаси асаб касалликлари бўлимида ҳам қўлланила бошланди.

Ёш олим бу муваффақиятлар билан қаноатланиб қолмади. Изланишни давом эттирди. Кейинги йилларда устозларидан бири Л. О. Вадалян билан ҳамкорликда «Болалар асаб касаллиги», «Насл касалликлари», «Болаларда мувозанатнинг бузилиши» номли илмий китобларини ёзиб, чоп эттирди. 1981 йилда уни Суздаль шаҳрида, 1983 йилда Ростов шаҳрида (собиқ ГДР) маъмур соҳага бағишланган халқаро анжуманларга таклиф этилди. 1988 йилда неврологларнинг VIII Бутуниттифок, 1983 ва 1990 йилларда ирсиятшуносларнинг I ва II Бутуниттифок қурултойларида, 1990 йилда Томск шаҳрида бўлиб ўтган Халқаро анжуманда, шунингдек, Москва шаҳрида бўлган совет-америка олимлари, 1991 йил февралда эса совет-немис мутахассислари учрашувида катнашди. Далзарб мавзуларда маъруза қилди, илмий асарларини бостирди.

Булар профессор А. Аслоновнинг номи чет элларга ҳам етиб бортганини кўрсатиб турибди. Бугунги кунда уни Москвада чиқарилган «Невропатология ва психиатрия» журналы муҳарририяти кенгашининг аъзоси, Ўзбекистон Республикаси асаб касалликларини ўрганиш илмий кенгаши

раисининг ўринбосари, асабшунослар жамияти раёсатининг аъзоси, Тошкент врачлар малакасини ошириш институти диссертациялар ёқлаш бўйича илмий кенгашининг аъзоси, Самарқанд вилоят асаб ва руҳиятшунослар жамияти раисининг ўринбосари, вилоятда болалар асаб касаллиги бўйича бош мутахассис сифатида билишади. Буларни кўшимча вазифалар дейиш мумкин. Асосий вазифаси ўзи ўқиган илмий врачлар малакасини ошириш куллийети ва унинг асаб касалликлари кафедрасини бошқаришдан иборат.

А. Аслонов раҳбарлигида жуда муҳим масала — қишлоқда меҳнат қилувчи ишчи ва колхозчиларда периферик нерв система-

сининг хасталаниши; сабаблари, олдини олиш ва даволаш йўллари устида илмий ишлар олиб борилмоқда. Шогирдлари ҳам талайгина.

Машина силкинди. Анвар Мамановичнинг хаёли бўлинди.

— Келдик, — деди ҳайдовчи йигит...

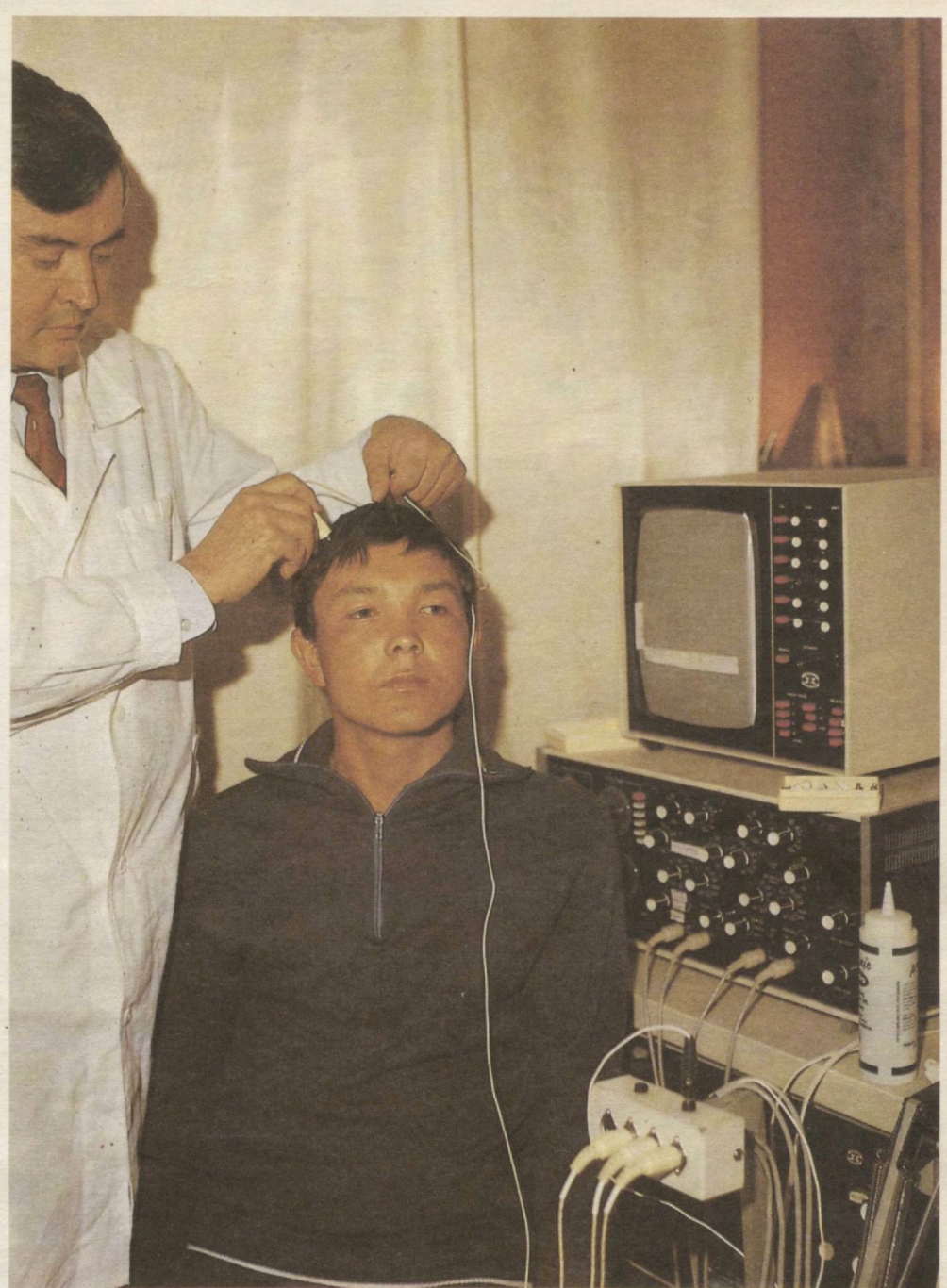
У касал ётган алоҳида хонага шошилди. Хона олдида Гулсаранинг ақинларидан бир неча киши бош эгиб, кўз ёши қилиб ўтирарди.

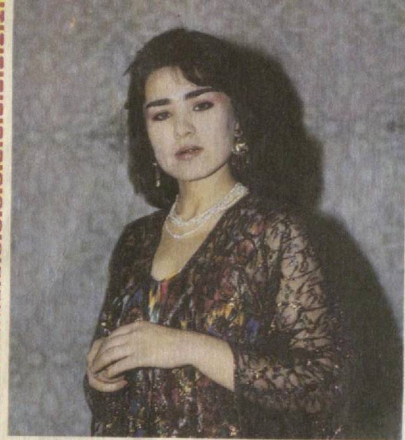
— Мияси шамоллаган, — деди профессор касаллик тарихини, касалнинг ўзини кўргач. — Зудлик билан Самарқандга, 2-клиник шифохонасининг асаб касалликлари бўлимига етказиш керак...

...Бир неча кундан кейин касалнинг ахволи анча яхшиланди. Ингирма кундан сўнг соғайиб, шифохонадан чиқди. Бошқача қилиб айтганда, яна бир инсон ўлим чангалидан олиб қолинди. Яқинларининг қувонганларини, миннатдорчилик билдирганларини кўрганингизда эди. Уша кунни Бобобек бова ҳам келди.

— Ўғлим, мен чиройли гапиролмайман. Раҳмат, қўлингиз ҳеч дард кўрмасин. Мендан ҳам кўп яшанг, — деди-да, йиғлаб юборди. Отанинг бу дил сўзлари, дуолари Анвар Маманович учун катта мукофот эди.

Исо АБДУРАХМОНОВ

Суратлаш Р. НУРИНБЕКОВ

Дилрабо кўшиқлари билан элга манзур бўлаётган ёш хонанда

Жигуз Абдуллаева

ГУЛИСТОН

Езувчи Оқилжон Ҳусан бу йил ўзининг олтмишинчи баҳорини кутиб олди.

Сураткаш Р. Нурибоев.

Бибиҳоним ва уста қиссаси

Йиллар ўтган сари киши қушуйқу бўла борар экан... Узоқ тунарл юлдузларга тўниб, тенгу тўшларнинг, дўсту ёрларнинг, ога-иниларнинг ёруғ юзларини кўз ўнгингизга келтирасиз, сўзларини эслайсиз. Бу сўзлар мағзини неча йиллар кейин чақсангиз, аввал сезмаган тилсимларингиз очилгандек бўлади.

Бундан йигирма йиллар муқаддам, эски ва камёб китоблар дўконига кирганимизда, ҳамроҳим — ёзувчи оғам Оқилжон Ҳусан Аристотелнинг бир китобини варақлаб қолди.

— Шу китобни ўқигингиз бор-а?.. — Оқилжон ака шундай деб, менинг қўлимга Аристотелнинг китобини тутқади. — Дунёда янги гап йўқ, ҳамма янгиликлар — унутилган эскиликлардир, дейди машоҳийлар. Хаёл етмаган жойга фаросат етади... — У яна давом этди. — Бир парча эт эр етгулик бир муддат давомиди бир воқеа кўз ўнгимдан нари кетмайди. Бибиҳоним ва уста афсонасини ўйлайман. Шу афсона сирига етсам эди, бир қисса битар эдим...

Қанча суварлар оқиб ўтди. Оқилжон Ҳусан бу йилларда ижод жараёнида ўз қаламини тобора чархлаб борди.

...Автобусдан бир йигит тушади, чойхонага кириб чой ичгиси ҳам келмайди, қишлоққа ҳам бурилмай, тўппа-тўғри далага — оила аъзолари ёнига бормоқчи бўлади. У қишлоққа буриладиган жойда ўсган ўрик тагида салқинлай деб тўхтади.

«Шу пайт икки оёғининг ўртасига бир ўрик тушиб ёрилди. Дарҳол ўриқни олиб, еди, данагини ерга ташлади. Қанча чанқаган бўлмасин, ўрик унинг оғзига жуда ширин унади. Тепасига — ўрик шохларига қараб қўйди. Пишган ўриклар яшил барглار орасида олтиндек саргайиб турар эди». Йигит Қўрбон бобо шу ўриқни экканини эслайди. «Демак, ҳар бир инсон кишиларга бирон нарса ҳада этиши, бирон яхшилик билан ном қолдириши керак экан-да», деб ўйлайди. Албатта, у бу хулосага аввалроқ олибсатар — ҳаромхўрлиги жазосини тортиб юрган вақтларида — уч йиллик ахлоқ тузатиш даврида фикр юртган эди, лекин кўнглидаги шу муддао бир дона ўрик ёнига тап этиб тушган лаҳзада қатъийлашди.

У ўрик соясида ўлтирган қўйи уч йиллик умри ҳақида ўйлайди. «Юқорида барглар шитирлайди, сўнгра «тап» этиб бир ўрик ерга тушди. Унинг хаёли бўлинди. Орқасига ўтирилиб, ўриқни олди. Ўриқни едию данагини боғи даданакка қўшиб қўйди. У анди сояда анча нафасини ростлаб олган, аммо ҳали офтобга чикишга, йўлни давом эттиришга юраги бетламас эди.

У офтобга чикишдан ҳам танишларини учратишдан қўрқади. Шунинг учун қишлоқ томондан келаятган велосипедли киши кўринганда, юраги гуп-гуп уриб кетади.

Хў, нарироққа яна битта ўрик тушди. У ўриндан туриб бориб, ўриқни олиб келди. Ёнидаги данак учта бўлди. У қўлини пешонасига қўйиб, ўрик дарахтининг сийрак

шохлари орасидан қуёшга боқди. Қуёш ҳали ҳам тепадан олов пуркар, чор атрофдаги ҳаво эриб кетаётгандек, жимир-жимир қилар эди. Унга бугунги кун ниҳоятда узайиб кетгандек туюлди. Дарвоқе, бундоқ ўйлаб қараса, бугун ростдан ҳам йилнинг энг узун куни — йигирма иккинчи июн экан!»

Булар бир қарашда оддий тасвирга ўхшайди, аслида эса, улар йигит юрагидан кечаётган ҳис-тўғулларнинг бадиий ифодасидир. Унинг тақдирида кескин бурилиш ясайдиған — энг узун куннинг тимсолидир.

Йилнинг энг узун кунинда тўкилган уч дона ўрик... Бу деталлар моҳирона топилаган ва уйғунлаштирилган. Уларда қаҳрамон руҳидаги ўзгаришлар аққол кўрилади. «Энг узун кун! Қизиқ тасодиф, ёз ҳам яримланибди, йил ҳам яримланибди, унинг умри ҳам яримланибди... У умрининг қолган ярмида яхши ишларга қўл ура олармикан? Наҳотки, одамларга бахт ва қувонч ҳада этишдан кечиккан бўлса? Ҳар ҳолда эзгуликнинг кечи йўқ, деган гап бекорга айтилмагандир...»

Шу тариқа унга насиба бўлган — пишиқ-чилиқнинг, табиат қамолнинг рамазига айланган уч дона ўрик тўғри йўлга қайтиш умиди билан яшаётган одам руҳидаги уч фаслнинг, уч кўтарилиш нуқтасининг ифодаси сифатида эсда қолади.

«У шўпасини кийди. Ёнидаги учта данакни дастурмолига ўради-да, чўнтагига солиб қўйди. Тешиқкулча шодасини ушлаганича ўрнидан турди. Ўрик соясида чикди-да, жазирама иссиқда йўлга тушди. Негадир аввалгидан кўра дадилроқ қадам ташлаб борар эди».

Бу тасвир шу йигит умрининг иккинчи ярми самарали бўлишига ишонч ҳосил қилади.

Албатта, аллақачон эслаганингиздек, биз ёзувчи Оқилжон Ҳусаннинг «Меҳри дарёлар» тўпламига кирган «Узун кун» ҳикояси ҳақида сўзладик.

Оқилжон Ҳусан ҳажвий ёзувчи сифатида ҳам танилган. Унинг «Бўлмаганга бўлишма», «Булбулнинг гўшти» ҳажвий ҳикоялар тўпламлари китобхонларга яхши таниш. Хуллас, адибимиз ҳажвлари, фелъетонлари воситасида турмушда учрайдиган салбий жиҳатларни инкор этиш йўли билан ҳаётини мақсадларни тасдиқлашга хизмат қилмоқда.

Кейинги йилларда Оқилжон Ҳусан қиссанавис, романнавис сифатида ҳам тилга тушди. «Тогда ўсган бола» асари унга шухрат келтирди. Бу асар хусусида адабиётимизнинг Назир Сафаров каби намояндаси илиқ фикрлар билдирдилар. «Тогда ўсган бола» ёзувчи китобхонлари даврасини янада кенгайтиришга хизмат қилди, унинг болалар адаби сифатидаги обрўинга обрў қўшди.

Ёзувчи Х. Тўхтабоев «Тогда ўсган бола» романи ҳақида сўзлаб, шундай дейди: «Бу асарда болалар чинакам гўзаллик билан учрашадилар. Қисса сюжети, топилаган

шакли ва жанр тури билан ҳам, айтимокчи бўлган гапи ва яратилган образлари билан ҳам болалар адабиётимизда янгилик бўлди. Шу маънода янгилик бўлдики, бизда саргузашт асарлари, бошидан фавқуллода воқеаларни кечирадиган, ҳар қандай оғир шароитда ҳам ўзини йўқотмай, топиб оладиган қаҳрамонлар йўқ эди ҳисоби. Асарда бола қалбнинг покизалиги, биз катталар иллат деб атайдиган камчиликларга муросасизлиги тасвирланади».

Оқилжон Ҳусан ҳали эсланган суҳбатда айтган муроди қушод бўлгунча, неча қовун пишиги келиб кетди. Бибиҳоним ва иморатсоз ҳақидаги афсона ўз бағрида халқимизнинг муҳаббат, ҳаётнинг мазмуни, бахт тўғрисидаги мурод-мақсадларини жондек асраб, ҳар бир авлоднинг танига она сути билан бирга сингади.

Оғзаки асарнинг ёзма адабиёт мулкига ўтиши ҳам ўз қонуниятларига эга. Ёзувчи Оқилжон Ҳусан афсона сюжетидан баҳра олади, лекин воқеаларни реалистик қисса талаблари муҳитида шакллантиради.

— Амир Темур даврини шунчаки ўрганиб юрган кунларимдан бирида Бибиҳоним ҳаётига оид қиссагина, аммо қизиқарли маълумотларга дуч келдим, — дейди муаллиф қиссанинг ёзилиш жараёни ҳақида сўзлаб. — Иморатсоз уста билан Бибиҳоним хусусида қачондир эшитганим афсона миямда қайта жонландию бу ҳақда асар ёзиш нияти пайдо бўлди. Бир неча йилгача ният ниятланича яшайверди. Чунки бу ҳақда ҳали маълумотлар оз эди. 1983 йил ноябр ойининг дастлабки кунларида бир ҳафталик муддат билан Самарқандга бордим. Бибиҳонимнинг номи билан боғлиқ жойлар тарихини, айниқса Масжиди жомеъ қурилиши тафсилотларини ўргандим. Энг муҳими, ҳурматли устозим, академик Воҳид Абдулло домланинг уйларида бориб, у кишининг ҳам суҳбатларини олдим. Домламиз фақат адабиёт тарихидан эмас, умуман тарихдан кўп нарса билардилар. У киши билган, йиққан маълумотлар гоят бемиқдас эди. Воҳид Абдулло домланинг фикрларини ўзим йўлаб юрган мавзуга бурганимда, шу даражада аниқ маълумотларни келтиридиларки, уларни эшитганимдан кейин, энди қиссани ёзаверсам бўлади, деган қарорга келдим... Қисса ўша йили ноябр-декабр ойларида ёзилди. Уни ёзлон қилишга шовилмадим, айрим дўстларимга ўқишга бериб, маслаҳатлар олдим...

Муаллиф афсона сюжетини реалистик қисса андозасига солиб ишлаганида, афсона қаҳрамони — меъмор табиғати билан қисса қаҳрамони — гишт босувчи Уста Ўроқ фелъ-атвори ўртасида уйғунлик кўзга ташланмайди. Улар орасидаги муштарак ҳислат Бибиҳонимга муҳаббатларидир холос. Адиб ўз қаҳрамонини меъмор эмас, гишт босувчи деб белгилар экан, унинг характериини маълум андозага туштиради. Халқ орасидаги ярқироқ юлдузми эмас, эл қатори одамни, кўпнинг бирини, унинг кўнгил иқлимини

тасвирамочки бўлади. Ҳуқуқбой ўн тўрт ёшида ўзидан икки ёш кичик Сароймулкни бир қарашдаёқ севиб қолади ва бу ноёб ҳисни умр бўйи қалбида ардоқлаб асрайди. «Ўртадаги қиз жилмайганича ёнидаги дугоналарига бирма-бир қараб қўйди. Улар ҳам табассум билан жавоб қайтаришди. Ҳуқуқбой ўртадаги отликдан (яъни Сароймулкдан — М. Қ.) нигоҳини узоқмасди, негадир бир лаҳза ҳаёли қочиб, ўзини йўқотиб қўйгандек бўлди...

— Сиз нечук ушмуңдоқ бўлгонсиз? — деди Ҳуқуқбой соддагилар ҳажжон аралаш.

— Не бўлбур менга? — Сароймулк икки ёнига — дугоналарига бир-бир қаради.

— Сийратингизни айтадурмен, — деди Ҳуқуқбой.

— Сийратимга не бўлбур?

— Ҳоят хушрўйсиз... Магар мусаввир бўлур эрсам... бўлбурсам, сийратингизни чизур эрдим...

Икки ёндаги қизалоқлар кулиб юборишди.

— Хуш қўриб қолибур, — деди улардан бири.

Сароймулк дугонасининг сўзларини эшитмаганга олди-да:

— Бизнинг эвимиз қасрнинг ичидадур. Қасрга ҳеч кирганимиз? — деб сўради Ҳуқуқбойдан.

— Кирганмен, — деди Ҳуқуқбой хомушлангандек. Сароймулк унга бир зум тикилиб турди-да:

— Уста ҳам, мусаввир ҳам бўлгисен, Ҳуқуқбой деди. — Барчамизнинг сийратимизни чизгисен.

Бу тасвира Ҳуқуқбой ва Сароймулк (Бибиҳоним) характерлари ўсиб бошоқ турганидан бугдги уруғларини эслатади. Шу ҳилол ёруғи умр бўйи Ҳуқуқбойнинг кўнгли йўлини ёритади. Олтиш ёшдан ўтганида, мадраса қурилишида иккинчи марта, сўнг, Амир Темур вафоти билан дафни орасидаги кунларда учинчи бор Бибиҳоним юзини қўради... Уста Ҳуқуқбойнинг мазмунли мана шу уч лаҳзада мужассам, деб айтиш мумкин. «Севгилиснинг жамолини, узоқдан бўлса ҳам, яна бир маротаба кўрса, шунинг ўзи Уста Ҳуқуқбой учун кифоя эди! Унинг муҳаббати мазмунлини бир жиҳатдан Зухра юлдузини яқиндан кўрмоқчи бўлган содда одамнинг ҳолатига қийёлаш мумкин эди... Тонга яқин Зухра юлдузи эътибор билан тикилган одамга ёнаётган чўғдек шўъла бериб туради, гоҳ ҳаракатга келиб яқинлашаётгандек, сўнгра яна узоқлашаётгандек туюлади. Соддагил, болаёғал одамлар Зухра юлдузини яқинроқдан кўриш учун томга чиқиб ҳам қарайдилар...» деб, қаҳрамони табиятини баён қилади адиб. Унда меъморнинг бебоқлиги (Бибиҳонимдан ўпич сўраши), тафаккур жазорати (мислсиз мадраса қуриши, қанот ва дум боғлаб учиб кетиши) кўзга ташланмайд. Меъмор фожейликка, Уста Ҳуқуқбой фожей-кулгиликка мойил қаҳрамонлардир. Улар табиятига хос бу фарқли йўналиш ҳар иккаласи муҳаббати моҳияти ҳар хиллигини ҳам таяминлайди.

Муаллиф тарихий муҳитни ва ҳақиқатни аниқ ифодалаб беришга интилади. Афсона ва «Устанинг муҳаббати» қиссаси воқеаларини келтириб чиқарган Масжиди жомеъ қурилиши бевосита Амир Темурнинг ташаббуси билан бошланганлиги, «ўз салобати, ҳовли-рўйининг кенглиги, беағу қосинкорлиги жиҳатидан Хурсонун Мовароуннаҳрда якка-ягона бўлиши лозим» деб белгиланган мазкур масжид лойиҳа-тархнини соҳибқирон шахсан тасдиқлаганлиги, иморатни қуришга суюкли набираси Мухаммад Султонни мутасадди қилиб белгиланганлиги, шу «қурилиш сабаби билан Сароймулкхоним ҳам навбатдаги сарфадан қолдирилганлиги», «Амир Темур томонидан қурилган кўпгина иморатлару боғ-роғлар аксарият буюк жаҳонгирнинг суюкли хотини Сароймулк хонимнинг уқтиришлари ва маслаҳатлари билан дунёга келганлиги» эслатилади. Асарда Самарқанднинг «рўйи замин сайқали»га айла-

нишига катта ҳисса қўшган Амир Темурнинг нафосат оламини очиб берувчи бадий чизгилар мавжуд. Қиссада тасвирланганича, иш жараёнида лойиҳа-тархга иккинчи корфармо Мухаммад Жалда ақлига келган ўзгаришни киритилади, «саҳвини тузатиш учун тарх-лойиҳадаги равоқни қуриш баробаринда унинг пешидин бир ярим баробар баланд бўлмиш тагин бир равоқ қўтарилади, иккала равоқ бир-бирига боғлаб қурилади, олдинги равоқнинг бўйи улкан масжид пештоқидаги равоқдан кам бўлмайди... Ваҳоланки, бу нафосат нукта назаирдан саҳз эди, гўзаллиқни эмас, хунуқлиқни келтириб чиқарар эди. Амир Темурнинг эстетик диди ўткир эдики, буни биринчи қарашдаёқ билди. «Отлар шошилмасдан қадам ташларди. Амир Темур Масжиди жомеъга ён тарафдан ёки орқа тарафдан бормаслик учун айланма йўлдан юришни, янги иморатга кунчиқар ёқдан боришни тайин қилди. Ана шунда муҳташам Масжиди жомеъ унинг кўз олдида ўзининг бор чироғи билан намоён бўлиши лозим эди. Орада тахминан бирор қаққирим йўл қолганида иморат олдинги пештоқининг бўёқлари офтобда ярқираб кўринди.

— Бу недур ўзи, масжид равоғиму? — деб сўради Темур ҳайратда вазир Хўжа Махмуд Шаҳобдан.

— Аъло ҳазрат, бу Масжиди жомеъга киришининг олдинги равоғидур, — деб жавоб берди вазир, — ажиб равоқ бўлибдур, салобатда Масжиди калоннинг равоғи бир-ла баробар бўлалашадур.

Хўжа Махмуд Шаҳоб, улуг амир менинг сўзимдан хурсанд бўлади, деб кутган эди. Йўқ, соҳибқироннинг авайидаги ўзгариш унинг кутганидан бошқачароқ ўз берди.

— Ажаб... Ҳалат бўлибдур, — деди жаҳонгир. Негадир бирданига унинг кайфияти тундлашди, у ён-ён ён бурилиб, сўзлаб келаётган соҳибқироннинг бугдояранг юзи оқарикираб кетди. Унинг ёнида бораётган амрлар: «Соҳибқироннинг жаҳли чиқаётир», деган маънода бир-бирларига сизгиркаш қилиб қўйдилар...

Калтабиялик оқибатида эстетик баркамол гоё барбод этилган эди. «Амир Темур қурилиш мубошири Равшан Ҳайдарга салобатли равоқни кўрсатиб:

— Қани, менга жавоб бер: бу не ўзи? — деб сўради ғазаб билан.

Ранги қув ўчиб кетган мубошир титраб-қақшаб:

— Олампаҳох... р-равоқ... пеш... равоқ... — дея олди.

— Масжиди калон қани? Невчун кўринмайдур?! Сен эшшакларга масжид керакму, равоқ?! —

— Ичкарида, олампаҳох... Ҳовли тўрида... — Мен ани девор устига чиқиб кўрайинму?!

Соҳибқироннинг ғазаби чексиз эди:

— Сенларга масжид керак эрдиму, осмон баравар қуруқ равоқ керак эрдиму? Масжиди калонни беркитиб қўйибдурсанларку?! — деди.

Бу ерда жуда теран бадий гоё яширинган. Масжиди жомеъ қурилишининг нафосат нукта назаирдан бўзиб қўйилгани Амир Темур тақдирга яқин келгусида тушувчи чигилнинг башоратига ўхшайди. «Лашкарларидаги иккиланган пайкаган соҳибқирон Амир Темур уларни дадиллантириш учун дарёга биринчи бўлиб ўзи от солди. Амир Эғов Темур ва бир-икки саркарда унинг ёнидан, ортидан юрдилар. Жаҳонгирнинг остидаги от қирғоқдаги музга етганда чўчиб ортига тисарилди, қандайдир нохушлиқни сезгандек кишаб юборди. Темур отга қамчи босди. От силангил олдинга интилди, музни қисирлатиб синдирганича ичкарида борар экан, дарё ўрталиғига етай деганда, нима сабабдандир тойганиб кетди, орқаси билан ўтириб қолди. Отдан сирғалиб бораётган, салкам кўкрагигача сувга ботган Темурни бир саркарда кўлтирдан аранг ушлаб олди. Амир Темурнинг оти, югани

оёғига илиниб қолдики ёки бошқа сабаб бўлдики, негадир ўзини ўнглаб ололмади. Бир-икки силтандио, бошини қўтарганча оқиб бораверди. Охири кўпчилиқнинг кўз олдида чўкиб кетди.

Ҳамма ёғи шалаббо ҳўл бўлган кекса соҳибқиронни қайтариб қирғоққа олиб чиқдилар. Бир неча киши уни қўлтиридан суяганча қодирга олиб бораб эканлар, у йўл-йўлакай:

— Варибир йўлимиздин қайтмағаймиз. Саёз кечув иллангиз, ушбу дарёдин ўтурмиз, — деб бораб эди.

Бироқ бу гал унинг айтганлари рўёбга чикмади.

Муаллиф бадий имконияти сиртига тепчиб, ёзувчи қалами ишорасига илҳақ бўлиб турган бу воқеаларни тарихчи сиполиги билан баён қилади. У, бу воқеалар асосида, Амир Темур ва Бибиҳоним қалбига ичдан назар ташлаганда, уларнинг кечинмаларини, тушларини тасвирлаганда, беқлар, амрлар, саркардалар раёйига қарамай, нима учун Хитой сафарига отланганига — гўёки силри бир домдан чиқиб кетмоқчи бўлгандек олис юртга қараб талпингани асронини очганида, балки кўпроқ бадий муваффақиятга эришиши мумкин эди. Зеро, ёзувчи воқеаларни ичдан ёритади, унинг учун мажхул нарса мавжуд бўлмайди. Лекин юқоридаги парчада учраган: «от... нима сабабдандир тойганиб кетди», отнинг «югани оёғига илиниб қолдики ёки бошқа сабаб бўлдики, негадир...» сингари ноаниқликдан далолат берувчи жумлалар адиб ўз бадий имкониятини тўла-тўқис ишга солиб улгурмаганлигини билдириб тургандек бўлади. Синчлов нигоҳингиздан четда қолмаган ҳалиги ишора: афсонада ҳам мана шундай қаромат белгиси мавжуд эди. Меъмор Бибиҳонимдан олган бўса — унинг ҳеч ўчмас изи Амир Темур тақдирга етишган дарз тимсоли эди. Афсонанинг бир нусхасида Меъморни ушлаш учун ясовуллар оёкка қалққанли, иккинчи нусхасида — майли бошқа сабаб билан, масжид томига уч йил экин экилиши улуг амир коллизиясининг шартли ифодаси сифатида қаралиши мумкин. Аммо реалистик нарсда Амир Темур коллизиясини ёрқин тасвирлаб бериш мумкин эдики, муаллиф бу имкониятни эътибордан четда қолдирмаслиги маълум бўларди...

Муаллиф Уста Ҳуқуқбой ички оламини бадий илчилликда тасвирлаб имкониятларини ҳам ҳар доим муддаогадиге амалга оширса, қани эди. Ҳар тўқисда бир айб дейдилар-ку... «Иморатнинг лойиҳасини «тузатган» машваратдан кейин айрим ўнбошиллар, кичик ишбошиллар ўртасида шивир-шивир гап юриб қолди, — деб изоҳлаб ўтади адиб, — бироқ бу шивир-шивирлар гоёти махфий сир сифатида айтиларди, сўзлаётган одам бамисоли қўлида чангаги билан келаётган Азроилдан қўриқиб ётган бемордек ўзи сир айтётган шергидан ҳам чўчиб турарди.

— Олдиндаги катта равоқ ноғониз қурилаган эрмиши, устод? — деб сўради ўша кунларнинг бирида Сайфулло Уста Ҳуқуқдан. Уста Ҳуқуқ лойиҳанинг ноғонини ўзгарганини, ҳали қачондир бу иш учун кимлардир жазоланишни ички бир туйғу билан сезарди. Лекин бу гапни кимларгадир айтган кишининг қош қўйиш ўрнига кўз чиқариб қўйиши мумкинлигини ҳам биларди. Шу боисдан Уста Ҳуқуқ шоғирдига хиёл эғилиб:

— Қўябер, улим, бундоқ нимарсалар, — бизнинг юмушимиз эрмас, — деди. — Бул тариқа гапни ҳеч кимсага айтиб бўлмас, бейойда эрур...

Ваҳоланки, Масжиди жомеъ қурилиши Уста Ҳуқуқ муҳаббати учун тақдир ингом этган — бир дафъалик синов майдони эди. «Равшан Ҳайдар янги қурилишнинг корфармоларидан бири бўлиб тайинланди, унинг сўзи билан Уста Ҳуқуқ бундай мўътабар иморатни тиклашда қатнашадиган бўлди. Уста Ҳуқуқ бу тақлифдан беҳад

кувонди, бамисоли ўзини бебаҳо совғасаломлар, тортув-тарағайлар билан қўйиб ташлангандек ҳис этди. Яна бунинг устига... ахир, келажакка ёдгор бўлиб қолгуси бу иморат қурилиши Сароймулк хонимнинг измида олиб борилади-ку». Қурилишга мана шундай кўтаринки кайфият билан келган Уста Уроқнинг ноўрин ўзгарган лойиҳани асл ҳолига келтириш учун ўз имкони даражасида ҳеч қандай саъй-ҳаракат қўрсатмагани — бу қадар мутелиги унинг Бибиҳонимга муҳаббати тўғрисидаги шарҳлар билан қовушмайди. Тархнинг ўзгартирилишга Бибиҳонимнинг ҳеч қандай муносабат билдирмагани ҳам ишонарли деб бўлмайди.

Умуман олганда, «Устанинг муҳаббати» қиссасининг маърифий аҳамияти шундаки, у ўқувчини тарихимизнинг олис бир даврига бадий саёхатга қорлайди. Утмиш сабоқлари бугун орқали амалга киради, деб ўргатади.

Албатта, «Устанинг муҳаббати» қиссаси орқали мозий бўйлаб илк бор сайр қилган китобхонлар ўз бадий, илмий мутлоаларини давом эттириб, келгусида халқимиз ва жаҳон тарихининг, моддий ва маънавий маданиятнинг қадриносиларига айланса-

лар, айти мударо бўлур эди. Ана шунда улар Уста Уроқнинг кўнглида пайдо бўлган илк севи бутун умр ўз кучини бирдек, ҳеч ўзгаришсиз сақламаганлигини, бу аслида мумкин ҳам эмаслигини, яъни кейинчалик бу мусаффо туйғу моҳиятан инсоний бахт-саодат, ҳаётнинг маъноси ҳақидаги мурод-мақсадга айланганлигини ҳам фаҳмлаб олади.

Таъкидлаганимиздек, Оқилжон Ҳусан бундан бир неча йиллар муқаддам ўзининг «Тогда ўсган бола» номли саргузашт романини эълон қилган эди. Еш китобхонлар ўртасида машҳур бўлиб кетган бу асаридан кейин адиб «Бахт қаерда?» қиссасини, «Қишлоққа саёхат» деб номланган қисса ва ҳикоялар тўпламини нашр эттирди. 1990 йилда эса «Чўлпон» нашриётида унинг «Учолса ҳам учмаган турна» деб номланган эртаклар ва ҳикоялар китоби босилди. Бу билан адиб болалар адабиёти бўйича ўзининг ният-режаларини маълум маънода яқунлагандек бўлди.

Оқилжон Ҳусан — фақат болалар адабиёти бўйича эмас, умуман, ўзбек насри бўйича баҳоли қудрат қалам тебратиб келётган адибларимиздан бири. Унинг «Гўрўғли қиссаси» романи бошқа бир

нашриётда чоп этилаётир. Ушбу китобдан жой олган уччала қиссининг ҳам янгидан эълон этилаётганини ҳисобга олиб, адабиётнинг ижодда ўзига хос изчиллик билан заҳмат чекаётганини ва ўзининг олтимиш йиллик тўйини ёрур ўз билан қутиб олаётганини алоҳида таъкидлагимиз келади.

Биз асосан ушбу тўпламдаги «Устанинг муҳаббати» номли қисса ҳақидагина тўхталдик. Китобдаги «Бозор Симобий» ва «Ибн Сино висоли» қиссалари эса алоҳида сўз юритишга муносибдир. Фақатгина шуни таъкидлаш лозимки, мазкур уч асарнинг ҳар бири ўзига хос оҳангга — «Устанинг муҳаббати» лирик-тарихий услубда, «Бозор Симобий» ҳажвий-ижтимоий услубда, «Ибн Сино висоли» эса тарихий-фантастик услубда янграйди. Бу нарсга эса, адабиётнинг ижодда кенгроқ миқёсларни илғаб ва қўзалаб, заҳмат чекаётганидан дарак беради.

Биз истеъдодли ёзувчи Оқилжон Ҳусанни 60 ёши билан муқаррабд этиб, унга янгидан янги ижодий ютуқлар, сизга эса, муҳтарам журналхонлар, севиғ афсонаси маҳактоши ёрдамида ҳаёт тилсимларини очинишга омад талаб қоламиз.

М. ҚҲШМОҚОВ

БАХШИЁНА

Усмон Азимнинг «Бахшиёна» шеърлар туркуми шеъртимизда очилган бир кўриқдир. Халқ йўлида ёзишга уринганлар аввал ҳам кўп эди. Вундан кейин ҳам кўп бўлса ажаб эмас. Лекин шеърхон «Бахшиёна» деганда аввало,

Усмон Азимни, унинг жасоратли ва бетакрор шеърларини кўз олдида келтиради. Уларда кўтарилган дадил ижтимоий фикрларни эслайди. Афсуски, улар ҳақида шу маҳалгача қўламлироқ бирон тадиқот яратилмади. Биз шу бўшлиқни тўлдиришга ва ўқувчиларни бахшиёна шеърлар дунёсига қайтаришга уриниб кўрмоқчимиз. Бахшиёна шеърларининг табиати, уларда кўтарилган масалаларнинг бугун билан алоқаси ҳақида фикр юритмоқчимиз.

Усмон Азим халқ достонлари ва термаларининг халқчил, тушунарли шаклларини, ифода усуллари — сажъ, воқеабанд ҳикоя, халқ қаҳрамонлари сиймосини шеърятга олиб кирар экан, одатдаги йўлдан бормади. Халқ озаки ижодида хос анъаналарни ижодий ривожлантиришга кўпам уринмади. Бу йўналиш — шеърлардаги бош ҳуусият эмас. У бошқачароқ йўлдан — озаки ижод анъаналарини, халқона тафаккур йўсинини ўзига хос ижод табиатига, қонунларига мослаштириш йўлидан борди.

Бугунги кунда наср у ёқда турсин, шеърятда ҳам романтизм билан узоққа бориб бўлмайди. Гап романтик туйғулarning даври ўтганлигида ҳам эмас. Балики бир қадар руҳан тушқун ўқувчиларни далиллар билан чиройли қилиб безатилган фикр ва туйғуларгагина иннотиршида. Бугун романтик пафос кам дейилса гўллик бўлур эди. Лекин шеърдаги романтик пафос, умумлашма фикр халқ номидан, халқона усулда тақдим қилинса-чи? Бу энди бошқа гап.

Агар ҳақиқат ҳам шеърятда халқона бадият сақланиб қучайтириб борилса, романтикнинг табиати, моҳияти ҳам ўзгаради. Чунки якка шахс тилидан берилаётган туйғулар ифодаси муқаррар заминда яшашга аллақачон кўниккан, шеърхонларнинг кўнглидаги истеҳзо қобилини ёриб ўтши жуда қийин. Ундай шеърлар нари борса, табиятан ҳис-туйғули ўқувчиларнигина қойил қолдириши мумкин. Оддий ўқувчи кўнглидаги ҳар қандай «ҳавойи» нарсаларга бўлган

ишончсизлик романтик туйғулар моҳиятида яширинган олижаноб фикрни қабул қилишга монелик қилади. Ҳар нарсдан ўз табиатига мос нарсаларни қутиб ўрганган муҳлис халқона шеърдан ҳам фақат халқона содда, халқона бадий, бир қадар романтик фикрларни кута бошлайди.

Усмон Азимнинг «Қадимги эртаги» Оқботир ва Қоработир афсонасини қайта ҳикоя қилади. Фольклоримизда айнан шу мазмундаги эртак борлигини билмаймиз. Лекин унинг эртаклигига тўла ишонамиз, бинобарин бошқа нарсани кутмаймиз. Ифода унсурлари ўша-ўша — халқ ижодиётидаги каби. Қаҳрамонларнинг характер йўналиши ҳам ўша-ўша. Оқботир — эзгулик тимсоли. Қоработир — қўлидан яхшилик қилиш келмайдиган, дўстлик йўлида фаний дунё ҳавасларидан воз кечолмайдиган одам. Ҳатто, юртта бостириб келган ёв образи ҳам халқона романтик қиёфага эга: «Ўша замонларда ёв ҳам мард бўлган экан».

Бироқ халқ озаки ижоди учун характерлар тасвирида босқичлилик, улар тафаккурдаги йўсини кўрсатиш унчалик ҳам хос эмас. Аниқроғи, фольклорда бу нарсга асосийси эмас. Вундай далилларнинг ўрнини аксар ҳолларда қаҳрамонларнинг характер йўналиши босади. Оқботирми — у албатта яхши бўлиши, эзгулик йўлида курашиши лозим. Қоработирми — отидан маълум. Ундан бирон ёруғ ҳаракат қутиб бўлмайди. У, ҳатто бошида ижобийроқ тасвирланса ҳам, охири оқибатда қўлини нопокликка уриши, қоралини кўрсатиши керак.

Усмон Азим ўз қаҳрамонларининг анъанавий характер йўналишини сақлаб қолган ҳолда, уларга босқичлиликни, ўсишни, мантикий ва психологик далиллашни киритади. Ҳар бир мисрани оҳанг ва образ жиҳатидан халқона сайқаллайди. Халқона сўз ва иборалардан фойдаланади.

... Ёв қуршовада қолган ва ўлимдан қутулишининг бирдан-бир йўли бири иккинчисини ганий қўлига қутиб бериш бўлган ҳолатда, даставвал Оқботир ҳам, Қоработир ҳам ўз жонини бир-бирини ҳақда қила бошлайди. Лекин мулоқот давомида Оқботирнинг дилида фақат эзгу ўйлар ҳукмронлиги, Қоработир бўлса бесар қилиб кетаётган мол-мулкига, шон-шавкатига ачинаётганлиги маълум бўлиб боради. Оқботирнинг истаги

Жавлон Умарбековнинг ушбу китобга ишлаган суратларидан

дўстлик учун жон фидо қилиш. Табиийки, у дўстидан ҳам шуни қутшига ҳақли. Қоработир ўлимга фақат бир одам қошида паст кетмаслик учунгина рози. Унинг учун дўстликдан ҳам азизроқ нарсалар бор. Бири учун фақат дўстлик, иккинчиси учун сохта номус, уят масаласи турибди. Агарда Оқботир бўлмаса эди, Қоработир аллақачон душманга таслим бўлиб қўя қолган бўлар эди. Лекин Оқботир унинг йўлини тўсиб турибди. Оқботир тимсолидаги улугвор қадриятлар унинг опшора тубанликка кетишига йўл бермаляпти. Кўнглида зимдан: «Агар номус қўлини тутмаса эди, Қоработир аллақачон дўстлигини сотиб юборган бўларди», деган фикр тугилиб кела бошлайди. Чунки Қоработирнинг ҳатто номус, уят туйғуларини ҳам бу тушунарларнинг асл табиатига мос эмас. У пировард-натикада элнинг ўзи ҳақидаги фикри ўзгариб қолишдан қўрқади. Шу фикрси эса унинг Қоработирлиги — «юртнинг аркаси, жуларларнинг серкаси» бўлишига ҳеч бир ишонч йўқ. Шулардан айрилса у ўлимга ҳам рози.

Маълумки, халқ тафаккури изидан юрган-да Қоработир охири дўстликка хиёнат қили-

пи лозим. Чунки — Қоработир. Усмон Азим ҳам бундай анъанавий йўлдан воз кечмайди. «Охири Қоработир кўнди. Оқботирнинг кўлини боғлаб, ёв қошига ҳайдаб келди. Ёв саҳий экан — Қоработирга инъомлар берди, ёв танги экан — Оқботирни ҳам озод қилди».

Халқ анъанасига садоқат ва айнаи вақтда уни жиддийлик билан тўлдириб бориш шоирга романтик, бироқ юксак ҳамда олижаноб фикрларни юракка тегадиган қилиб ифодалаш имконини берган. Қахрамонлар характерида ўзгариш киритмасдан, бироқ ҳар қадамда, ҳар мисрада уларни психологик далиллар билан исботлаб бориш, руҳий динамикасини кўрсата олиш, бир қарашда оддий, маълум гапларни ҳам тамоман янги фикр ҳолига келтиради. Энди эртақ қаҳрамонларининг фикрлари, туйғулари ҳавойи, заминдан узилган бўлиб туюлмайди, балки кўнгли аҳтиёжи бўлиб майдонга чиқади:

Оқботир:

*Бу дунёда бошим кўтариб,
Тирик юрмаклизим қолмади.
Дўст жонини қолди қўтқариб,
Мениг билан йла олмади.*

*Дўст дўст учун жондан кечмаса,
Дўст дўст учун бермаса дорга,
Дўст дўст учун оғу ичмаса,
Қўёш қаро тортмасму ордан.*

Бу ақидалар — дунё каби қадим. Лекин улар халқ оғзаки ижоди йўлида эмас, бошқачароқ, яъни индивидуал ижод йўсинида айтилса эди, қуруқ панд-насиҳат сифатида қабул қилинар, бинобарин, ўқувчида етарли таассурот содир бўлмас эди. Бу ҳужм — ҳулоса мантқиқий исбот йўли билан чиқарилса, илмга ўхшаб қоларди, бадинятдан маҳрум бўларди. Жимжимадор сўз ва иборалар билан баён этилса, назмбозликка айланади, демакки, акс таъсир қилади. Зеро, шакл ва мазмуннинг нисбати қондасини бузиб бўлмайди.

Халқ йўлида ёзилган бу фожееанинг ўз дари, ҳатто бугунги кун билан ҳам бевосита алоқаси йўқ. Лекин билвосита алоқа мавжуд. Биринчидан, иқтисодий ночор ҳаёт ижтимоий нопокликни, ижтимоий нопоклик умумий ахлоқсизликни келтириб чиқараётган эди. Бу ўз навбатида жамият ҳаётининг тобора чиркинлашишига, одамлар кўнглидаги эзгу туйғуларнинг аста-секин сўнишига олиб келаётган эди. Чинакамга эл дарди билан яшайдиган шоирнинг сўзи бундай пайтларда энг юксак аъмоллардан баҳс этиши, шуларнинг унутилиб кетмаслиги учун курашиши лозим бўлади. Таъбир жоиз бўлса, одамларга эзгуликнинг алифбосини эслатишга тўғри келади. Юксак аъмоллардан сўзлашнинг энг қулай йўли эса, шубҳасиз, романтикадир.

Иккинчидан, шоир камбағал Оқботирнинг жумардлигини, бойвачча Қоработирнинг эса хоинликка тайёрлигини ҳам ишора этиб кетганки, бу ҳам мавжуд ижтимоий муҳитда ўзининг қонуний акс-садоқсини топиши лозим бўларди.

Шу туркумдаги Қалдирғочойимнинг қалмоқ элида зиндондан бўлиб ётган Алпомишнинг чорлаб, «туя боқиб туриб, кўзидан ёши оқиб туриб», йиғлаб айтган гаплари ҳам ўзининг романтик чўққилари устидан ошиб ўтиб, ғафлат уйқусида ётган; кўзинини очсанг-чи, деб туртадигани, ғанимлардан ҳимоя этишга паҳлавони қолмаган «қуллар ва мансабпарастлар» юртида реал акс-садо беради:

*Туя боқдим, тоғонларим
ғижжа тикан,
Сен келмасанг
Асқар тоғ ҳам чўкадиган.
Сабр битди, Войчиборни,
ога, чорла!*

*Ҳар бир элга
бир эр йиғит керак экан!*

Элбек бахши ҳақидаги туркум шеърларда ҳам шоир элу юрта бевосита мурожаат

қилмайди. Уларнинг баъзиларини термалар йўлида айтилган. Халқ доғишмандлигининг дурдоналарини гўё қайтадан ҳикоя қилаётгандек. Лекин шоир бу ерда ҳам ўзига хос йўл топади. Дунё ва одамлар ҳақидаги энг оддий, энг содда, энг гўзал фикрларни поэтик қайта ишлаб, самимий, жозибадор сўзлар билан ифода этади. Ўқувчиларни яна ўша эзгуликнинг алифбосига қайтаради:

«Элбек бахшидан «Емон нима?» деб сўраганлариде, шундай дебди:

*Юлдузи йўқ осмон ёмон,
Кундўзи йўқ жаҳон ёмон,*

*Тўйларда йиғлаган ёмон,
Вақтида йлмаган ёмон.*

*Баҳорсиз келган сел ёмон
Ботирсиз қолган эл ёмон.*

*Даласиз деҳқонлар ёмон,
Боласиз армонлар ёмон».*

Бу содда фикрларнинг кучли жозибаси бор. Чунки улардан халқ тафаккури бўй чўзиб турибди. Дунё олаёвуриде боши айланган, иқтисоди сиёсатнинг тўфонларида кўз очолмай қолган жамият ижтимоий бўҳрондан қутулиш учун ўзининг аслиятига — халқни халқ этиб шакллантирган маънавий асосларга қайтиши зарур. Шундай қайтишнинг йўлларида бири эса, эҳтимолик, халқ ижоди орқали, уни қайта ишлаш орқали содир бўлса...

Шоир юқоридаги фикрлари ҳар нарсанинг боши эканлигини жуда чиройли бир йўл билан исботлайди:

«Элбек бахшидан «нима йиғлатади?» деб сўрганлариде, шундай дебди:

*Осмонсиз юлдуз йиғлатар,
Жаҳонсиз кундўз йиғлатар.
Бўлмаган тўйлар йиғлатар,
Бемаҳал йлган йиғлатар.
Тирамоҳда дард йиғлатар,
Элсиз қолган мард йиғлатар.
Деҳқонсиз дала йиғлатар,
Энасиз бола йиғлатар.»*

Элбек бахши тилидан айтилган, вақти-соатида ўзининг азалий қонунига мувофиқ юз берган ҳар нарсанинг гўзаллиги, бемаҳал, бемаврид келган ҳар нарсанинг ёмонлиги ҳақидаги содда, лекин халқ доғишмандлигининг нафаси уфуриб турган ҳақиқатлар, бундай азалий ва абадий ҳақиқатлардан қачонлар четлаштирилиб, қандайдир сохта «изм»лар ҳусусида бахслашиб юрганларнинг тафаккурини оддий, заминий ҳаётга олиб тушишга қодир. Асл ҳаёт, асл гўзаллик қандайдир юксак ва мубҳам ижтимоий орзуларда эмас, ерда, ёнимизда яшаб турганлигини эслатиши, кўрсатиши билан қадрийдир.

Элбек бахшининг юрти босиб олган ғаним шоир билан айтишуви ўзига юклатилган матно, кучли ижтимоий фикр жиҳатидан мўъжаз бир достонга тенг. Унда гарчи, характерлар хатти-ҳаракатда кўрсатилмаса ҳам, Элбек бахши тилидан уларга лўнда, аниқ таърифу тавсиф бериладики, биз у персонажларни кўриб тургандек бўламыз. Ҳам суврати, ҳам сийратидан воқиф бўламыз. Бу натижага шоир кенг камровли, ўта жонли ва ифодали образлар яратиш орқали эришади. Персонажлар характерининг энг асосий қирраларини кўрсатиб боради:

*— Мен кўрганман осмонларнинг
тинигини,
Тошлар тегди, териб олдим
синигини.
Бешикдаги гўдакларга тиг
санчидлар,
Шунда билдим мардларининг
қилигини.*

Портрет тасвирида ҳам ҳалқона бўрттиришлардан, лофи билан сўзлашлардан фойдаланади. Бу эса бир томондан ҳалқона оҳангдан узилмасликка, бошқа томондан ифоданинг яхлитлигига олиб келади:

*— Тогдай бўлиб турган одам —
наварбоши,*

*Улчаб кўргин Ер —
осмонни босар тоши.
Элбек бахши, мақтайвергин,
кам бўлмайсан,
Марднинг шундай бўладими
кўзи-қоши?*

Юксак пардада айтилган бундай сапол-жавоблар ўқувчини охира айтиладиган содда, лекин шу соддалиги билан улкан бўлган фалсафий фикрларга тайёрлайди. Дунёнинг ўткинчилиги, одамларнинг ҳақ сўзга доим муҳтожлиги ҳақидаги фикрлар панд-насиҳат бўлиб туюлмайди. Чунки улар асарнинг бутун тўқимасидан ўсиб чиқади. Ҳар бир сўз, ҳар бир мисра ўқувчини шунга тайёрлаб келади:

*— Мени қўйгин, менга тақдир
тошдир азал,
Аммо дунё тўғри сўзга
очдир азал.
Шоҳинг кимдир? Қўрқоқ, хоин,
хиёнаткор,
Бузуқларнинг даврасига
бошдир азал.*

*...— Ҳақ гап учун
ҳар бир ишга кўнади эли,
Тўғри сўздан кўнади,
тўлади эл.
Дордан қўрқиб ёлгон айтиб
турганим йўқ,
Шоирлари ёлгон айтса
ўлади эл.*

Мазкур шеърлар турғунлик замонида битилган. У пайтлар ҳақ сўз қанчалик кўвгин қилинганини, ҳақ гап айтишнинг имкони деярли йўққа чиқарилганини, энг юксак минбарлардан бемалол ёлгон сўзлар айтилганини эслатиб ўтиришга ҳолат йўқ. Ҳатто, ҳозир ҳам ҳақ гапга ҳамма кўнавермайди. Агар шуларни эсласак, шоирнинг ҳақ сўз учун бунчалик куйинишининг асл сабаблари ошкор бўлади. У кўплар тасаввур қилгандек шеърятда бозориг бир йўл топиб, шуни тасарруф қилиб, енгил шон-шухрат илинжида юрмаган эди. У ошкор бонг ураётган, ҳай-кираётган эди. Лекин бу ҳайкириқни ўз тилидан айтишга нафақат цензура имкон бермагани учун, ҳатто жамиятнинг ҳам маърифат тайёр эмаслиги боис шоир бу сўзларни халқ бахшиси — Элбек бахши тилига жойлаган.

Халқона оҳангдаги шеърлар тўғрисида гапирганда уларнинг покиза ҳаёт ҳақидаги улкан бир армон эканлигини ҳам доимо ёдда сақлаш керак. Аслида орта бўрилиб қараш, унда ёруғ дард кўриш, ўша дардини тараннум этиш ҳам мавжуд ижтимоий муҳитдан норозиликнинг бир кўриниши. Мавжуд жамиятда қуйлашга ариғулик жиҳатлар топилаётганда, буларни ўтмиш ҳаётдан излай бошлашга тўғри келганининг исботидир. Бу жамият ҳаётининг тобора бўғилаётгани, эркин нафас, тоза ҳаво етишмай қолаётгани, шахслар дилида ноаён бир исён тугилиб келаётганининг далолатиридир. Бир замонлар жамиятни ўзгартирмоқчи бўлган рус «народник»лари — маърифатпарварларнинг халқ ичига юришига ўхшаган бир нарса — шахсининг ўз асосига — халққа қайтишидир. Эҳтимолик, халқона шеърларнинг (халқ руҳи бузилмасдан кўчирилганларининг) ғоят нафис ва гўзал бўлишининг сабаби ҳам шундадир.

Усмон Азим халқ анъанасини бузмасдан фойдаланиш йўллари биринчилардан бўлиб кўрсата олди. Унинг ўзбек шеърятига қўшган энг катта ҳиссаларидан бири ҳам шу бўлса ажаб эмас.

Мусулмон НОМЗОВ

Хорамада Шоҳсанам исми жуда кенг тарқалган. Воҳадаги ҳар гурт қизнинг иккитаси ана шу исм билан аталади. Зеро, бу сўз икки қисмдан иборат бўлиб, «шоҳ» — ҳукмдор, «санам» — худо, бут; гўзал, кўркем маъноларини англатса-да, моҳиятан тарихий асоси жуда қадимий воқеаларга бориб тақалади.

Маълумки бутпарастлик ибтидоий динларга хос. Улар бут — санамни худолар образи тимсоли деб билганлар. Бундай худо тимсоллари — ҳайкалчаар Маккадаги диний ободатхона — Каъбада 300 дан ортиқ бўлганлиги ҳақида маълумотлар бор. Кейинчалик ислом дини шаклланиб, яқна худого сириниш одат тусига киргач, ўша бутлар — санамлар Каъбадан чиқариб ташланган.

Шунингдек Урта Осиёда кенг тарқалган қадимги динлардан зардуштийлик ҳам санамлар билан узвий боғланган. Бу диннинг пайдо бўлиш ўрни ва тарқалиши ҳақида ҳозирги кунгача илм аҳли орасида турлича қарашлар мавжуд. Кўпчилик олимларнинг фикрича, бу дин Хоразм ва Сўғдиёнада шаклланган, кейинчалик эса Эрон салтанатининг расмий динига айланган. Немис олими В. Альтхайм: «Зардуштра бешиги Оксус соҳилларида бўлган, унинг номи билан аталган дин ҳам ўша ердан чиққан» деб ёзади. Академик С. Ф. Ольденбург зардуштийлик инсоннинг ер юзидagi ҳаётини енгилаштига, уни бахтиёр қилишга қаратилган энг окилона дин», деб ёзган эди.

Бу таълимот билан боғлиқ айрим фикрлар Ф. Сулаймонованинг бир неча мақолаларида ҳам кўзга ташланади. Жумладан, у ўзининг «Муғ» сўзи ҳақида айрим мулоҳазаар, мақоласида қуйдаги қизикарли фикрни билдиради: «Зардуштийлик таълимотиға биноан танадан чиққан жон «жудо этувчи кўприк» олдиға келади. Аҳдға садоқат, қуёш маъбудаси Митра ва унинг ҳамроҳлари... ҳар бир жонни яхши ва ёмон қилмишлари, сўзлари ва фикрларини тарозининг икки палласига қўйишади. Ҳукмини Митра чиқаради. Жаннатға жонни гўзал қиз Даэна олиб кетади. Бу фикрга яқин миф ва афсоналарни Урта Осиё ва Кавказ халқлари озгачи ижод намуналарини кузатганда ҳам кўп учратиш мумкин.

Зардуштийлик пантеони маъбудалари орасида ҳосилдорлик, сув худоси — Анахитаға, айниқса, эътиқод кучли бўлган. Бунинг Хоразм (Тупроққалъа) ва Сўғд харобаларидан Анахита тасвирланган ҳайкалларнинг топилиши ҳам исботлайди. Бу диннинг муқаддас китоби «Авесто»да ҳам хотин-қиз маъбудалар тасвирига кенг ўрин берилган.

Балки қадимда фақат ҳукмдор табақа қизларигагина қўйилган Шоҳсанам исмидаги санам — халқ эътиқод қўйган маъбуда —

Анахита ёки гўзал қиз Даэнадир. Чунки халқ мардлик, тўғрилиқ, вафодорлик, садоқатни доимо эъзозлаган. Бу инсоний фазилатлар билан ўз қахрамонини беазаган ва уни ўлмас қахрамонга айлантирган...

Ўзбек, озарбайжон, туркман, қорақалпоқ ва бошқа туркий халқлар ўртасида машҳур «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достонининг қурилиши ҳам жуда қадимий бўлиб, назаримизда, тарихий илдиалар диний манбаларга бориб тақалаётгандек кўринади. Чунки бу достон қурилиши заминда туркий халқларнинг муштарак мероси — «Қўрқут ота китоби»даги воқеалар қурилиши ётади.

Агар Бомси Байрак ва Бонучечак саргузаштлари билан Ғариб ва Шоҳсанам саргузаштларини қиёс қилсак, воқеаларро таъсир мавжудлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин бўлади.

Бонучечак Бомси Байракка бешиқдагидайёқ унаштирилган. Ғарибининг отаси Ҳасан ваиз ва Шоҳсанамнинг отаси Шоҳаббослар ҳам фарзандлар туғилмасиданоқ уларнинг бўлажак тўйлари ҳақида келишиб қўйишади. Бомси Байрак 16 йил давомида ўз еридан айрилиққа юради, Ғариб ҳам 7 йил дарбадарликда азоб чекади. Байрак ўз элига қайтиб синглисига, кўр бўлиб қолган отасига учрашади ва ўзини танитмай Бонучечакнинг тўйига ошиққади. Бу ерда турли мусобақаларда қатнашади. Ғариб фаолиятида ҳам худди шундай кўриниш учрайди. Яратчук Байракни ўлди деб, унинг қонли қўйлагини Вонуна келтиради. Шовалад ҳам Ғарибни ўлди деб унинг қонли қўйлагини онасига элтиб беради. Ҳар иккала воқеада ҳам ошиқ-машуқлар бир-бирининг висолига етишадилар.

Урта Осиё ва Озарбайжон халқлари Шоҳсанам образини фавкуллода маҳорат билан яратганликларни таниқли фольклоршунослар Х. Г. Кўрўғли, С. Ёқубовларнинг илмий тадқиқотларида, С. Рўзимбоев, Қ. М. Мақсотов ва С. Зуфаровларнинг айрим кузатишларида таъкидлаб ўтилган.

Х. Г. Кўрўғлининг кўп йиллик илмий изланишларидан маълум бўлишича, «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достони воқеийлигида тарихий ҳақиқат бор. Шоҳаббос — тарихий шахс бўлиб, Сафавийлар сулоласининг ҳукмдори Шоҳ Аббосдир. У вафотидан кейин афсонавий қахрамонга айланган. Достондаги Ҳасан ваиз ҳам тарихий шахс — Шоҳ Аббосдан олдин ҳукмронлик қилган Тоймасхоннинг ваизи, кейинчалик эса Шоҳ Аббоснинг ҳам ваизи бўлган. Ғарибининг рақиби, лашкарбоши Шоҳвалад ҳам тарихий шахс — Оқ Қўнонли туркман сулоласининг лашкарбоши. Достон воқеалари кечган Дирбарқар, Богдад ва Ҳалаб шаҳарлари ҳам қадимги туркий сулоласининг ўша даврдаги марказлари бўлган. Бундай тарихий фактлар билан боғлиқ эпизодлар ва жуғрофий номлар С. Ёқубованинг тадқиқотида ҳам ўз ифодасини топган. Демак, кўпал саёхлар, қа-

димшунослар (археологлар) ва этнографларнинг диққатини ўзига жалб қилган «Шоҳсанам қалъа» билан достонда тасвирланган шаҳар четида — саҳрода бунёд қилинган «Шоҳсанам богсаройи» иккаласи билта жуғрофий номдир деган фикрга келсак, хато қилмаймиз. Бундай фикрга келишимизнинг асосий сабабларидан биттаси — достонда богсарой Шоҳсанамнинг отаси томонидан бунёд қилинган дейилади. Ҳақиқатан ҳам катта сулоланинг ҳукмдори ўзининг яқна-ю ягона қизи учун қалъа қурдириши муболаға бўлмаса керак. Иккинчидан, қадимий Хоразмни тадқиқ қилган қадимшунос ва этнографларнинг маълумотларига қараганда, Шоҳсанам қалъа (Кўҳна Урганч шаҳридан 90 километр жанубий — ғарбда жойлашган) IV асрда тушкунликка учраб, XIX асрда яна тикланган. Бироқ XIII асрда мўғуллар ҳужуми натижасида яна вайрон қилинган.

Тахминимизча, достоннинг пайдо бўлиш даври билан бу қалъанинг бунёд қилиниши орасидаги фарқ жуда катта эмас.

«Шоҳсанам қалъа» номига дахлдор дастлабки маълумотлар 1819 йилда Хевага саёхат қилган бир рус генерали Н. Н. Муравьевнинг хотираларида ҳам мавжуд. У ёзади: «Узоқ вақт излаган ва ниҳоят топишга муяссар бўлган, атрофи музлабган қўлмак билан ўралган хараба — «Шоҳсанам қалъа»га биз тонг пайтида етиб келдик. Бутун Осиёға маълум бўлган, қўшиқлари қуйланиб, қиссаларда айтилиб келинган «Шоҳсанам қалъа» йўлнинг ўнг томонида бўлиб, девор қолдиқлари зўрға кўриниб турарди...». Ушбу маълумотдан кейин уш ҳақдаги афсонанинг қисқача воқеасини ҳам келтиради.

Қалъа харобалари ҳақида қисқаниа маълумот берувчи яна бир ишончли манба — Муҳаммад Ризо Оғаҳийнинг тарихий асарларида. Оғаҳий ўзининг Муҳаммад Аммихон билан 1836 йилда сафарга чиқиши ва сафар давомида «Шоҳсанам қалъа» харобаларида ҳам бўлганликларини қайд қилади.

«Шоҳсанам қалъа» харобалари ҳақидаги айрим маълумотларни ўтган аср форс манбаларида ҳам учратиш мумкин. Таниқли сиёсий арбоб ва йирик форс адабиётшуноси Ризоқулихон Ҳидоят XIX асрнинг ўрталарида шоҳ Насриддин Кажара (1848—1896)нинг махсус топшириги бўйича Муҳаммад Аммихон давлати — Хивага расмий ташриф буюради. Уша сафари давомида у кундалик тутиб, унда ҳатто дам олиш учун тўхтаб ўтилган жойларни ҳам қайд қилиб боради. Бу кундалик «Туркман ва Туркманистон тарихи материаллари»нинг иккинчи жилдида «Ризоқулихоннинг Хоразмдаги элчилиги ҳақидаги ҳисоботи» сарлавҳаси остида киритилган. Жумладан, унда шундай сатрларни ўқиймиз: Биз жазирама саҳро, қум барханларидан ўтиб, қачонлардир аҳоли истиқомат қилувчи маскан бўлган «Шоҳсанам қалъа» деб номланган жойга келиб тўхтадик...

Бизнингча, турли тарихий манбаларда қайд қилинган бу фикрларнинг барчаси дoston сюжети, достондаги жуғрофий номлар ва Шоҳсанам образи билан ҳам-оҳангдир. Бу далилларнинг мантки шуни кўрсатадики, «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достони учун Хоразм воқаси қадимий беланчақдир. Достон узоқ асрлар давомида шу воҳада шаклланган, шу воҳадаги ижтимоий-эстетик муҳит билан узвий боғлиқ ҳолда сайқалланиб, қуйланиб келинган. Шу тариқа Шоҳсанам номи ҳам севи ва садоқат тимсоли тарзида Хоразм элида шуҳрат топанган. Энг муҳими, эл асрлар оша Шоҳсанам исмида аёлининг шунчаки ташки кўрки жамоланингина эмас, балки жисмига монанд маънавий камолотини, ички гўзаллиги — ахлоқий покизалиги, ҳар қандай вазиятда ҳам аҳлида собитлиги, вафодорлиги идеалини англаб ва англашиб келган. Сулув сулув эмас, севган — сулув, дейди халқимиз. Шоҳсанам ҳам севиб-севилганидан сулувлик салтанати соҳибаси сифатидаги эъзозга муносиб бўлолди. Шу боис номи ҳам севиб — севилиш ифтихорини англатувчи маъно касб этган.

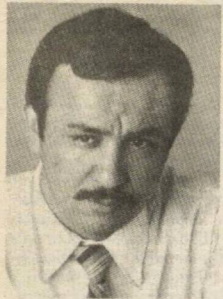
Қодир бахшидан ёзиб олинган достон вариантда шундай сатрларни ўқиймиз:

Шоҳсанам қиз дерлар
мени отими,
Бир оҳ урсам олам ёнар
ўтима...

Бу ўтли сатрларда Шоҳсанамнинг ифтихорини ҳам, армонли тақдирини ҳам пайқаса бўлади. Ҳа, у шоҳнинг қизи эди, лекин эрки бўғиқ санам эди. У инсон сифатида севиш ва севилиш ҳуқуқига эга эканлигини англаб етган, лекин зolim замонда зайилдан шу ҳуқуқи, эрки тан олинмаган пок қалби санам эди. У ёниб севмоқ ва аҳдға содиқлик тимсоли эди-ю, лекин замон ва шарият зайлига кўра эрки тушовланган муштипар санам эди. У шуларнинг барчасини рад эта олган исён бўлди. Афтидан, ана шу фазилатлари тўғайли Шоҳсанам исми элда қарор ва шуҳрат топанган.

Шуниси ҳам борки достоннинг мавжуд олти вариантдан фақат Турсун Вахши Жуманиёзовдан ёзиб олинган нусхадагина шундай қайд бор: «У туғилган пайтда «Шоҳнинг қизи Шоҳсанам бўлсин!» деб от қўйилган эди. Бу тарихий ҳақиқатни тасдиқлайдиган далил, албатта. Чиндан ҳам шоҳ қизи эканлигини таъкидлаш мақсадида ном қўйиш удуми мавжуд. Шу билан бирга ана шу номи ҳам таъкидлаш лозимки, бу номда халқ идеалидаги қизларнинг илоҳи — гўзали, ақллиси, заковатлиси, вафодори, дардаки, чин сўзлиси, меҳрибон, меҳнаткаши сингари аъло инсоний фазилатларнинг соҳибаси ҳам анланган.

Гавҳар ЭШЧОНОВА
Хоразм

Асқар МАХКАМ

Асқар Махкам — ұзига хос изланаётган ижодкор. Унинг эътиборингизга ҳавола этилаётган янги асари «Ишқ» деб номланади. Ишқ аслида шўро адабиётида юзаки қараб келинган тушунчадан мутлақо фарқ қилади. Шу боис, асар бироз мураккаброқ туюлиши мумкин. Жаридамизнинг ушбу сонида мазкур достоннинг бир қисми билан танишасиз.

Офариниш тилсимлари тилсиз эди...

Офариниш ҳодислари асрор эди, шарор эди,

Офариниш...

Офариниш...

Офариниш...

Ҳаққо нечун тупроққа жон

Ҳаққо нечун хокка иймон,

Ҳаққо руҳ не, не бу сайрон

Ҳаққо руҳ не — бу саргардон.

Бу саргардон,

бу саргардон.

бу саргардон...

Еллар танин сўрар мазор пушталарин,

пушталарда куймаланар қаландарлар

қаландарлар,

қаландарлар,

қаландарлар...

Кўзларида ҳалқалари, зикрлари, нолалари, тасбиҳлари,

кўзларида асолари, качкуллари, кангуллари,

оёғида тўссалари, ўлкалари, кўчалари

Бодлар танин сўрар мазор лаҳадларин

лаҳадларининг туйнугидан боқар тун-кун битта нигоҳ

битта нигоҳ,

битта нигоҳ,

битта нигоҳ...

Бу нигоҳнинг сирти синиқ, туби синиқ,

бу нигоҳнинг қосасида захру шароб

захру шароб,

захру шароб,

захру шароб...

Ким захр ичар, ярақлайди кулгу тиги лабларида

ким шаҳд ичар тентирайди йиги сели кўзларида

Бу таззоддир, бу азобдир, бу қаззобдир —

бу дунёмас — бу қассобдир, бу қассобдир,

Мен шаҳд ичиб лабларимни кўмдим хумга

хум сап-сариқ деворларин парчалади

хум қип-қизил қовурғасин майдалади

хум йиқилди қабристоннинг пуштасига

Бод танасин ялаган гўр кунгураси

хумга ўхшар,

хумга ўхшар,

хумга ўхшар...

Мен захр ичиб кўзларимни солдим хумга

хум қоп-қора қон ичида чайқалди — мен

хум қим-қизил ёш ичида айланди — мен

хум сап-сариқ сув қағрига ташланди — мен

эй навосоз, эй нағмасоз, эй қазосоз

эй садосоз, эй сафосоз, эй азосоз,

эй балосоз,

эй балосоз,

эй балосоз...

Девонага Ишқ бергали гадо келди

пушталарнинг ҳўл бағридан яланг оёқ

яланг оёқ,

яланг оёқ,

яланг оёқ...

Девонага Ишқ бергали гадо келди

мазорларнинг қат-қатидан оқ кафанда —

оқ кафанда

оқ кафанда

оқ кафанда.

Деди гадо — Улим — бу Ишқ сармояси

сармояси

сармояси

Деди гадо — Улим — бу Ишқ ҳамсояси

ҳамсояси

ҳамсояси

Деди гадо — Улим — у Ишқ остонаси

остонаси

остонаси

Деди гадо — Улим — бу Ишқ ҳамхонаси

ҳамхонаси

Деди гадо.

Тўхта гадо, Тўхта гадо, Тўхта гадо,

Пушталардан ўтиб келдинг оёғинг ҳўл

Ер йиғлади, кўк йиғлади, мен йиғладим

мазорлардан ўтиб келдинг кўзларинг ҳўл

Гўр йиғлади, ел йиғлади, сен йиғладинг

Деди гадо — Ишқ келтирдим кўзларимда

кўзларимда, мана сопол кафтаримда

кўзларимда, мана булоқ кўзларимда

оёғимда ориқ ёриқ оёғимда

тиллеримда, гимдаланган тилларимда

ўнгаларимда,

сўлларимда,

тушларимда,

Ишқ келтирдим — деди гадо.

Деди гадо — узоқларда, дилдек узоқ-узоқларда

ёвуқларда, дилдек ёвуқ-ёвуқларда

бир шўла бор нури совуқ куйдиргичдир

ўликларни турғизувчи нури ато

тирикларни ўлдирувчи нури қазо

Деди гадо — ер қабарган оёғимдир чоригларим

огриқларим олиб юрган хуржунларим

сошиб келдим тариқлардек огриғимни, огриғимни, огриғимни

хуржунларда, качкулларда, халталарда

ким олмади, кимлар олди бул тариқни шўл тариқа,

ким олмади — оёқлари янчиб ўтди тариқларни

кимлар олди — лабларида тўтиб кетди тариқларни.

Хей Ишқ тўхмин сошиб юрган бир гадонинг

тариқлари, тариқлари, тариқлари.

кўкарайми кўкрагида кўм-кўк бўлиб

кўкракларим тешиб оққан тариқларим

Деди гадо — хуржунлари тўла тилло —

Деди гадо — качкуллари тўла тилло —

Бу тиллолар сариқ эди юз зардидек

дил зангидек, дашт чангидек,

бу тиллолар қизғин эди қон рангидек, жон рангидек,

нон рангидек.

Бу тиллони Ишқ қони минг йил чайқаган

бир гадонинг устухонин ибриқида

ибриқида,

ибриқида,

ибриқида...

Деди гадо — Олурсанми кафтаринг ёз

гадо нони ширин бўлар жони янглиғ

Деди гадо — Олурсанми кўзларинг оч

кўзларинг оч,

кўзларинг оч,

Кўзларинг оч очлиғ янглиғ хор бемадор.

Тан кўргонин гиштарига суянгансан,

суянгансан, чирангансан, тиралгансан

тан кўргони ичра итдек яралгансан,

яралгансан...

Ит ялоғи — дунё ҳирси, дунё кири, дунё кўрки

Ит ялоғи — дунё ғами, тан алами, нафс тамағи

Деди гадо — тан кўргонин дарвозасин зулфинлари

эй кўргоннинг устунлари, тўсинлари,

бул ҳисорнинг оқ синчлари.

Тиш михлари қадалган тан сиз бўласиз,

тил шилтаси тўкилган тан сиз бўласиз,

кўз кирлари сочилган тан сиз бўласиз,

дил қонлари занглаган тан сиз бўласиз.

Мен гадоман — бул пуштада борар йўлим,

бул пуштада оёқларим майингина сўйлашади гиёҳ билан

кулдек тўпроқ билан унсиз сўйлашади тўпигларим,

тўриқларим,

тўриқларим,

тўриқларим...

Пушта тилга кирган кўклам кезларида

товонимга суйкалади соғин еллар.

мазорларда чайқалади вужудлардан

кўчаётган арвоқларнинг нафаслари.

Мен биламан — бу дунёда қайда макон

қайда эшик, қайдан ўтар тан карвон,

қайга борар бул карвоннинг сўқир хайли,

қайга борар бул карвоннинг бемор аҳли,

Қайга борар бул карвоннинг маҳрамлари? —

Ер тилини тишлаганча чайқалади.

чангиб кўчар тўёқларнинг шиддатидан

руҳ тарк этган қолибларнинг қолдиқлари

Осмон ерга ёғётган мовий ёмғир

бу ёмғирнинг зарралари нур нурлари

бу ёмғирнинг томчилари ёш ёшлари

Осмон ёққан саҳроларда ёбонларда

карвон рўзгор тўзонини ютиб кўчар

карвон рўзгор тўпуғини ютиб кўчар

осмон ёққан далаларда, ўнғирларда

карвон берар ўз гуштини кавшаб борар

карвон борар ўз қонини ичиб борар

карвон борар ўз танасин кўчиб борар

карвон борар

карвон борар

карвон борар...

Фаргона давлат дорилфунунида бир кун

Жумҳуриятимизда Фаргона Давлат дорилфунунининг фаолият бошлаганлиги маданий ҳаётимизда оламшумул воқеа бўлди. Юзлаб иқтидорли олимлар, профессорлар ва ўқитувчилар, талабалар мазкур даргоҳда ватанимиз келажигига сидқидилдан хизмат қилиш учун ўз билимларини, имкониятларини тўла ишга солимоқдалар. Жумҳуриятимизнинг қишлоқ хўжалигини, саноатини ва маданият соҳаларини ривожлантиришда шубҳасиз гўзал Водий тадбиркорларининг улушлари катта бўлади. Бунинг учун дорилфунунда барча имкониятлар мавжуд. Кутубхоналар, шинам ётоқхоналар ва спорт майдонлари билан замонавий фан-техника асҳолари талабалар иштирокида. Суратларда: Дорилфунунинг ўқув ишлари бўйича ректор ўринбосари Акбарали Матғозиев, Ўзбек тили ва адабиёти куллийети декани, профессор Илҳом Еқубов, кимё куллийети декани ўринбосари Ғуломмамад Ҳошимов, доцентлар Носир Каримов ва Маҳмудали Тошпулатов ўзаро суҳбатда. Бу алломалар ўқув жараёнини пухта ташкил қилишга ҳамиша ўзларини масъул деб ҳисоблайдилар. Техника фанлари номзоди, доцент Қосимжон Ваҳобов компютерда иш юритиш илмини талабаларга ўргатмоқда. Кимё куллийетининг мана бу талабалари яқин ойларида Америка ва Туркия мамлакатларига бориб ўқишни давом эттиришни мўлжаллаб турибдилар.

Сураткаш Р. Нуриноев

ҚУЕШИ УЙҒОНАР ҲАММАДАН БАРВАҚТ

*Қийғос гулга кирар мана бу дарахт,
Чечаклар нозланиб, очилиб кулар.
Қуёши уйғонар ҳаммадан барвақт,
Тўрт томондан кўклам, гул ҳиди келар.
Сен майса — шивирлаб не дейсан, жоним,
— Қўшиқ қилаяпман Ўзбекистонни.*

*Гала зарғалдоқлар, каклигим, қумрим,
Турналар тўдаси — осмон чирои,
Эй сиз, чуғурчиқлар — билмаган қўним,
Қалдирғоч, қақнуслар — маъсум, мулоим,
Наволарингизнинг не эрур номи?
— Қўшиқ қилаяпмиз Ўзбекистонни.*

*Чулдираб-чулдираб оққан чашмажон,
Армон тугларини ёққан чашмажон,
Кўксимга лолалар таққан чашмажон,
Кўкламдай энтикиб завқдан, чашмажон,
Йўл бўйи неларни сўйлайсан ёниб?
— Баралла куйлайман Ўзбекистонни.*

*Бағримда очилган пахтазорларим,
Юракка битилган оҳу зорларим,
Йиқилиб-сурунган дўсту ёрларим,
Азам, тўйларимга сабабкорларим,
Юрт учун тайёрсиз бермоққа жонни?
— Озод кўрай дедик Ўзбекистонни.*

*Аждодим, авлодим кўзимда бари,
Кишанни узолмай йиғлаганларим,
Руҳим парчаланди, юрагим ярим,
Бошимдан зулматни сурмоқ-чун нари
Салтанат пойида тўкилди қоним,
Қонимга бўялган Ўзбекистоним.*

*Барибир гўзал у қон рангида ҳам,
Фикрлар кураши, эрк жангида ҳам.
Мурғазим боғчага ташларкан қадам,
Қўшигиндан қалқди кўзларимга нам.
Сен саҳарлаб туриб не дейсан, жоним?
— Тиловат қиламан Ўзбекистонни.*

Назира ИҶЛДШЕВА

Шу пайтгача хориждаги ватандошларимиз ҳақидаги тасаввуримиз бир ёклама бўлиб, «камбағаллик», «ватангадолик», «маънавий қашшоқлик» тамгалари билан уларнинг шаъни қораланиб келинди. Чанг босган онгимизни бундай тосалаб қарасакки, ундай эмас экан. Хорижда истиқомат қилаётган ўзбек ватандошларимизнинг аксарият қисми нафақат ўзбек тили, урф-одати, анъаналарини сақлаб келган, балки, Ватандан олисда, БАТАН деб аталмиш буюк туйғуни эъозлаб, Ўзбекистоннинг келажаги, тақдири ҳақида ҳам қайғуришиб келишган. Уларнинг орасидан шоирлар, олимлар, таржимонлар, журналистлар, юксак малакали жарроҳлар, муаллиму муаррихлар, қўшиқчилар, ҳатто давлат арбоблари ҳам етишиб чиққан.

Хориждаги ватандошларимиз биз «роҳат-фароғатга элтувчи жамият қуриш»ни улғулловчи шиорларни байроқ қилиб кўтариб юрган пайтларимизда Ўзбекистоннинг сиёсий, иқтисодий, маданий мустақиллиги ҳақида, Афғонистондаги мантиқсиз урушда нобуд бўлаётган йигитларимиз ҳақида қайғурдилар. Орол денгизининг ҳалокати ва уни сақлаб қолиш тўғрисида куюнчақлик қилдилар. Ўзбекистонда «иттифоқ пахта мустақиллигини» таъминлаймиз, деб халқимиз ва табиятимизни ҳалокат ёқасига олиб келганимизни, босмачилик деб аталган ҳаракатга ўзимизнинг муқаррар сиёсий баҳомизни бера олмаганимизни, Шарқ халқларининг меҳру муҳаббатга тўлган, ҳайру аҳсон, қон-қардошлик байрами — Наврўзни вақти-соатида собит туриб ҳимоя қилиш зарурлигини руҳан ёнимизда туриб, дунёвий миқёсда матбуотларда мақолалар чоп эттириб қўлаб-қувватладилар.

Халқимизда, ҳар бир сўз исботи билан, деган гап бор. 1988 йил Ўзбекистонда меҳмон бўлган ватандошимиз туркиялик Лутфулла Темур: «Хорижга бориб қолган ўзбеклар нима сабаблардан кетган — бу ҳақда мен тўла маълумотга эга эмасман, лекин ташқарида яшаётган ҳамюртларнинг ҳеч бириси йўқки, боласини ўқитмаган бўлса. Ўзимнинг етти болам бор. Улар туркча, арабча, инглизчани (албатта ўзбек тилидан ташқари) яхши билишади. Тўрт ўғлим Ливияда турк-араб соҳасида таржимон. Бир қизим Ҳаво майдонида ишлайди, иккинчиси ҳукумат идораларида, энг кичик фарзандим дорилфунун талабаси», дейди. Ёки Саудия Арабистондан Зухриддин Туркистоний фарзандларидан уч қизи шифокор, ўғиллари АҚШ, Саудия Арабистонидаги дорилфунунларда таълим олганлигини, турмуш ўртоғи Атияхон Абдулсамад қизи диний мактаб муаллимаси эканлигини айтади. Отаси асли Самарқанддан бўлган Туркия фуқароси Элтур Улуғтур шоирсифат, билим ва суҳандорлики қадрлайдиган отаси ҳақида: «Отанинг табиятан гўзаллик шайдоси эканлиги, билимдон ва сиполиги менга кўп нарсга берган. Винобарин ёз ойларида ҳар куни қуёшни кўриб турган одам шу қуёшни излайди. Уша қуёшнинг қуввати ни берган Улуғбекнинг, Али Қушчи ва бошқа донишмандларнинг шахри бўлган Самарқанд, яъни отам туғилган жойнинг гўзаллигини, илм-фан ривожини кўрмоқлик мен учун ота васиятидир. Чунки мен Ўзбекистонни отамнинг тимсолида кўрдим», — деб ёзади.

Иқтисод, замонавий технология билимларини эгаллаган ўзбек ватандошларимиз қадимдан илм-фан маркази бўлган Ўзбекистонда фан асосларини ўрганишга интиладилар, жумладан, асли бухоролик бўлган, Аргентинанинг Кордова шаҳрида яшовчи Шоди Ҳамроев «Ватан» жамиятига хат йўллаб: «Тошкент ёки Самарқандда электроника бўйича муҳандисликка ўқиш мумкинми? Набирамни ўқишга юбормоқчиман. Унинг ёши 15 да, индустрия коллежида ўқийди. Уйлайманки, ўқиш иложи бўлса керак, сизлардан жавоб кутаман», деб ёзади.

Олмониялик Екуб Турон ўз ўғиллари Англияда ўқиётганлиги, ўқишни битиргач Ўзбекистонга юбориш мақсади борлигини айтади. Юқорида қайд қилинган сингари мисолларни қўлаб келтириш мумкин.

Она тилингда ҳурмат, элингда ҳурматнинг асосий белгиси бўлса, ўз тилингда ташқари хорижий тилларни ўрганиш эса бу бошқа халқлар маданияти, фани, адабиёти, санъати билан яқиндан танишиш, билимлар қўламини кенгайтириш, бошқа халқларга дўстона яқинлашув интиқосидир. Хориждаги ўзбекларнинг кўпчилиги жаҳон тиллари деб аталмиш инглиз, немис, араб тилларини биладилар, ер юзининг хоҳлаган бир шаҳрида таълим ола биладилар, турли халқлар билан ўз тилларида гаплашадилар. Шунинг учун хорижнинг кўпгина мамлакатларида улар олим, шоир, қўшиқчи сифатида тан олинганлар, илмий даражага эгадирлар.

Булар қаторига олим-нейробиолог Ҳасан Парвез Ал-Вухорий (Франция), медицина доктори Шоҳмурод Илҳом ва Мурод Аҳмедов (Олмония), томоқ-бурун касалликлари табиби Абдул Латиф Андижоний (Покистон), Туркия Истамбул дорилфунунда талабаларга тахсил берувчи моҳир жарроҳ Абдул Ходи Тошкандий, Макка шаҳрида истиқомат қилувчи, Ум-ул-Қуро университети профессори Муҳаммад Сайид Ҳасан Қори Вухорий, доктор Муҳаммад Умар Тошкандий (Саудия), Зухриддин Туркистоний (Саудия Арабистони), Туркиядаги «Туркистон жамияти» расиси, журналист Аҳмад Андижоний, Анқара университети профессори Уркун Қовунчи, Афғонистон жумҳуриятдан Фанлар академиясида ишловчи олим ва шоира Шафика Ёркин, филология доктори Файзулла Аймоқ, журналистлар Очиқ Мустафо, Мирмаҳмуд Илсёй, Абдулла Рўйин (у Афғонистонда, ўзбек тилида 7 минг 460 нусхада нашр қилинадиган «Юлдуз» газетасининг бош муҳаррири), моҳир қўшиқчилардан Собир Коргар (Туркия), аввал машҳур санъаткорлардан Комилжон Отаниёзов, кейинчалик Ортиқ Отажонов билан яқин алоқада бўлган Исмаилов Туркистоний (Афғонистон), туркиялик ёзувчи ва шоирлар Шаҳобиддин Ясавий, Собир Сайхон, америкалик Абдулла Чигатоӣ, Эргаш Булоқбоши, афғонистонлик шоир Ашраф Азимий каби кўлаб вакиллари киритиш мумкин. Хорижда яшовчи зиёли ватандошларнинг илмий ишлари, асарлари, бадий ижодлари Ўзбекистонда эндигина тарғиб қилина бошланди. Улар томонидан дунёнинг чекка ўлкаларида яратилаётган маънавий маданият дурдоналари юртимиз кишилари томонидан янада чуқурроқ ўрганилса, бой тажрибасидан фойдаланилса манфаатдан холи бўлмасди.

Хорижда истиқомат қилувчи ватандошларимиз қадимий ва ҳозирги замон ўзбек маданияти, адабиёти тарихи билан жаҳоннинг турли миллатларига таништиришда кўзга кўринарли иш қилдилар ва қилмоқдалар. Бу ўринда 60-йилларда Шарқдаги Саудия Арабистони, Сурия, Йордания, Покистон, Ироқ мамлакатларида яшаган ватандошимиз Жўра Қори Бўтакўз Алишер Навоийнинг «Муҳокаматул-луғатайн», «Хамса», Вобурнинг «Вобурнома» асарларини, Ойбекнинг «Навой» романини ушбу мамлакатлардаги ўзбек ватандошларга, ўзбек адабиёти билан қизиқувчиларга тарқатган. У Қори Нисёзов, Зиё Амин, Юнус Ражабий, шоир Даврон каби зиёли арбоблар билан шахсий-мактубий алоқада бўлган. Саудия Арабистонида истиқомат қилувчи Мўминжон Андижоний Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбекнинг «Алишер Навой» романини арабча алфавитга ўғириб, уни кўп нусхада чоп эттириб, араб мамлакатларига тарқатган. У ижодкор ўзбек ватандошларининг асарларини, шеърларини юртимизга юбориб турган. Зиё Аминов (ўзбек ватандошлар билан алоқа боғлаш шўъбаси бошлиғи, 60 йилларда) Андижонийга ёзган мактубларининг бирида: «Сиз

Ихлос

Ота, юлдузлардан ихлосим қайтди...
Ёлгон! Юксакларга чорлаши ёлгон!
Хаёт ҳақиқатни, рост сўзни айтди —
Жилвалари — жоду, нурлар — ёсуман.

Сиз сажда айлаган Улкан Юлдуз ҳам
Букун чил-чил синди сайёрасида.
Оппоқ Ишончингиз синдириб, қарам
кўрсатди — излари соч толасида.

Ота, ўзингиздан мерос Одиллик
Букун тилларимни қайраб ташлади.
Содда сўнгилларга юган солиб, кек,
юрған кимсаларга қирғин бошлади.

Вақт келди, қаллобнинг кўксин парчалаб,
Ишончингиз қайтиб олурман, Ота!
Сўнг ёруғ ҳисларим Ишончга элаб,
Келажак қатига солурман, Ота.

Юлдузлардан эса ихлосим қайтган...
Дарёларга кўчмиш бор эҳтиросим.
У юрган йўлида ато этай жон
У билан тирикдир Ўзбекистоним...

Тақдир

Табиат азалдан жуда танти-да,
Оҳуға гўзаллиқни бахшида этган.
Дарахт насибаси ҳосилга ўтган.
Хаётнинг-чи, бори газабга тўлиқ
Етти иқлим бўйлаб фармони кетган:
Илло, тароватли соҳибжамол гул
Ўзилиб, ҳуснининг азобин ютган.
Оҳу манглайига шахло кўз учун
Энг охирги ҳукм — ўлими битган.
Шом эса бир умр ўтган дил бериб,
Охир охиратга у билан етган.
Дарахтнинг чекида энг оғир таҳқир.
Оруз-умидлари кўксини йиртган —
Ширин фарзандлари — меваларин у
Тош отган кимсага ҳаёлардан этган.
Хўш, Биз-чи, Инсонлар, не олиб, нени
Дўндирдик ҳаволар нолимай кетган!..

ўтган йили юборган (1967 йил) учта шеър
мазмун ва бадий жиҳатдан бошқаларга
манзур бўлди. Хусусан, «Дугоҳ» куйига
ёзилгани жуда таъсирли чиқибди. Бундай
маъноли шеърларни битган ватандошлар-
га офарин айтиб, у кишилар ижодида
равнақ тилайман», деб ёзди. Иккинчи
жаҳон урушидан сўнг Олмонияда яшаб,
кейинчалик ватанимизга қайтган шоирлар
Хушнуд Абдуллаев ва Муҳаммад Давро-
ларнинг шеърӣ тўпламлари араб алфави-
тида ёзилиб (60 йилларда) хорижга тар-
қатилган. (Ўзбекистон Давлат Архиви 2661
фонд, ёзув, 85, 105, 106, 168, 314, 468 ҳуж-
жатларда) филолог, суриялик олим Бурхон-
ал-Бухорий Ўзбекистон Фанлар Академия-
си билан ўзбек-араб, араб-ўзбек тили лу-
ғати тузиш ҳақида битимга келган. Бу ишда
унга С. Жалилов томонидан 1986 йил юбо-
рилган «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»,
Алишер Навоӣ асарларининг IV жилди
изоҳли луғати ёрдам бермоқда. В. Бухорий
10—12 шоғирди билан Навоӣ асарларини
Европа тилларига таржима қилиш, Англия,
Франция, Олмонияга тарқатиш учун иш
олиб бораёпти.

Олмониялик филология доктори Темир
Хўжа Одил Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси»
романи ҳамда Тошўлат Аҳмад ва Саломат
Вафоеваларнинг шеърларини турк тилига
таржима қилиш билан машғул. Шинжон-
даги Урумчи дорилфунони олими, Хитойда-
ги «Ўзбек тили ва адабиёти» (1988 йил

туйғулар

Санобар ФАХРИДДИНОВА

Бир наво янграйди...

Бир наво янграйди...

Исмсиз туйғулар тугғида
мен танҳо қоламан дунёда
Бир наво янграйди...

Ки сенинг севгингни мадҳ этиб,
Айтмаган гапингга куй битиб
Бир наво янграйди...

Рухсоринг сас берар йирокдан,
Фигоним ортади фирокдан
Бир наво янграйди...

Тонг маҳал булбулга ҳавасманд,
Кўнгилда шеър бўлар бари дард
Бир наво янграйди...

Синовдан ўтади бардошим,
Тонг билан келади қўшим!
Минг наво янграйди!

Аёл

Турмуш ташвишларин елкангга ортиб,
Утган кун тиглари қалбингга ботиб,
Никобли таъмалар захрини тотиб,
Шукрона айтасан кунингга, аёл!

Тонг ҳам кўзларини уқалаб қолар,
Қуёш тўшагида туш кўриб ёнар.
Юлдузлар ортингдан югуриб толар,
Сен ҳануз бедорсан, бедорсан, аёл!

Билганинг — бойчечак чорлаган даланг —
Оруз, армонингни юпаттич қалъанг.
Ўздакнинг шукрона, ўзингиз алланг.
Шукрона айтасан кунингга, аёл!

Юрагинг зарбида тебранар бешик,
Шабнамга чайилган сен айтар битик,
Ўздакнинг қувончи — ҳаёт мангулик,
Шукрона айтасан кунингга, аёл!

Ҳайрат ёка тутмиш матонатингдан,
Бардош лол қолмишдир гўнг тоқатингдан.
Ўзингсан шукрона, ўзингсан Ватан
Дуненинг номуси, гурури аёл!

ташқил топган) ҳайъати аъзоси Файзулло
Икром «Ўзбек халқ кўшиқлари» тўплами
билан машғул. Ф. Аймоқ эса (Афғонистон)
Афғонистон ўзбеклари матал, мақол, кў-
шиқ, латифаларини тўплайди. У ўзбек ти-
лида Афғонистонда биринчи бўлиб «Халқ
дурдоналари» деган китоб чиқарди. Саудия
Арабистонида истиқомат қилувчи Муба-
ширхон Солмон Косоний тарихий кўлёзма-
лар асосида ўлкамиз тарихини ёзиш билан
машғул. У китобининг дастлабки қисмлари-
ни Мадина шаҳрида яшовчи ҳамюртлари-
миз Абдуқодир Марғилонийнинг «Мактаби
Имон» кутубхонасига қарашли матбаада чоп
қилдирган. Саудия Арабистонида истиқомат
қилувчи Ёқубхўжа Йўлдош тилшунос, ўзбек
тили муаммолари билан шуғулланади.

Шуни таъкидлаб ўтиш зарурки, хориж-
даги ўзбек ватандошлар тижорат илмининг
ҳам устасидирлар. Уларда савдо-сотик,
иқтисодий муаммоларни йўлга қўйиш
воситалари ҳақида ёзилган илмий китоблар
ва бой тажриба бор. Жумҳурият мустақил-
лиги қатъийроқ қилиб қўйилар экан, хориж
мамлакатларига бизнинг нуфузли саноат,
қишлоқ хўжалиги, миллий амалий санъат
буюмларимизни чиқаришда, жаҳон бозори
билан бевосита алоқа боғлашда ёрдам
бера оладилар. Бу учун Ўзбекистоннинг
Тошкент, Самарқанд, Бухоро каби шаҳарла-
рида ватандошларга хизмат қиладиган
алоҳида меҳмонхоналар қуриш керак.
Ўзбекистон билан хориждаги ватандошлар

алоқаси масалалари жумҳуриятимиз
ҳукумати, Олий Кенгаши йиғилишларида
алоҳида масала қилиб қўйилиши керак.
Ўз вақтида улар бизнинг маънавий, мада-
ний, инсоний ёрдамимизга ҳам муҳтождир-
лар. Ўз юртидан тақдир тақозоси билан
хорижга бориб қолган, хорижий элларда
яшаб туриб, илм-фан, тижорат соҳасида
ўрнатилган кўрсатибгина қолмай, балки ўз
мавқеига эга бўлган ўзбек ватандошларимиз
олдида биз қарадоримиз. Ҳар йили минг-
минглаб диндорлар қабул қиладиган
Макка ва Мадинадаги «Андижон богчаси»
ва «Чуст» номли тоқилар бир пайтлар
ўзбек ватандошларимиз томонидан қурил-
ган эканлигининг ўзи бир ҳайратли ҳолдир.
Зеро афғонистонлик ўзбек олимаси, шоираси
Шафиқа Ерқиннинг:

...«Истасанг жаҳон бўлса,
одами омон бўлса,
Ўлка жовидон бўлса,
халқаро мадуро қил»...

деган мисралари ўзбек миллатининг мада-
кор ишбилармон, яратувчи, маданият эл-
гувчи эканлигига бир ишора эмасмикан...

Шодмон ҲАЙИТОВ

«АФҒОН ЯРА»

ОҒРИКЛАРИ...

Кечган вақтнинг ҳар бир сонияси тарихнинг мулки. Келажак ҳисобидан тасбеҳ донасидан тарих хазинасига ўтиб турувчи ана шу бир сония — ҲАЁТдир. Ҳаёт ўтмиш ва келажакнинг чегараси, аини пайтда кўприги ҳам. Ҳаётнинг оқими биз ва бутун борлиқни измига олган улкан фазовий ВАҚТда ўз мароми билан кечаверади...

Ҳаётда хатолар бўлмайди (дунёнинг сирлилиги ҳам шунда). Нимаки, қандай кечган бўлса, шундай бўлмоғи муқаррардир. Чунки улкан вақтнинг измига олган қудрат уни шу оқимдан юришга мажбур этади. Хатоларнинг ҳаммаси ТАРИХдан топилади. Буюк Темур бобонинг хатоси... Амр Олимонининг... хатоси... деганларидек. Келажакда бизнинг собиқ СССР мамлакатига ўтган ҳаётимиз ҳар жиҳатдан тадқиқларга, турли баҳс-мунозараларга мавзу бўлиши аниқ. Ҳеч бир соҳа бу мавзунини четлаб ўта олмайд.

Кечган ҳар бир даврнинг тадқиқотчилар алоҳида ажратиб ўрганиши лозим бўлган муҳим босқичлари бўлади. СССР давлати тарихидаги шундай босқичлардан бири афгон урушидир. Биз бу уруш ҳақида атрофлича тўхталиб, баҳо бериш ниятида эмасмиз. Вақти келиб шундай илмий ишлар яратилар. Бизни афгон уруши ҳақида ёзишга ундаган нарсаси ёзувчи Абдурашид Нурмуродовнинг «Қонли йўрғаклар» китобини ўқиш жараёнида туғилган ўй-кечинмалар бўлди.

«Қонли йўрғаклар»ни ўқигунга қадар менинг тасаввуримдаги уруш Улуғ Ватан уруши ҳақида ҳикоя қилувчи «немис» кинолару «шонли қизил армия жасорати» тараннум этилган асарлар пайдо қилган «ажиб томоша» эди. Бу киноларни кўриб, асарларни ўқиб нуқул урушнинг келарди. Яқин-яқинчага онгимизга сингдирилган УРУШ ТО-ПИНЧИ (культ) урушининг фожиа, ёвузлик эканлигини ўйлашга имкон бермаган. «ДАВЛАТМИЗ» урушга кирдимиз — у ҳақ, деб англатилган. Англаганмиз. Бу олмавий сеҳрдан мени тўлиқ олиб чиққан китоб

«Қонли йўрғаклар» бўлди десам хато бўлмайди.

Ҳаммамизга кундай аёни, бу пайтгача собиқ СССРдаги катта-кичик нашрларда, телекўрсатувларда Афғон уруши ҳақида қанчадан-қанча гап-сўз бўлмади дейсиз. «Байналмилалчи чекланган қисм» ни аввалига ётиб олиб ҳимоя қилишди. Сўнгра қоралай бошлади. «Бир киши ҳалок бўлса фожиа, минг киши ўлди дейилса статистикага айланади», деганларидек, урушни кундалик маълумотнома даражасига келтириб қўйилган ҳолат ҳам узок давом этди. Шундай бикимизда кечган бу урушнинг ХХ асрдаги энг дахшатли фожиа-лардан бири эканлигини «Қонли йўрғаклар» китобини ўқиб чиққан аниқ ҳис этасиз.

Бу китоб урушнинг совуқ маълумотларни дўқ-пўписалари, ҳавойи ҳамду саноларидан ҳоли. Унда афгон уруши жаҳаннамда қаттоллар чигирнига айланган йигитлар сизга дил ёради.

«Қонли йўрғаклар»ни секин ўқиш мумкин эмас.

«Ҳозир йигирма ёшга кирдим. Аммо кексариб қолганга ўхшайман. Тенгдошларим билан ўйнагим, кулишгим келади. Аммо улардан зеркиб қолам. Ҳаммаси укамга ўхшайди...» [49-бет]

«Бир кинода фашистлар мина қўйилган майдонга асирларни орқасига тишли темир боғлаб қўйиб юборишади. Бизлар ҳам шундай эдик. Чунки мина, граната ёки детонаторнинг шикастланганлигини қайси одам билади. Кимдир ўлиши олдиндан бошқаларга маълум бўлган...» [39-бет]

«... Аммо ҳамма томонинг илматеши, тупроқ устида хор бўлиб ўлишдан сесканасан холос. Агар кўм-кўк майсазорни кўриб қолсанг, у сени ўзига оҳанрабодай тортаверади. Уша ерда, мовий осмонга қараб ўлгинг келади. Улимни, бундай ўлимнинг роҳатлигини ҳис қилиб қувониб кетасан. Уй, ота-она, ака-укаларинг бор бўлганлиги худди тушга ўхшайди...» [66-бет]

«У ерда мен ёвузликдан бошқа нарсани кўрмадим, ўрганмадим» [61-бет]

«Утган кунлар ичида бир нарсига амин бўлдимки, инсон ёвузликка ҳам, ўғрилликка ҳам, ваҳшийликка ҳам, қувончга ҳам тез кўникиб кетувчи мураккаб жонзот экан. Енидагилар ўлаберса олдин йиғлаб, кейин кулиб қараб тураверар экан. Инсондан кўрқиб керак...» [302-бет]

«Ҳа, бизларни ўлимдан онам қутқариб қолганди. Оналар сафардаги фарзандлари ҳаётидан ҳар доим хабардор бўлади, деганлари рост экан...

Менинг тасаввуримда Афғонистондан тирик қайтган йигитларнинг ҳаммасини қандайдир илоҳий куч соғ-омон сақлаб қолганга ўхшайди. Сиз билан биздан ташқарида, одамлардан кўз-қулоқ бўлиб турувчи қандайдир ўзга бир куч борлигига мен ишонаман...» [339-бет]

Муаллиф ўсмирлиги қурбон этилиб, йигирма ёшга кириб-кирмай кексайиб қолган, қалбига «афгон яраси» тушган бу йигитлар дилига йўл топиб улар билан бизни ҳам-

суҳбат қилади. Юқорида келтирилган парчалардан ҳам кўриниб турибдики, ёзувчи уруш бўлакча бир одамга айлантирган йигитлар қисмати ҳақида сўзлашнинг шундай ўзига хос бир йўлини танлаганки, шохидларнинг бир арқоғга эшилган турфа тақдирлари мисолида афгон уруши бор буй-баста билан кўз ўнгимизда намоён бўлади. Натижада «Қонли йўрғаклар» биргина бадий публицистик асаргина эмас, бебаҳо тарихий ҳужжат, тадқиқотчилар, психологлар, ҳарбшунос-лар, руҳшунос ва адабиётшунослар учун ҳам энг қимматли манбага айланган. Бу китоб билан танишсангиз, қадри кун сайин ошиб боришига ишончингиз комил бўлади.

Китобнинг муҳим ютуқларидан бири унга аввалдан белгилаб олинган маълум бир гоёвий қолипнинг ўлчам қилиб олинмаганлиги, ҳар бир гувоҳга ўзлигини намоён этиш имконини яратиб берилганлигидир. Бу эса ўз навбатида дахшатли тузум томонидан уруш қўғирчоғига айлантирилган оддий инсонларнинг фазилат нуқсонларини, савобу гуноҳларини, қудратию ожизликларини англашимизга ёрдам беради. Бу дунёдаги жуда кўп маънавий қадриятлар ўлчамлари ана шундай жойларда бирдан билиниб қолишига, одамларнинг миллатидиндан кўра эзгулар ва ёвузларга бўлинишларига имон келтира бошлаймиз. Бу хилдаги ўй-кечинмалар йигитлар суҳбатларини ўқиш давомида узлуксиз тугилaveraди. Чунки муаллиф воқеа ва тафсилотларга ҳукм чиқариши бизнинг зиммамизга юклаб, бизни фаол ўқувчига айлантира олади. Танланган усул ҳам ёзувчининг мақсади жангининг эмас, ИНСОНларни ёзиш бўлганлигидан далолатдир. Китобда урушнинг лаънатлаш, эзгуликини улуғлаш, ёвузликка нафрат, бахтсизликка ачиниш гувоҳлар суҳбатидан сизиб чиқиб, бизнинг кўнглимизда, онгимизда қатъийлашади. Энг муҳими ҳамма суҳбатдошлар йиғилиб бир умумий тақдирдош ИНСОН образи ҳосил бўлади. Китоб муваффақиятини таъминлаган куч ҳам шунда.

Биз этимиш йил давомида мод-
диятни улуғловчи тарғибот остида
инсонни УЛКАН ОЛАМНИНГ бир
зарраси, табиатнинг жонли бир бў-
лаги эканлигини ва ана шу улкан
олам қонунлари измида яшашини
инкор этишга уриндик. «Табиатни
бўйсундирамиз!» деган даъволар
билан яшадик.

Шаккоклигимизнинг зиёни ўзи-
мизга урди. Тобора моддийлашиб,
маънавий сарчашмаларимизни
унутдик. Ҳар доим табиий сезгилар-
имиз, тушларимизда бизни сер-
гакликка чорлаб, турган илоҳий
қудратни сезиб-сезмадик. Турли
«измларга» асосланиб инкор этдик.
Энг ачинарлиси, асл инсоний ўзан-
ларимиздан узоқлаштирилдик.
Бизни бошқариш осонлашди. Чин
манқуртларга айландик... Китобда
ўқувчи дуч келувчи муҳим ҳолат-
лардан бири — ана шу муаммолар
билан боғлиқ. Унда ўлим билан юз-
ма-юз келиб «у дунё» бўсағасидан
қайтган ва шахид кетган орқадош-
лари руҳларини кўриб, қузатган
шоҳидларнинг гувоҳликлари ҳи-
коя қилинган ўринларни ўқир экан-
миз, шаккоклигимиз ожизлик экан-
ини ўқамиз. Энг муҳим соҳа —
руҳшуносликда саводсизлигимиз-
дан уяламиз.

Туш кўриш, руҳлар ҳақида сўз
кетган матнларни ёзувчи шунчаки
шов-шув учун ёзмаган. Бу парчалар
бизни аслимизга қайтишга мажбур
қилади. Инсон нафақат бу дунёга,
балки бир-бирига ҳам меҳмон де-
ган азал-абад ҳақиқатни такрор ва
такрор ёдга солади. Уруш қатнаш-
чиларидан бири: «Менинг тасавву-
римда Афғонистондан тирик қайт-
ган йигитларнинг ҳаммасини қан-
дайдир илоҳий куч соғ-омон сақ-
лаб қолганга ўхшайди...» деган ху-
лосаси замирида УЛКАН ҲАҚИҚАТ
турибди. Бу — эна гап! Ҳаммамиз-
ни ўйлашга, кундалик моддий тур-
муш ботқоғидан чиқишга йўл очиб
бериш аниқ чин ҳаётий тўхтамдир.

Китоб аввалида «Орақларда
қолган оғриқлар» деб номланувчи
боб ўрин олган. Бу боб бир қараш-
да асарнинг умумий қўрилишига
шақлан бегонадек, кўринади. Ле-
кин сўнгги саҳифани ёпиб, бундай
ўйлаб қаралса, узвий боғлиқлиқни
кўрамиз. Бу бошлама боб аслида
ҳар бир ҳикоячига бир хилда таал-
луқли-ку, деган хулосага келамиз.
Ҳақиқатдан ҳам боб қаҳрамони Аб-
дувоҳиднинг қисматдошлари бўл-
ган афғон жангчиларининг оилавий
ҳаёти ҳам бир-бирига деярли яқин
эди. Бу боб орқали ўта рамзий
айтилган бу фикрдан юраклар ор-
тиқроқ ларзага келади. «Камбағал-
парастман» деган тузумнинг кам-
бағалнинг нонини, ҳаётини «туя»
қилганлигини кўрамиз. Аввалги ўй-
лаган ҳукмларимиз янада қатъий-
лашади.

Ун йиллик афғон урушини, 1917
йилги Октябрь тўнтаришини бутун
тарихдаги хатолар деб баҳолан-
моқда. Бу хатоларнинг ҳаммаси
ҳаётда инсон тақдирлари бўлиб
кечган. Тарихнинг хатоси ўша давр-
дагиларни айблаб, юзига қора чап-
лаш учун эмас, келажакда шу хато-
ларни такрорламаслик учун эсла-
нади, ўрганилади, таҳлил этилади.
Истаймизки афғон хатоси халқимиз
ҳаётида қайта такрорланмасин.
«Қонли йўрақлар»ни ўқиб кўнгил-
да тугилувчи энг сўнгги фикр шу
бўлади.

Шомирза ТУРДИМОВ,
филология фанлари номзоди

ҲАМШИРАЛАР—ДАРДГА МАЛҲАМЛАР

Марғилондаги табобат билим юртида малакали
шифокорлар тайёрлашга жиддий эътибор берила-
япти. Суратларда: улуғ ҳаким Ибн Сино номини билан
аталадиган мазкур билим юрти директори, табо-
бат фанлари номзоди Иномжон Тўхтасинов талаба-
лар билан машғулот ўтказаяпти.

Ҳамширалардан ҳамisha меҳрибон, чаққон ва
билимдон бўлиш талаб этилади.

Бўлажак ҳамшира Муҳаббат Незматова машгу-
лотда олган илминини амалиётда қўлламоқда.
Шифокор ҳамisha ораста юрса...
Сураткаш Р. Нурибоев

АБУ НАСР МУҲАММАД ҚАТОН

СИРОЖ-УЛ ҚУЛУБ

(Қалбларнинг чироғи)

Раҳми ва меҳрибон Аллоҳ-таоло номи билан бошланур.

Улугларнинг улуги, аълоларнинг аълоси Аллоҳга мақтовлар билан унинг пайғамбари Муҳаммад алайҳиссаломга ва у кишининг асҳобларига, олий зотнинг хонадонига саломларимизни йўллаб, ўшал улуг зот йўлини тутиб, мақтовлар ва доимо ёдлашлардан сўнг ушбу китобнинг му-

аллифи Абу Наср Саид Муҳаммад Қатонас Сарфавий ўзидан аввал ўтганларни, уларнинг ажойиб қиссаларини эслаб, ўшал ўтмишдаги кишиларнинг гаройиб аҳволларини, осмон ва ернинг яралиши, улардаги барча жонзодлар, инсонлар орасидан танланган пайғамбарларнинг таъриф-таъсифлари ёзилган китобларни саралаб олиб, бир китобат қилдим. Бунни ўқиб, одамлар ўша азизлар хотирини ана бир

бор шод қилгайлар! Китоб шу тариқа тасниф қилиндики, ўтган азизларни билиш савобдир. Яна ўқувчиларга равшан бўлгайким, баъзи масалалар Қуръони каримдан, баъзилари Тавротдан танлаб олинибдур.

Ҳазрат Муҳаммад алайҳиссаломга Жаброил алайҳиссалом келиб таълим бериб, ўша ўтмиш зотлар хусусида баён қилдилар. Бу суҳбатни шу даврада ўтирган барча киши эшитиб, ўқиб ўтирди-

лар, бунни амирал мўъминин Али Ибн Абу Толиб тасдиқлаганлар.

Ушбу китобнинг номи «Сирож-ул қулуб», яъни «Қалблар чироғи» деб қўйилди. Токи ул китоб қалбларга чирғодай нур сочин, билимга чанқоқ кишиларнинг баъри-дилини очсин.

Китоб 44 бобдан иборат қилиб тузилди ва ҳар боб савол-жавоб тариқасида ёзилди. Унда аввалги ўтган улуг зотлар хусусида хабарлар берилди.

Биринчи боб

Оламнинг яралиши

Хақ таоло бу жаҳонни олти кунда яратди. Аввалги кун Якшанба ва охириги кун Жумъа бўлди. Якшанба кунни осмонлар ва ерларни яратди. Душанба кунни эса Офтобни, Ойни ва юлдузларни фалакда барқарор қилиб ўрнатди, ҳар қайсисининг ҳегараларини қатъий қилиб белгилаб берди. Осмоннинг гир атрофида жойлари аниқлаб берилди. Сешанба кунни жониворларни, фаришталарни ва қушларни ҳар қайсисини ўз ўрнига қўйиб яратди. Фаришталар осмонда, жониворлар ерда, қушлар ҳавода яшайдиган қилиб яратилди.

Чоршанба кунни оламдаги барча сувларни, равион оқувчи дарёларни яратди, зилол сувли булоқларнинг кўзи очилди. Дарахтлар ва меваларни ердан чиқариб берди. Одамларнинг қиёфаларини ва тақдирларини, қисматини яратди. Бу ҳақда Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ўз китоби Қуръони каримда «Фи арбаъти аййоми сабъан лис-соилун» (Таржимаси: «Сўраганларга сўраганини тўрт кунда бердик»), дебдур. Панжшанба кунни жаннат ва дўзахни, жаннат ҳурларини ва раҳмат фаришталарини яратди. Жумъа кунни Одамни ва ҳурларни яратди ва фаришталарга буюрдикки, Одамга сажда қилинлар деб. Шул жумъа кунни Одамни жаннатга олиб кириб қўйди. Ва ана Жумъа кунни Одам билан Ҳавони жаннатдан

ер юзасига чиқарди. Улар гуноҳлари туфайли Ҳақ Субҳонаҳу ва таолонинг фармониغا биноан жаннатдан қувилдилар.

Шанба кунни эса ҳамма оламларни яратди, барча нарсаларни ўз ўрнига қўйиб оройишта қилди. Бу ҳақда Ҳақ таолонинг ўзи Қуръони мажидда: «Ва лақод халокно ас-самовоти вал арза ва ма байнаҳума фи ситтати аййоми ва массана мин лугувби», дейди. Яъни: «Аввал осмонни ва ерни ва улар орасидаги нарсаларни етти кунда, бир-бирига мос қилиб яратдик».

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ана билдирдиким: ахишлик ва ростликни, осмонлар ва ерларни йигирма олти кунда батамом яратиб бўлдик. Бу ишлар давомида ҳеч қандай қийинчилик кўрмадик ва меҳнат машаққатини ермадик. Агар биз хоҳласак шундай оламлардан юз мингини яратсак ҳам бир лаҳза меҳнат машаққатини чекмадик. Агар шундай нарсалардан бирортасини бандалар яратганида эди, улар доимо шуну таъна қилар эдилар. Бу албатта, Раҳмон отлиқ эгамнинг қўлидан келадиган ишдир. Чунончи расуллаллоҳ буюрдиларким: «Алжаълат мин аш-шайтон ва тани мин-а Раҳмон». Таржимаси: Жаҳл — Шайтондан ва муро — Раҳмондандир.

Иккинчи боб

Забаржад, Куёш ва Сувнинг яралиши

Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг энг биринчи яратгани гавҳар бў-

либ, у бир парча катта забаржаддан иборат эди. У шу қадар улканки, унинг ҳажмининг ва миқдорини фақат Аллоҳи таолонинг ўзигина билади, холос. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ўша забаржадга ҳайбат назари билан қаради. Гавҳарга ларза кирди, у терлаб-пишиқ тебрана бошлади. Ана бир марта унга назар солганида худди ўтга тушган тикондай ундан тутун чиқа бошлади. Забаржаддан аввал дуд, кейин эса тер-сув чиқиб, юзасидаги ранги ўчиб қолди. Ўша сув доналари то қиёматгача чиқиб турадиган бўлди. Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг фаҳми ва қудрати билан шу забаржаддан чиққан дуд-тутун бутун оламга тарқалди. Забаржад юзидаги сувдан ҳам Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг қудрати билан еттига булоқ пайдо қилди. Улар ҳавода муаллақ турадиган бўлди. Ўша сувнинг ҳар бир бўлагидан битта оламни барпо қилди. Ҳақ таоло уларни беустун, муаллақ жойлаштирди, уларнинг бирининг устига иккинчисини қаватма-қават ўрнаштирди. Ҳақ субҳонаҳу таоло: «Осмон ердаги барча нарсаларнинг яратувчиси борлигини билмайдиганлар — кофирлардир!» деб таълим беради. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло фаришталарни яратди ва уларга, етти қават ернинг ҳар бирини остидан кўтариб туринлар, деб фармон берди. Фаришталар дарҳол бири Фарба, бири Шарққа бориб ўз ўрнини олдилар. Улар қиёматгача ўша жойда ерни кўтариб турадиган бўлдилар, Аллоҳи таолонинг қудрати билан ўша фаришталарнинг оёқлари ҳавода муаллақ туради.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бир чиройли зотни (Куёшни) яратди, унинг оёқлари орасидаги масофа беш юз йиллик йўл бўлди. У ўз

яратувчисининг фармониغا биноан олам бўйлаб сайр қила бошлади. Бу зот ҳавода муаллақ юриб, у қаерга борса, ўша жой гуллаб-яшнардир, у ер юзасида ободончилик сабабчисига айлан-ди.

Ана Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бир Темирчини яратдики, у Темирчи улкан бўлиб, унинг қорқмига қўли ва оёғи бор. Бу улкан Темирчининг оёғи ва қўллари орасига кўнлаб ерлар ва осмонлар жойлаштирилди. Унинг бир боши Аршу аълода, ана бири ерда муаллақ қолди.

Ана Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бир улкан Балиқни яратдики унинг номи Қабуса ва лақаби Малхўша бўлди. Темирчини ўша Балиқ олдига қўйди. Балиқ ҳам бошини сувдан чиқариб еру осмонни кўздан кечира бошлади. Ер юзасини ўз танаси билан ҳалқа қилди ва шундай йўл билан уни ҳимоя этадиган бўлди. Ўша Балиқни Аллоҳи таоло ўз Қуръони каримида тилга олади. Ҳақ таолодан ана хитоб келдики: «Эй, Исо, дарё лабига бориб бизнинг қудратимизни кўрсин!» Ҳазрати Исо дарё лабига қараб юрди, у ерда улкан Балиқни кўрдикки, унинг боши сувдан чиқиб турар эди. Исо алайҳиссалом тез юриб уч кун деғанда, дарё лабига бориб етдилар ва ана бир ҳафта қолиб Балиқни кўзатдилар. Исо пайғамбар уни кўриб айтдики: Ўша балиқми ёки бошқамиди? Шу пайт гойибдан овоз келди: Эй, Исо! Бу ўша айтилган Балиқ. Яна: «Бу Балиқнинг бир кунлик емиши бошқа балиқларнинг етмиш йиллик ризқига тенг», деган садо келди. Шунда Исо алайҳиссалом пешонасини саждага қўйиб, Аллоҳи таолога, унинг қудратига тан бериб, айтдики: «Барча мулклар-

нинг эгасига таъзимларимиз бўлсин! Хохласа қаҳр қилувчи ва ё раҳм қилувчи ягона зотга мақтовимиз бўлсин! Унинг сирларининг чегараси йўқ. Бу қудратнинг исботи шу Балиқдир. Бундай баҳайбат Балиқни яратиб ва дунё чегараларида қўлаб сувларни пайдо қилиб, шунга ўхшаш Балиқни жойлаб қўйиб фақат Аллоҳ-таолонинг қўлидан келади. Ҳақ-таоло оламнинг бепоён сувлари устида ҳавони муаллақ қилиб қўйди ва ўзининг қудратли назари билан то қиёматгача уни кузатиб туради.

Учинчи боб Осмонлар сифати

Билгилки, Ҳақ субҳонаҳу таоло ҳар бир осмонни дурдан яратди. Чунинчи аввал баён қилганимиздек, биринчи осмон забаржаддан бўлиб, у яшил (япроқ рангида) дур, унинг номи Барқидур. У жойдаги фаришталар доимо саждада бўладилар. Ва уларнинг айтадиган тиловатлари: Субҳона зил мулк вал малакут», (Таржимаси: Подшоҳлар ва фаришталарнинг эгасига бизнинг мақтовларимиз бўлсин!) Уларнинг бошлиғи ҳам фариштадир. Унинг исми Исмоилдир. Уша осмонда яна бир фаришта Раъд бўлиб, шомол, чақмоқ ва бўронларни бошқариб туради.

Иккинчи осмон ҳам қумушдан яратилгандир. Унинг номи Қавлар-қавли. Уша осмондаги фаришталар доимо рукуъда турадилар. Улар айтадиган тиловатлари: «Субҳона зил иззати вал аза-

мати валл қудрати вал кибриъ» (Яъни: Қудратли аммо кибру-ҳа-водан холи улуг зотга бизнинг мақтовларимиз бўлсин!)

Уларнинг бошлиғи фаришта бўлиб, унинг ярми қордан, яна ярми оловдан яратилгандир. Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг қудрати билан унинг танасиди қор ҳам, олов ҳам бир-бирига ғолиб кела олмайди. Қор ўзидан оловни ўтқазиб юбориб эрмайди. Бу осмондаги фаришталарнинг айтадиган тиловатлари: «Субҳона ман алфа байнал салжу ва-на-нар» (Таржимаси: «Минглаб қор билан оловни бирлаштира олган зотга бизнинг мақтовимиз бўлсин!»).

Ҳақ-таоло учинчи осмонни қизил ёқутдан яратди. Унинг номи Кайдун бўлди. Бу осмоннинг фаришталари доимо қиём (намозда рукуъдан турган пайт) ҳолатида бўлурлар ва айтадиган такбирлари: «Субҳона зил мулквал хай-йул-лазий ло ямӯт». Яъни «Тириштириб ўлдирувчи, барча нарсаларнинг подшоҳига бизнинг мақтовларимиз бўлсин!». У фаришталар бошлиғи Кукойилдир.

Тўртинчи осмон оқ дурдан яратилиб, унинг номи Моундир. У осмоннинг фаришталари доимо ташаҳҳуддадурлар ва айтадиган такбирлари: «Субҳона маликул қуддус раббил малоикати варуҳ». (Таржимаси: «Малоикаларнинг азизи, фаришталар ва руҳларнинг эгасига бизнинг таъсиналаримиз бўлсин!»). Ушбу осмондаги фаришталар бошлиғи Муҳоилдир.

Бешинчи осмон қизил олтиндан бўлиб, унинг номи Давлдор. У осмоннинг фаришталари саждадан бошини кўтарган ҳолдадирлар. Уларни айтадиган такбирлари:

«Субҳона рабби кулли шайъи» («Барча нарсаларнинг эгасига бизнинг мақтовимиз бўлсин!») У осмондаги фаришталар бошлиғи Исроилдир.

Олтинчи осмон сариқ ёқутдан яратилган ва баъзилар Зумурраддан дейдилар. У яшил (япроқ) рангидадир. Бу осмон фаришталари бошлиғининг номи Вокилдир. Уларнинг айтадиган такбирлари: «Субҳоналлоҳ ва бизамдиҳи ва удудиҳи халқаҳу ва ризон нафсиҳи ва зийнатиҳи аршиҳи ва маъади калимоти» (Таржимаси: «Аллоҳга мақтовлар билан таъсиналаримиз бўлсинки, у яратган нарсаларнинг саногини йўқ, адоғини ҳеч ким билмайди ва қалами сўзини ёзиб чарчамайди, у ҳар бир нарсани ўзидан рози бўладиган қилди ва Арши беэаб қироили қилди»). Бу жойдаги фаришталарга ҳам бир бошлиқ бўлиб, унинг номи Руёсилдир.

Еттинчи осмон фаришталарининг сонини ҳеч ким билмайди. Уни фақат субҳонаҳу таологига билади, холос. Улуг зот уларнинг ҳар бирига алоҳида шакл берганки, сира бир-бирига ўхшамайди. Бир-бирлари билан сўзлашмайдилар. Ҳақ таолонинг ҳайбатидан доимо ҳайқириб турадилар. Еттинчи осмондаги фаришталар яратилган кунидан бошлаб йўллайдилар. Улар Исрофил суричалиниб, борлиқ ҳалокатга учрағунисизча, то қайтадан тирилгунчалик муддат ичида шундай қоладилар. Уларнинг овози ердаги кишиларга келиб етса, барча ҳалок бўлади. Расуллиллоҳ алайҳиссалом! Меърож кечаси, мен йўғи овозини эшитган эдим, ёлғиз Жаброил алайҳиссаломдан бу қандай овоз деб сўрадим, яна

«Улар қайси қавмларки, бунчалик йўғламоқдалар?» дедим. Ҳазрат Жаброил алайҳиссалом: «Улар йўғлоқилардир!» дедилар ва яна: «Улар сизнинг умматларингизнинг гуноҳларини қаффорати учун йўғламоқдалар», деди.

Абу Ҳурайра, худо у кишидан рози бўлсин, расуллиллоҳ алайҳиссаломдан ривоят қиладиларки: Ҳақ субҳонаҳу ва таоло осмонларни ҳар хил ва остин-устун қилиб жойлаштирди. Ҳар бир осмон орасидаги масофа олти юз йиллик йўлди. Шунингдек Ҳақ-таоло ерларни ҳам яратдики, бирининг устида яна бири жойлаштирилгандир. Ҳар бир ер-осмоннинг ўртасида ҳавони очиб қўйдик, у ғоят даражада соф, мусаффо дур. Унинг кенглиги олти юз йиллик йўлди, шундан осмонга етиш мумкин.

Саккизинчи осмонда худои таоло муаллақ дарёни яратдики, унинг катталигини ва чегараларини ҳеч ким, ҳеч бир инсон билмайди. Қанча юртмасин, унинг чегарасига етиб ҳам бўлмайди. Уни фаришта бошқариб туради. Бу дарё Муҳаммад Мустафо (ул зотнинг авлодлари ва тарафдорларига Аллоҳнинг раҳмати бўлсин) умматларининг гуноҳларини ювишга хизмат қилади. Бунни расуллиллоҳ алайҳиссалом Ҳақ субҳонаҳу ва таолондан билиб оладилар. Чунки бандаларининг гуноҳини ўтқишга Ҳақ таолонинг ваъдасини олган.

форсийдан Маҳжам МАХМУД,
Муҳаммаджом АБДУРАҲ-
МОНОВ таржималари

МИРЗАПУЛАТ ТОШПУЛАТОВ

ОЛТОВЛОН ОЛА БЎЛСА...

(«Муқанна» қиссасидан парча)

С анам тоғи санамларнинг ойдин чехрасидек очилган. Ташқи ва ички кўрғон атрофидagi дарактлар гуллари ҳар хил рангда жиллоланади. Ерларда ям-яшил майсалардан тўшак ёзилган. Ял-ял товланётган қирмизи лолалар кўкатлар бетига қўнган қизил холга ўхшайди. Уйин-кулги авжида. Масҳарабозлар, дарбозлар, чанқовузчи қизлар, курашчи полвонлар — ҳаммага таом тортилади. Анча йиллардан бери тўй-томошаларни кўмсаб қолган халойикнинг чехрасида табасум ёнади. Ташқи кўрғон ўртасида улкан олов ёнмоқда. Унинг олдида Пири Мўғон ва коҳин келди. Муқанна ички кўрғонда барзанги, бўйлари узун, қорачадан келган қирра бурун бир душмани бўйнига арқон солиб оташ худосининг ҳайкали қаршисида тиз чўктир-

ди. Ҳамма томошалар тўхтади. Халойик олов атрофига йиғилди. Пири Мўғон одамлар тинчлигини кутиб турарди. Ғала-роғуру тинди.

— Болаларим, улуг сардоримиз, Пири Мўъбадимзининг уйланиш учун овга чиқиб келганидан ҳаммангиз воқифдурсизлар. Улуг сардор урф-одатимизга кўра уйланмоққа қарор қилган. Овдан ўлжа бирла қайтиб, уйланмоққа ўзлари учун йўл очдилар. Жаброилнинг суюкли ўғли ва сардори Аббосни банди қилиб келдилар. Банди этилган душман ўтда куйдирилсинми ёки бўғиб ўлдирилсинми?

Кўзлари даҳшатдан ола-кула бўлиб кетган Аббос бориб Муқанна оёғи остига ўзини ташлади:

— Улуг... улуг сардор, ёш бошимга раҳм қилинг. Ула ўлгунимча хизматингизни ўтай.

Қайтиб қўлимга қурол олсам Қуръоню карим урсин! Шафқат қилинг, улуг сардор! Шафқат!!

— Сендан шафқат сўрашганда шафқат қилганмидинг? Йўқ! Қанча-қанча одамларни фарзандидан, фарзандларни ота-оналаридан жудо қилдинг. Тупроғимизга ажал уруғини ёвсиз сочинг. Энди шафқат сўрайсан-а?!

— Мен хато қилибмен, ҳаммасини англадим, ҳаммасини!

Кўмондон халойикка қараб деди:

— Нима қилай? Қандай жазо лозим? Ҳамма бирдай:

— Ўлим, ўлим! — деб бақирди.

— Тўй куни қон тўкилмасин, тўй тўйдек ўтсин, уни зиндонбанд этурмиз...

Асири олиб кетингач, қизлар қуршовида майдонга Гулоийн кириб келди. Кўёв уни от устидан кўтариб олиб улуг оловдан уч марта айлантириб чимилдик тутилган уйга олиб кирди. Орқасидан Пири Мўғон олов худоси ҳайкали ва тўққиз чўмичли қора чирокда ёниб турган оловни ҳади қилиб чиқиб кетди.

Муқанна — Ҳошим ибн Ҳаким юзидаги қора пардани олиб, ёнига қўйди. Кўзлари ўтли, аввалгидек сеҳрли боқди. Фақат бурнининг кесик ўрни, юзларидаги чандиқлар уни бир қадар ғалати кўрсатарди.

— Гузал, мард Гулоийн, ҳали ҳам ўз хоҳишингиз билан розилик берганингизга ишонгим келмайду.

— Сизнинг ботирлигингизга, оқилонга фикрингизга қўйган меҳрим шунга ундади. Сиз юртимизни озодликка бошладингиз, аслига қайтармоқдасиз.

— Ҳа, аслига қайтмоқда. Негадир тўймига ақангиз бўлиш дўстим Зардух келмади. Унинг ҳурматиға укам Қабзамни айтубчи қилиб юборган эдим. Ақангиз бўлса: «Тўйи касалим йўқ» деб қайтариб юборибди.

— Тўғри, одобдан эмасдир. Янгамнинг қазо қилганига ярим йил бўлмасдан турмуш қурашнинг ҳам адолатдан эмас, сардорим. Қолаверса, ақамнинг шундай дейишига ишонмагайман. Укангиз ёлгон айтиши ҳам мумкин. Укангиз ҳеч ҳам фуқародан чиққан амалдорларга ўхшаймайдур.

— Нечук сиз билан ақангиз укам Қабзамни ёқтирмайсизлар.

— Чунки ўзини худди бутун қўшин сардоридек тутати. Хоҳлаганини сўқади, хоҳлаганини жазолайди. Ҳеч кимни менсимайдур. Чериклар ҳам уни мақбул кўрмайдур.

— Сиз ака-сингиллар ўша йилки-отлардан гумон қилгани учун уни ёмон кўргайсизлар. Ахир биз бир жону бир тан бўлиб келгилдиларга қарши турмоғимиз кераклигини унутибсизлар, — деди ўпкалаб. — Ги-нахонлики бас қилмоқ керак. Нега бошқа сардорлар ундан арз қилишмайдур, фақат сизлар...

— Маъзур тутгайсиз, очик гапирмоғим учун. Қабзам одамлар орасида, кўрган ичидан шунчалик хуфияларни кўпайтирганки, эшитиб қолишдан кўрқшади. Қолаверса сизга ишонч бекиёслиги уларни бу жойда тутиб турадур.

— Ё ажаб, нахотки шунча ишлардан беҳабар бўлсам?! Ақангиз ҳам бир пайтлар: «Қўйингда босқинчининг айдоқчиси бор», деб укамга шама қилган бўлса ажаб эмас. Билмай қолдим, нахотки бир қориндан талашиб чиққан укам менга ёв чиқса. Нимани амр қилсам адо этса, жангчиларни жангга бичинчи бўлиб тортса... Мушкул аҳволга солдингиз-ку, гўзалим.

— Кечиринг, мен айборман. Айтишимнинг ҳожати йўқ эрди...

— Ҳақ гап бўлса, айтганингиз яхшидур... Улар Зухро юлдузи чиққунгача суҳбатлашиб ётишди.

Бир маҳал кўрғоннинг соҳибни Абдуллоҳ ибн Амрининг тапширили товуши улар хобини бузди.

— Аббос қочибдур!

Муқанна дарҳол кийиниб, унинг олдиға борди.

— Шошмай гапиринг, Амр, не ҳодиса юз берди?

— Эрталаб банди Аббосдан хабар олмоқ учун зиндонга борсам, соқчилар чавақланган, зиндон қулфи ўпирилган, Аббос йўқ, — деб гапини тутатар-тутатмас қилич аланғочлаган Қабзам ўн нафар навқари билан етиб келди.

— Ака, рухсат беринг, бу ичимизда ара-лашиб ош-қатиқ бўлиб юрган ёғийнинг жазосини беришга...

Қўмондон уқасининг кўзларига қора парда орқасидан тикилиб:

— Айби недур? — деб сўради.

Қабзам олазарак кўзларини пир-пир учириб, бармоғини бигиз қилиб Абдуллоҳ ибн Амрни кўрсатди:

— Мана бу!.. Сиз банди қилиб келган Аббосни қочириб юбурбдур. Қўнаманинг соқчиға пичоқ ураётганини мана бу навқарим ўз кўзи билан кўрганини менга айтиб берди. Афсуским, мен кечиккан эканман.

— Ростми? — деб сўради Муқанна ғилай кўзли навқардан. Белида подполлар тақадиган олтин камар, эғнида зарбоб тўн, этигининг учи олтин билан қолланган, бошида тождор кулоҳ, ўзини шоҳона туттишга интилади. Қовоғи солиқ.

— Рост, улуг сардор! Улуг олов ҳаққи онт ичурмен, рост! Ҳа кўзим билан кўрдум. Шу... шу... Амр эрди...

Қўмондон уларга қараб:

— Визни холи қолдириглар, — деб уларни жўнатиб юборди.

Улар кетишгач, Абдуллоҳ ибн Амрни қабулхонага бошлаб кириб, ёнига ўтказди. Амрининг ранги бўздек оқариб кетганди, уюштирилган тўхматдан ўзини йўқотиб

қўйиш даражасида эди. Қўмондон ёнидаги хумдан — олма-ўрикдан тайёрланган ичимликдан чинни косага қўйиб унга узатди. Амр бироз ўзига келиб:

— Ё худо, тавба қилдим, тўхмат бевақт ўлим балосиндин ўзинг асра! Нахотки хизматларим ёвазига тўхмат олсам? — деди.

— Ҳовлиқманг, ўзингизни босинг, Амр. Ҳали мен сизга ҳеч нима деганим йўқ-ку, мабодо рост бўлса-да, сизнинг хизматларингиз ҳаққи гуноҳингиздан ўтурсен.

— Гирт тўхмат-ку, ахир. Биламан, Қабзам мени хушламайди. Шул боисдан менга тўхмат қилаётти у.

— Нега, уришиб қолганмисизлар?

— Йўқ. Бултур кузда Маоз ибн Муслимининг қўшинлари билан бўлаётган бир жангда душманга ён босгандек бўлиб юлгун паназида бекиниб турганини кўргандим. Лекин ҳеч кимга айтган эмасдим. Шундан буён мени кўрса жаҳли чиқади, тўғри гапимга ҳам бақириб беради...

Абдуллоҳ ибн Амр қайта-қайта таъзим қилиб, руҳи ярқираб эшикдан чиқди. Аммо Ҳошим ибн Ҳакимнинг қалбига тўфон солиб кетди. Укаси Қабзамни қақтиртди. Қабзам келиб унинг ёнига чўкди. Муқанна укасига синчков назар ташлади. У уқасининг нигоҳини олмай гапга тутинди.

— Нечун телва-тесқари иш қилиб юрибсан? Салтанат эгаси бўлмоқчимисен? Сени тушунолмай қолдим, иним!

Қабзам ақасининг бу қўққис гапидан эсанкираб қолди. Дарҳол эс-хушини йиғиб, ўзини тутиб жавоб берди:

— Бу — душманинг гапи. Саволингиз мени ҳайрон этадур, ака.

— Ўзингиз гўлликка солма, иним.

— Сиз бу кесатигли саволдан пушаймон бўлғайсиз. Ичингиз салтанат эгаси бўлиш ҳавасидан йироқдур. Менга сиз омон бўлсангиз, тахтингиз абадий бўлса, ўшанинг ўзи ҳар қандай тахтиравондан баланддур.

Қабзамнинг бу гапидан Муқанна бироз юмшайди.

— Иним, ҳар қандай ғаразгўйликни йиғиштир. Устингдаги шоҳона либосингни ҳам алмаштир. Бу биз учун инсоқдур. Шунинг яхши билиб қўйганим, оған тахтда эмас, ерда униб-ўсган. Менга эл-юртнинг озолиғи ҳар қандай тахтиравондин ҳаловатлироқ, афзалроқдур. Сен ҳаммага баробар бўлгин. Димоғдорлик қилиб мени уялтирма. Зардухдан ўрناق ол. Уни буюн севади, лекин боши ҳаминша ҳам. Бизни сардор қилиб бошларига кўтарган халқ кўп азоб кўрган. У шундай кучким, шоҳни гадо, гадои шоҳ қилувчи кучдир. У куч ҳамма нарасадан буюк. Шунинг яхши уқиб ол, унутма. Бор энди.

Қабзам ақасининг қабулхонасидан шал-вираб чиқди.

Товусдек товланиб келинлик либосини кийган Гулзийн сукуватни бузди:

— Сардорим, нонушани қаерга келтирай?

— Қабулхонада овқат ҳазм бўлмас, Гулрухсорим, юринг, емакхонада тамадди қилурмиз, — деди Муқанна...

Емакхона деворларида ранго-ранг бўёқларда акс этган ноз-неъматлар ҳар қандай кишининг иштаҳасини кўзгайди. Белига камар таққан, сочлари елкасига оқиб тушган қизчагининг қип-қизил олмани қарсиллатиб тишлаётган ҳолати Гулзийнга жуда ёқиб, мусаввири мақташга тушди.

— Қўли дард кўрмасин, яхши чизибди.

— Ҳа, дидингиз ўткир экан. У машхур наққошнинг охириги иши. Шоғирдлари ҳам ёмон эрмас. Кешдаги иморатларни лол қолурли қилиб ишлашяпти. Босқинчилар келганда ишларини ташлаб қўйишган экан, яна бошлаб юборишди.

— Тинчликка нима етсин.

— Ҳа, ҳеч кимни, ҳеч бир нарсани аямайди. Келинг, бирпас урушни эсламайлик, биз ҳам келин-куёвга ўхшаб бироз суҳбат қурайлик. Бирга бўлганимиздан бери айдоқчи, сотқин, хуфиялардан бўлак гап бўлмайдур...

Зардух Нахшаб ҳокимлигини қабул қилмаган бўлса-да, шаҳар ишини юритиб турар, унга Самар кўмакдош эди. Зардухнинг Қалдирғочдан айрилганига бир йилдан ошиб қолди. Тушларида Қалдирғоч билан ширин-ширин суҳбатлашиб чиқади. Куни бўйи шу суҳбат соясида юради. Ҳаёли сурастига термулиб тўймайди. Унсиз йиғлайди. Ҳеч бир табиб ёки қизикчи ғамгузор кўнглини ёриштига ожиз. Нозима билан суҳбати бир оз қовушади. Бу суҳбат ҳам Қалдирғочни хотирлаш, унинг чиройи, мардлиғи вафодорлиги, пазандалиғи ҳақида кетади.

Зардух ҳар кунгидек шаҳардан ташқаридаги тепалик бағрида Нозима билан бирликда Қалдирғочни хотирлаб ўтирганди. Шу чоқ ўттиз чоғлиқ отлик билан Нозиманинг акаси Турди пайдо бўлди. Кўзларида ғазаб, жаҳлдан лаблари пирпирайди. У отдан тушмай салом-алиқисиз номани узатди.

— Улуг Сардор пири Мўъбадимиздан, — деди ва ғижиниб синглисига қаради.

— Ақлсиз қиз, нечун бу бева билан бирга ўтирибсан?

— Ҳақоратланманг, иним, — деди босиқ овозда Зардух.

— Сен уни йўлдан оздиргансан, аблаҳ. Тезроқ номани ўқи, сен билан сўнг гаплашурмен.

— Сўзлашув қочмас. Номани ўқигунимча тек тур.

— Уқи, ўқи! — деб жим бўлди.

Зардух номани ўқиб мухрини бузиб очди.

«Улуг оташ оловимиз барқарор бўлғайким. Бу номани ёзиб, сендан ҳол-аҳвол сўраб шулни маълум қилғайдурманким. Сен авомнинг шикоятларига қараганда йигитларнинг бирлан эски одатиндан қайтмадинг. Тинч қишлоқларни талаётганмишсан. Куни кеча тумонат халойиқ келиб устингдан арз қилди. Уларнинг бор-будини олиб кетмишсан — уйлариға ўт қўйиб, Нахшабга розилигимиз сиз ҳоким бўлиб олдинг, индамадим. Майли, бул сафар ҳам кечурғум. Бошқасини кечиролмайдурмен. Талаган қишлоқларингдин бориб кечирим сўраб молларини қайтариб бер, акс холда қўшин тортиб жиловлаб қўйишга мажбур бўлурмен. Нахшаб ҳокимлиғи, сенга бўлса, бўла қолсин. Номани тутатар эканман, синглинг Гулзийн ва куёвинг дуои-саломин қабул этгайсен. Сенга эсонлик тилайман».

Хатни ўқиб Зардухнинг бармоқлари жаҳлдан мушт бўлиб тугилди.

— Бу тўхмат, бўҳтонларнинг чеки бормикин, — деб Турдига мурожаат қилди. — Муддаонг не?

— Тўхмат дегил. Бутун бир қишлоқни зор қақшатиб тўхмат дейсан-а. Нозимани ҳам йўлдан урмаганмен дерсен.

— Нима дединг? — Зардух ирғиб ўрнидан туриб қиличини аланғочлади. — Муддаонг айти!

— Нозимани қўйиб юбор. Сен унга номуносуздурсен.

— Ушлаб турганим йўқ, ихтиёри ўзида. — Йўқ, сардорим, мен сизни ташлаб кетмасмен, — деди Нозима ва кўзларига ёш олди: — Оғам бирлан кетмаймен. Биламан ниятларини, ҳаётини Қабзам бирлан ўтказишини истайдурлар. Мен уни севмасмен. Сардор Зардух мени ёнларида бўлишмин истамас эканлар, унда тарки дунё айлаб чўлу биёбонларга кетиб, умримни унинг сурадини солиб ўтишга бағишлармен.

Нозиманинг қалбидан ёниб, отилиб чиққан сўзлар бир-бирига қилич ўқталиб турган икки рақибни жаҳлдан тушириб, юракларини юмшатди. Иккиси ҳам нима қиларини билмай, қилчаларини қинига солиб, ер чизиб қолишди...

Баҳорда табият бир қадар то-заради. Титроқ новдалар энтиқиб нафас олади. Майсалар швири, диллар швири...

Юракларни кўтариб униб чиқаётган абри найсонлар, абри нидолар... Инсонки табиятни шундай севишга қодир, илло у ҳар бир дилда туғилган илк муҳаббат сингарини соф ва нилуфар.

Бу муҳаббатни асраш-авайлаш, келажак олдидидаги — табият софлигига эришиш, унинг гаройиб мўжизаларини сўнгги авлодга етказиш меҳр кучи ҳар бир имон эътиқодли инсон кўнглида бут бўлмоғи зарур. Аммо сўнгги пайтларда биз кечираётган умр, атроф муҳит, биз нафас олаётган ҳавода буюк ҳаёт заҳар-заққулар шу қадар кўпайдики, бу инсон ва табият бошида дунёда йўқ кашфиёт — оғир, даҳшатли касалларни пайдо қилди. Инсон соғлиги — табият софлигида. Жумҳуриятимизнинг кўпгина шаҳар ва қишлоқларида қурилган юзлаб завод ва фабрикалар уларнинг баҳайбат мўриларидан чиқаётган совуқ ўлим нафаси теварак-атроф, табият ва инсон умри заволига айланди.

Экология — бемор табият, ҳаволарда пайдо бўлаётган ажал микроблари ҳусусида ташвишли фикр-мулоҳазалар айтилди ва айтилмоқда, лекин садо йўқ. Авж олиб бораётган ҳар хил юқумли касалликлар ва ундан нобуд бўлаётган гўдаклар, мажруҳ бўлиб қолаётган аёллар, пуштсиз эркаклар шу хатарли завод ва фабрикаларнинг зарари оқибати эканлиги энди ҳаммага аён. Бунга дохил қимсалар ўз иш ва қилишларига ҳулоса ясаш ўрнига, аксинча янги вабо мўриларини кўпайтириш билан машғуликларини қандай изохлаш мумкин! Айни пайтда тоза ҳаво қатламларини бўлғаётган минг турли гул-гул заҳарли кимёвий моддалар — олтингугурт, углерод азод оксидлари, исгаз ва шунга ўхшаш бир қанча химикатлар ўлкамиз кўрки ва бойлиги бўлган ўнлаб ўсимлик ва ҳайвонот хилларига бутунлай қирғин келтирди. Тўпроқ, сув ва ҳавода кенг ёйилган бу моддалар инсон ҳаёти учун фавқулодда хатарли ҳолатни пайдо қилди. Бу эса айни дамда шундоқ ҳам иқтисодий таназзулни бошидан кечираётган жаҳиятимиз пешонасидаги қора ёрлиқдир.

Экологик «202» чақирувни аниқ-са йирик саноат шаҳарлари аҳолидан бонг урмоқда. Масалан, биргина пойтахтимиздаги Тошкент иссиқлик электростанцияси — ТошГРЭСдан чиқаётган заҳри-қотил чор-атрофда истиқомат қилаётган аҳолини олтингугурт икки оксиди, углеводлар, углерод оксиди, исгаз каби ўнлаб хил кимёвий моддалар

билан заҳарланган ҳаводан нафас олишга мажбур қилаяпти. Бу ўйламай-нетмай ҳар жойда экологик хавфли улкан заводлар қурилишининг оқибатидир. ГРЭСда ноқонуний равишда ишлатилаётган, инсон ва табиятнинг ажали бўлган [эҳтиёт қисмда сақланган] мазут кимёсидан асосий ёқилғи сифатида 90—100 фоиз фойдаланиш табиий мувозанат бузилишига сабабдур. ГРЭС яқинидаги мавжуд иссиқхона хўжаликлари — «лимонария»ларга ҳам бу химикатлар кучли таъсир кўрсатаётди. Дераза ойна-

ларини қуёш нуридан тўсиб қўяётган химикатлардан ҳосил бўлган заҳарли қизил чанглари тўфайли ҳосилдорлик 3—4 баробарга камайиб кетаётганлиги ва бундан хўжаликлар катта моддий зарар кўраётганлиги маълумдир.

— Мазутнинг табият ва инсон ҳаётига таъсири қай даражада! Ушбу саволга Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг ходимаси Ноила Рустамова шу тарзда жавоб берди:

— Табиатни асраш барчамизнинг келажак олдидидаги бурчимиз,

*Ҳазин элроқларини ердан кўтаргани
Майсалар ширинлиги кўз ёшлар ила,
Керган фожияларга кўр кийган оғам
Сенсан — баҳорим.
Ғулам Эвратшукур*

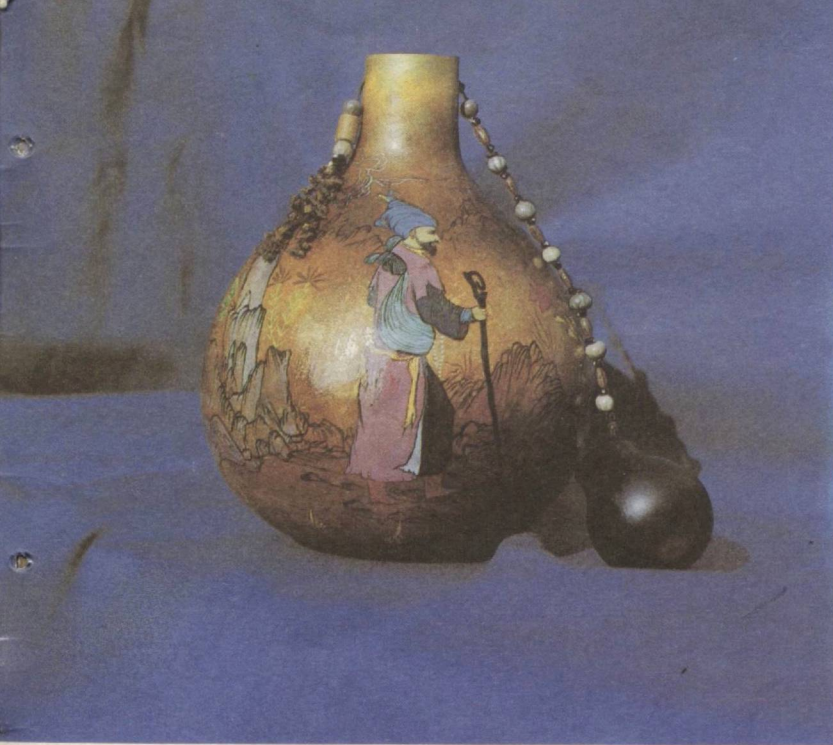
қолаверса, виждон ишимиздир. Ахир бизчалик табияти сержило ўлка йўқ — бу миллат фаҳри ва бойлиги. Она табият — гиёҳвор ўсимликлар, шифобахш бу сувлар инсон дардига малҳам бўлиб, уни ҳар қандай дард ва балолардан асраб келган. Утмишда аждодларимиз табиятга ўта масъулият билан муносабатда бўлганлар. Афсуски биз йўлда хатога йўл қўйдик.

Неча йиллардан буён жумҳуриятимизда атроф-муҳитни бўлғаб келаётган юзлаб завод ва фабрикалардан бири бу — ТашГРЭСдир. Бу корхона асосан газга мослашган бўлиб, аммо, айни кунда 0,7 фоиз ишлатиш мумкин бўлган ёрдамчи қисмдаги мазут асосий ёқилғига айланиб қолди. Ёқилғи миқдори қишқи кунда 90—100 фоизни ташкил қилмоқда. Шу боис атмосферада олтингугурт икки оксиди кўпайиб кетди. Бу эса ўз ўзидан маълумки, табият ва инсон ҳаёти учун хавфлидир. Корхонадан чиқаётган заҳарли моддалар миқдори ўтган йили 64,755 тоннага етди. Ҳавога чиқарилаётган бу зарарли газларнинг 135 тоннасини мазут қули, 44,596 тоннасини олтингугурт икки оксиди, 126 тоннасини исгаз, 19,871 тоннасини озод оксидлари, 25 тоннасини углеводородлар ташкил қилади. Олтингугурт икки оксидининг кучли таъсири шундаки, одамнинг нафас олиш йўллари яллиғлантириб кўзни ёшлантиради. Бош оғриқ нафас олиш оғирлашади. Ўсимликларни қуритиб, обидаларни, металлларни емириб ташлайди. Азод оксиди — эса бош айланиш, юрак касали, аллергия, астма каби дардларга чалиттиради. Исгаз — энг зарарли модда бўлиб, бош айланиш, қусиш ва нафас олишининг ёмонлашувига ўлим тўшагига олиб боради. Шундай экан, табиятнинг мувозанатини бузиш мумкин бўлган барча ноҳуш ҳодисаларнинг олдини тезлик билан олиш лозим. Бу хатарли вазиятни бартараф этиш мақсадида юқори ташкилотларга, давлат вазирликларига бир неча бор мурожаат этдик, аммо бу уринишлар бари бекор кетмоқда. Агар биз бу ишларга бугун лоқайд, бепарво муносабатда бўлсак, эртага кеч бўлиши аниқ.

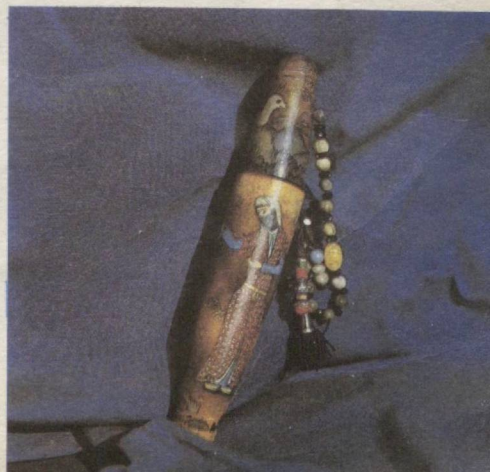
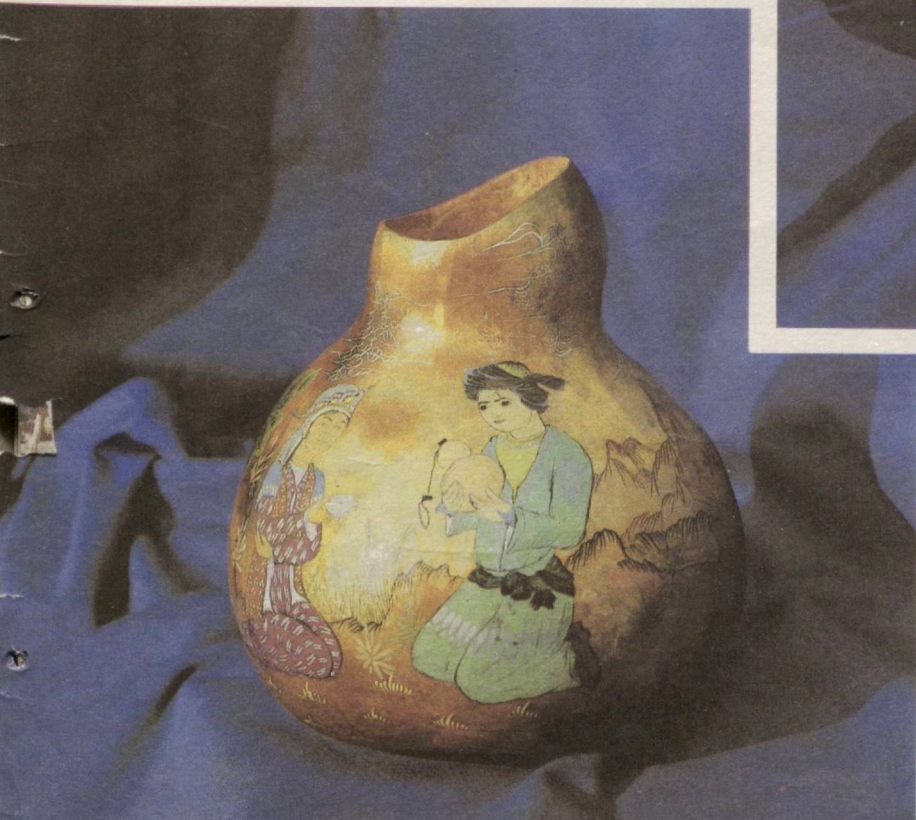
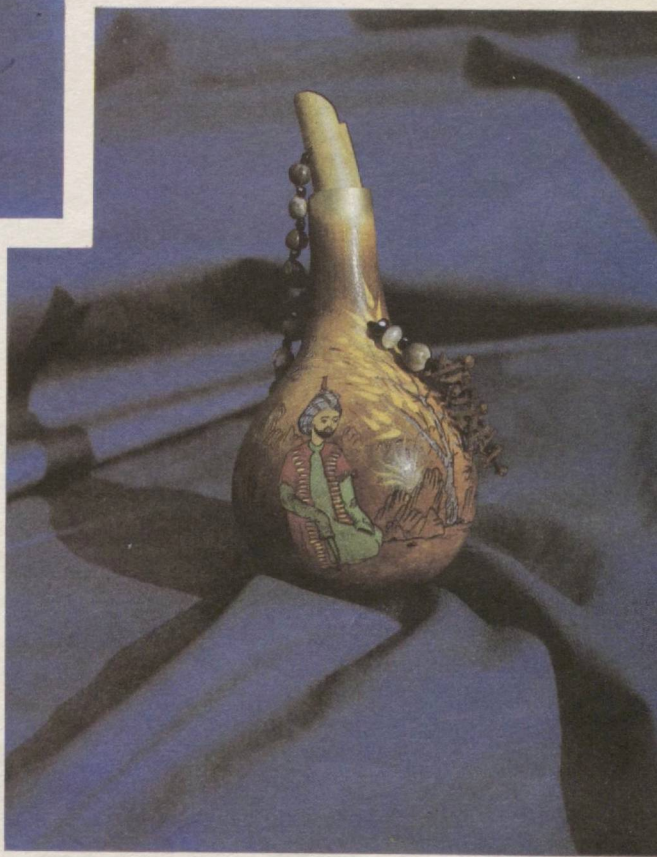
ТошГРЭСда бўлганимизда корхона бош иқтисодчиси Қобил Орипов ҳам бу фикрларини шундай давом эттирди:

— ТошГРЭС яқинида халқимизга энг кўп мева-чева еттиштириб берадиган жамоа хўжалиги ва қишлоқларда иссиқхона хўжаликлари мавжуд. Шаҳримизнинг энг яхши дам олиш масканлари ҳам шу ерда — ҳавоси соф, табияти хушманзара сўлим жой эди. ТошГРЭС қурилгандан буён ҳавога сочилаётган турли химикатлар бу гўзал табиятга ҳам ва бу ерда истиқомат қилаётган улуснинг ҳам соғлиғига путур етказиб, уларнинг норозиликларига сабаб бўлмоқда. Ҳатто тунда дорға ёйиб қўйилган оппоқ матоларнинг ҳам тонгда қоп-қора «байроқ»дек хилпирлаб туриши — бу заҳри кимёвий моддаларнинг ҳавода ниҳоятда ортиб кетганлигидан далолатдир. Химикатларнинг бу қадар ҳавода кўпайиб кетишига асосий сабаб нима!

ТошГРЭС лойиҳасида унда ёқилғи сифатида фойдаланиш учун фа-

Рассом
Сирожиддин Зиёмов
иждодидан намуналар

71/8

Баҳоси: сотувда — 3 сўм 60 тийин.

Индекс 75233

